

7

**Millî Mücadele
Döneminde
Samsun**

**Samsun
During
the National Struggle**

Mesut Çapa

Millî Mücadele Döneminde Samsun

Mesut Çapa*

Özet

Millî Mücadele döneminde Canik Sancağı, merkez Samsun olmak üzere Bafra, Çarşamba ve Terme kazalarından oluşmaktaydı. Önemli ihracat ve ulaşım merkezi durumunda bulunan Samsun limanı, Karadeniz’de İnebolu’dan sonra Anadolu’ya açılan ikinci kapı durumundaydı. İstanbul, Rusya ve Kafkasya’dan gelip-giden yolcu, yerli ve yabancı heyetlerle eşya ve askerî teçhizatın bir kısmı Samsun üzerinden Anadolu’ya ulaşmıştır. Yunanlılar, bu öneminden dolayı askerî bahanelerle 7 Haziran 1922 günü Samsun’u bombalamışlardır. Samsun, Millî Mücadele tarihi açısından bir başlangıç noktasıdır. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıktıktan Millî Mücadele harekâtını Havza’da örgütlemeye başlamıştır. Bütün bu çalışmalar Samsun ve çevresinde İngiliz işgal güçlerinin ve İtilaf devletleri kontrol subaylarının baskılarına rağmen yürütülmüştür. Sivas Kongresi’nin ardından kurulan Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Samsun’da Millî Mücadele faaliyetlerine öncülük etti. Samsun Mutasarrıfı ve Belediye Başkanının çekincelerine rağmen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Ankara’yla yaptığı iş birliği sonucu Birinci TBMM seçimleri yapılmıştır. Halkı Pontusçu çetelere karşı savunmak amacıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından millî müfrezeler kurulmuştur. Ordu ve asker ailelerine yapılan yardımlarla mitinglerin düzenlenmesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin büyük rolü olmuştur. Pontuscu Rumlar, Millî Mücadele’nin sonlarına kadar Samsun ve çevresinde etkili olmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa Samsun’dan gönderdiği bir raporda kırk kadar Rum çetesinin faaliyette bulunduğunu bildirmişti. TBMM Hükûmeti, Karadeniz kıyılarında bir Rum-Pontus Devleti kurmak isteyen bu çetelere karşı 1920 sonlarında Merkez Ordusu’nu kurmuşsa da kesin bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine, 8 Şubat 1922 tarihinden itibaren Pontusçularla mücadele görevi 10. Fırka Komutanlığına verildi. Dâhiliye Vekili Fethi Bey’in, 28 Ocak-25 Mart 1922 tarihleri arasında Samsun’da yaptığı incelemelerin ardından Pontusçulara karşı kapsamlı bir harekât başlatıldı. 1923 yılında Pontus isyanına son verilerek Lozan’da Yunanistan’la Türkiye arasında imzalanan Türk-Rum ahali mübadelesinin uygulanmasına başlandı. Mübadele sözleşmesi gereğince, 1923-1924 yıllarında Yunanistan’a giden Rumların yerine Yunanistan’dan gelen mübadil Türkler iskân edildiler.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Paşa, Nüfus mübadelesi, Mübadil, Samsun bombardımanı, Havza, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Dâhiliye Vekili Fethi Bey, Pontuscular, Merkez Ordusu, 10. Fırka, Samsun günlüğü, Samsun limanı

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, capa[at]ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1924-813X

Samsun During the National Struggle

Abstract

During the National Struggle period, the independent Canik Sanjak consisted of Samsun, Bafra, Çarşamba and Terme. Samsun port, which is an important export and transportation center, was the second gate to Anatolia after İnebolu in the Black Sea. Passengers, domestic and foreign delegations from Istanbul, Russia and the Caucasus, as well as some of the goods and military equipment, reached Anatolia via Samsun. Because of its importance, the Greeks bombarded Samsun on 7 June 1922 with military excuses. Samsun is a starting point for the history of the National Struggle. After Mustafa Kemal Pasha landed in Samsun on 19 May 1919, he started to organize the independence movement in Havza. All these studies were carried out in Samsun and its surroundings despite the pressures of the British occupation forces and the control officers of the Allied Powers. Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, which was established after the Sivas Congress, pioneered the activities of the National Struggle in Samsun. Despite the reservations of the Samsun Governor and the Mayor, the First Parliamentary elections were held as a result of the cooperation of the Defense of Law Society with Ankara. National detachments were established by the Defense of the Law Society in order to defend the people against the Pontus gangs. The Defense of the Law Society had a great role in the organization of the meetings with the aid given to the families of the army and soldiers. Pontus Greeks were effective in and around Samsun until the end of the National Struggle. Mustafa Kemal Pasha, in a report he sent from Samsun, stated that about forty Greek gangs were operating in the area. Although the Grand National Assembly of Turkey established the Central Army in the late 1920s against these gangs who wanted to establish a Greek-Pontic state on the Black Sea coast, no definite result could be obtained. Thereupon, as of 8 February 1922, the task of combating the Pontusists was given to the 10th Division Command. After the investigations carried out by Deputy Internal Affairs Minister Fethi Bey in Samsun between 28 January and 25 March 1922, a comprehensive operation was launched against the Pontusists. In 1923, a Turkish-Greek population exchange signed between Greece and Turkey in Lausanne was started to get implemented after the Pontus rebellion. In accordance with the exchange agreement, exchanged Turks from Greece were settled in place of the Greeks who went to Greece in 1923-1924.

Keywords

Mustafa Kemal Pasha, Population exchange, Immigrants, Samsun bombardment, Havza, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Deputy Minister of Internal Affairs Fethi Bey, Pontusists, Central Army, 10. Fırka, Samsun diary, Samsun harbor

1. Giriş

Millî Mücadele günlerinde Samsun, bağımsız Canik Sancağı'nın merkez kazasıydı. Sancağı'n, Samsun dışında Bafra, Çarşamba ve Terme kazaları bulunuyordu. Kavak nahiyesi Samsun Kazası'na, Alaçam nahiyesi ise Bafra Kazası'na bağlıydı. Havza Kazası, Amasya Sancağı'na bağlı olmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadeleyi örgütlediği merkez olması ve doğrudan irtibatı dolayısıyla Samsun'un bir parçası durumundaydı. Bafra ve Çarşamba kazaları, Sancak merkezi olan Samsun'dan daha fazla nüfusa sahipti. Pontusçuların etkin olduğu Samsun Kazası'nda yoğun bir Rum nüfusu yaşamaktaydı.

Samsun limanı Karadeniz'in en önemli ihracat ve ulaşım merkezi durumundaydı. Millî Mücadele döneminde de başta tütün olmak üzere Orta Anadolu'dan gelen ürünler buradan ihraç edilirdi. Aynı zamanda Anadolu'nun ihtiyacı olan ithal ürünler de Samsun limanına getirilirdi.¹ Samsun, İnebolu'dan sonra Anadolu'ya açılan önemli bir liman şehriydi. İstanbul, Rusya ve Kafkasya'dan gelip-giden yerli ve yabancı heyetler, eşya ve askerî teçhizat İnebolu veya Samsun üzerinden Anadolu'ya ulaşmaktaydı. Nakliyatta önemli ve açık bir limana sahip olan Samsun'da, boşaltma araçlarını çaparlar teşkil ediyordu. İskelelere uzak demirlemek zorunda olan gemilerin boşaltılması çaparlar vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu.² Yolcular da aynı şekilde kıyıya nakledilmekteydi.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Batum'dan getirilen 15. Tümen, Samsun ve civarında askerî güvenliğin sağlanmasına çalışacaktı. Bu çerçevede yöredeki ayrılıkçı Pontus çetelerinin faaliyetlerine karşı mücadele edecekti.³ 1920 yılı sonlarında Pontusçulara karşı mücadele etmek üzere Merkez Ordusu kurulacaktır. 1922 yılında bu görev Dâhiliye Vekâleti'nin sorumluluğunda 10. Fırka Komutanlığı'na verilecektir.

1919-1923 tarihleri arasında Samsun'da Ethem Bey, Miralay Refet Bey (Bele) (vekâleten), Hamit (Kapancı) Bey, Cevdet Bey, 10. Fırka Komutanı İsmail Hakkı Bey (vekâleten), Nafiz Bey, Sezai Bey ve Faik Bey (Günday) mutasarrıf olarak görev yapmışlardır.

1919 yılının ilk günlerinden itibaren Samsun ve çevresi büyük ölçüde Pontusçuların kontrolü altına girmişti. Rum çetecilerinin bu kadar güçlenmesinde bölgedeki İtilaf devletleri subaylarının, özellikle İngiliz kontrol subaylarının büyük rolü olmuştu. Hedeflerine ulaşabilmenin an meselesi olduğunu düşünen Rumlar, artık hiçbir faaliyetlerini gizleme ihtiyacı duymuyorlardı. Samsunlu Rumlar, 7 Nisan'da Yunan bağımsızlığının yıldönümünü büyük bir törenle kutlamışlardı. İngiliz kontrol subayı Salter, metropolit Germanos'un başkanlığında Rum eşraftan oluşan bir komite

¹ 1921 Yılı Temmuz ayında "Samsun iskelesinden kıyyesi 10 kuruştan 60.000 kıyye mısır ve 35 kuruştan 5.000 kıyye pirinç ve ikişer bin kuruştan 13 baş sığır ve kıyyesi 40 kuruştan 200 kıyye sığır derisi ve üçer bin kuruştan 5 baş beygir ve adeti bir kuruştan 15.000 adet yumurta ihracat vuku bulunmuştur. Halihazırda kıyyesi 53 kuruştan 200 kıyye şeker ve 30 kuruştan 2.400 gaz ve 20 kuruştan 5.700 kıyye buğday unu ithalatı vuku bulunmuştur.", "Samsun'da ithalat ve ihracat", *HM*, 24 Ağustos 1921.

² Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, V nci Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964, s. 113.

³ "Samsun", *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık A.Ş., C.9, İstanbul, 1982-1983, s. 6573.

kurdurmuştu. Komitenin köylere kadar uzanan alt komiteleri bulunmaktaydı. Aynı tarihlerde Trabzon'da Fransız konsolosu Lepissier, Pontus hareketinin resmiyet kazanmak üzere olduğunu bildiriyordu. Samsun Metropolitisi Germanos'un çete reislerini Samsun'da toplayıp örgütlediği tarihlerde, Yunan bandıralı Ioannia adlı gemi bir Yunan Kızılhaç heyetini Samsun limanına bıraktı. Ioannia'nın Giresun, Trabzon, Batum ve Sohum'a kadar uzanan yolculuğuna Germanos da katıldı. Gemi 18 Mayıs 1919'da İstanbul'a döndü.⁴ Samsun'da Pontus teşkilatlanması, yerel Türk askeri gücünün sınırlandırılması halinde tamamlanmış olacaktı.

2. Samsun'dan Havza'ya: İstiklâl Yolunda Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Müfettişliği (daha sonra Üçüncü Ordu) göreviyle Samsun'a gitmek üzere 16 Mayıs 1919 günü İstanbul'dan hareket etti. Müfettişlik bölgesi dâhilinde askerî ve mülkî yetkilere sahip olan Mustafa Kemal Paşa'nın başlıca görevleri şunlardı:

“Bölgede iç güvenliğin sağlanarak yerleştirilmesi ve bu asayişsizliğin ortaya çıkış sebeplerinin tespiti.

Bölgede, ötede- beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silah ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak uygun yerlerde toplanması ve muhafaza altına alınması.

Çeşitli yerlerde birtakım komiteler bulunduğu, bunların asker toplamakta oldukları ve ordunun resmî olmayan bir şekilde bunları koruduğu ileri sürülüyor. Böyle komiteler mevcut olup, asker topluyor, silah dağıtıyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa, kesinlikle menedilerek bu çeşit bağımsız komitelerin de kaldırılması.”⁵

Dâhiliye Nezareti tarafından, Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki bir teftiş heyetinin Samsun'a geleceğinin bildirilmesi üzerine Mutasarrıf Ethem Bey, Samsun Muhasebe-i Hususiye Müdürü olan Osman Bey'i evine çağırarak “İstanbul'dan bir paşanın riyasetinde bir heyet-i teftişiyeye geliyor. Bunları misafir edecek bir yer bulmak lâzım. Zaman da malûm, kimseden bir fedakârlık isteyemeyeceğimiz için meseleyi aramızda halletmeliyiz. Ümidim sizde. Yarın sabahtan itibaren bu işle meşgul olunuz.” demiştir. Osman Bey, uzun süreden beri kullanılmayan Mıntıka Palas otelini kısa sürede hizmete hazır hale getirmiştir.⁶

2.1. Mustafa Kemal Paşa Samsun'da

19 Mayıs sabahı, Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın geleceğini duyan kalabalık bir topluluk iskeleyi doldürmüştü. Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, altı Karadeniz çocuğunun kürek çektiği üç çifte kayıkla sabah merkez iskelesinden karaya çıkmışlardır. İskelede kendilerini, bir bando takımı ile silahları daha önce işgal kuvvetleri tarafından alınan bir müfreze asker, memurlar ve şehrin ileri gelenleri karşılamışlardır.

⁴ Stefanos Yerasimos, “Pontus Meselesi (1912-1923)”, *Toplum ve Bilim*, 43/44 Güz 1988-Kış 1989, s. 44.

⁵ *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Ankara 1982, Belge-21.

⁶ Kandemir, “19 Mayıs Günü Samsun'da”, *Yakın Tarihimiz*, s. 356. “Foto Cemal Işıksel'in Yerlerinden Topladığı Hâtıralar”, *Belediyeler Dergisi*, Sayı:33, Mayıs 1938, s. 32-40.

Mutasarrıf Ethem Bey hasta olduğu için ve Belediye Başkan Vekili ise o sırada Çarşamba köylerinde bulunduğundan karşılama törenine katılamamışlardı. Belediye Meclisi'nden Hacı Molla adında bir üye Mustafa Kemal Paşa'ya şehir namına "Hoş geldiniz." demiştir.

Mustafa Kemal Paşa, iskeleden halkı selamladıktan sonra yaya olarak ikametgâhına ayrılan Mıntıka Palas'a gelmiştir. Bir müddet dinlendikten sonra Hükûmet Konağı ve Belediyeyi ziyaret etmiş ve ardından Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle temasa geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa ilk iş olarak Mutasarrıf Ethem Bey'in yerine, yeni mutasarrıf Hamit Bey İstanbul'dan gelinceye kadar Miralay Refet Bey'i (Bele) mutasarrıf vekilliğine getirmiştir.⁷

Mustafa Kemal Paşa, Mıntıka Palas'ta sabahları çok erkenden kalkarak gece yarısına kadar çalışıyordu. "Paşa her gün çalışıyor, masa başından kalkınca sokağa çıkıyor, hükûmete, belediyeye, askeri fırkaya, Müdafaa-i Hukuk'a gidiyor, emirler veriyor. Hülâsa bir dakika bile boş durmuyordu. Sonra, Paşaya gelen telgraflar arasında sadre bir parçacık olsun şifa verecek yahut uykuda olanları sarsarak uyandıracak mahiyette olanlar kapıya asılarak herkese duyurulurdu."⁸ Yemeğini Mıntıka Palas'ta maiyetiyle birlikte yiyen Mustafa Kemal Paşa, ara sıra küçük gezintiler yapmak üzere dışarı çıktığında daha ziyade Belediye dairesine uğruyor, Samsun'da olup bitenler hakkında halkın bilgisine başvuruyordu. O sırada Samsun'da askerî fırkanın et müteahhitliğini yapmakta olan Cevat Bey, Levazım Reisinin aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildiğinde, kendisinden Mütarekeden beri Samsun'da yaşanan olaylar hakkında bildiklerini anlatması istenmişti.⁹

Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1924'te Samsun'u ziyaretinde 19 Mayıs 1919 gününden şöyle bahsetmektedir:¹⁰

"Düşmanların İzmir'e çıktıkları ve bütün vatanı parçalamaya karar verdikleri günlerde idi ki, İstanbul'dan çıkarak Samsun'a gelmiştim. Bu güzel ve kıymetli şehirde yabancı askerler ve zabıtlar dolaşıyordu. Bu güzel şehir ahalsinin dahil ile irtibatı Merzifon'da bulunan yabancı askerlerle kat' olunmuştu. Karadeniz'e açık olan bu şehir ve onun vatanperver halkı hasım donanmanın toplarıyla tehdit altında bulunuyordu. Fakat, bütün bunlara rağmen ben Samsun'u ve Samsun halkını gördüğüm zaman memleket ve millete ait bütün tasavvurlarımın, kararlarının her halde kabili istihsal olduğuna bir defa daha kuvvetle kani oldum. Samsunluların hal ve vaziyetlerinde gördüğüm, gözlerinde okuduğum vatanperverlik, fedakârlık, ümit ve tasavvurlarımı müspet kanaate isale kâfi gelmişti. Bu kanaatimi o zamanın İstanbul ricalinin en büyüklerine iblağ etmekte teehhür etmedim. Fakat, onlar memlekete ve millete atfı kıymet etmekte çoktan düşmanların dununda kalmışlardı."

⁷ Kandemir, "19 Mayıs", s. 356.

⁸ Kandemir, "19 Mayıs", s. 357.

⁹ "Cemal Işıksel", s. 33.

¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, 3. Baskı, Ankara 1981, s. 192.

Mustafa Kemal Paşa'nın gelişinden önce, 17 Mayıs'ta İngilizler Samsun'a bir miktar harp malzemesiyle birlikte 100 kadar asker daha çıkarmışlardı. O günlerde, sokaklarda tepeden tırnağa silahlı Rum çeteleri dolaşıyordu. Ayrıca bir yüzbaşının komutasında küçük bir İngiliz işgal kuvveti de vardı.¹¹

Yunus Nadi'nin ifadesiyle:

“Samsun'da İngilizler vardı ve Merzifon'da (da) İngilizler vardı. Bu vaziyet karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın ilk iştilal ettiği meselelerden biri, böyle hem sahile tutunmuş hem dâhile kadar gitmek cüretini göstererek âdeta usulünde bir nevi askerî, yani fennî işgal vaziyeti almış olan bu İngilizleri zaaf ve tereddüde uğratmak ve nihayet onların oralardan defolup gitmelerini temine matuf tedbirlere fazla ehemmiyet vermek olmuştur.”¹²

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra İstanbul'da Sadrazamlık ve Harbiye Nezareti'ne asayişsizliğin sebepleri ve Rum çetelerinin faaliyetleriyle ilgili raporlar göndermeye başladı. 22 Mayıs tarihli raporunda, Samsun'daki eşkıyalığın sebep ve faillerinin İngilizler olduğunu bildirmiştir.

Mustafa Kemal'in, Samsun'dan gönderdiği ilk raporlara göre Samsun, Çarşamba ve Bafra'da kırk kadar Rum çetesi siyasî bir gaye etrafında çalışıyordu. Müslüman çetelerinin kuruluşları siyasî amaca yönelik değildi. Yine *Nutuk*'ta belirtildiği gibi, “Gerçekten Samsun ve dolaylarında Rum çetelerinin Müslüman halka tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan mahallî hükûmetin yabancıların müdahaleleri yüzünden hiçbir tedbir alamaması, durumu güçleştirmişti”.¹³ Mustafa Kemal, Rum çetelerinin Rum-Pontus Devleti kurmak için çalıştıklarını bir raporunda şöyle ifade etmiştir:

“Ateşkesten sonra bütün Rumlar, Yunanlılık millî emelleri ile her tarafta şımardıkları gibi, bu bölgede de Pont (Pontus) hükûmetinin kurulması gibi bir safсата etrafında toplanmış ve bütün Rum çeteleri düzenli bir program altında tamamen siyasî bir hüviyet kazanmışlardır. Livânın (Samsun) bütün Rumlarının çeteleriyle beraber siyasî maksatla Samsun'daki Rum Komitesi ve özellikle Rum Metropoliti Germanos tarafından idare edilmekte olduğu kesindir. Bu husus, bizzat görüştüğüm Fransız Jandarma Subayı Mösyö Favro tarafından da farkında olmadan ifade edilmiştir.”¹⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu raporunda ayrıca şunlara yer verilmektedir:

“... Şu son zamanlarda Samsun ve çevresindeki Rumluk nüfusunu artırmak için Rusya'da ne kadar Rum varsa göçe zorlanırken, bir kısım çeteler de gizlice deniz vasıtalarıyla bazı sahil bölgelerine çıkarılmış ve içerdekiler kuvvetlendirilmiştir. İç güvenliğin sağlanması için gerekli olan kuvvetin miktarı düşünülmeden, asker terhis edildiğinden takip kuvvetleri azalmış olduğu gibi, Jandarma kuvveti esasen yok denecek kadar az olduğundan Rum eşkıyalarının meydan bulmasına sebep olmuştur. Bugün Samsun

¹¹ Kandemir, “19 Mayıs”, s. 356.

¹² Yunus Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, 1955, s. 23.

¹³ *Nutuk-Söylev*, C.1, Ankara, 1981, s. 24-25.

¹⁴ Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, s.34.

Kazası'nda otuz üç, Çarşamba Kazası'nda iki, Bafra Kazası'nda üç olmak üzere toplam olarak başkanlarının isimleri ve faaliyet bölgeleri tespit edilmiş kırk kadar Rum çetesi vardır. Bunların siyasî maksatlarla giriştikleri çılgınca tecavüz ve saldırılara hedef olan İslam halkı, mahallî idare tarafından korunmadığından dolayı, olağanüstü telaş ve heyecana kapılarak Livâ dâhilinde kalan bazı İslam çetelerinden can ve mallarının korunması için yardım istemeye hatta fidye karşılığında bazı Laz çetelerini Trabzon tarafından getirterek, mal ve ırzlarını koruma zorunda kalmışlardır. ... Buraya geldiğimi haber alan köylüler, bizzat gözyaşları içinde başvurarak durumlarını arz etmekte ve bunlardan bazıları kendilerine saldıran Rum eşkıya reislerinin isimlerini söylemekten kaçınmaktadırlar.”¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, 20 Mayıs günü Samsun'da görevli İngiliz askeri temsilci Yüzbaşı Hurst ile bölgedeki genel durum hakkında görüştü; yine aynı gün Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya ve Harbiye Nezaretine telgraflar gönderdi. Samsun'dan Sadaret'e gönderdiği raporda, “.. Millet yekvücut olup hâkimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz etmiştir.” diyordu. Aynı gün, maiyetindeki birkaç kurmay subayı Samsun'da görevli bulunan İngiliz subaylarıyla bölge asayiş hakkında görüşürdü. 23 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Samsun'a geldiğini, kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğini, İzmir ve çevresi hakkında alabileceği malumattan haberdar edilmesini bildirdi. Ayrıca, Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf göndererek mitinglerde İzmir'in işgalinin protesto edilmesini istedi. 24 Mayıs'ta Samsun'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, “Bazı şikâyetleri yerinde tetkik ve tedbir almak üzere karargâhımı yarın geçici olarak Havza'ya nakledeceğim” demiştir.¹⁶

3. Samsun'dan Havza'ya Hareket

19-25 Mayıs tarihleri arasında Samsun'da kalan Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, 25 Mayıs günü öğle yemeğinden sonra üç otomobille Samsun'dan hareket ettiler. Mustafa Kemal Paşa, “Ordunun metrukâtı arasında otomobil parkında mevcut hurda bir otomobile” binmişti.

İki buçuk saat süren yolculuktan sonra Kavak'a gelen heyet, Nahiye müdürlüğü binasında bir süre dinlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bina önünde toplanan halktan bir kısmını yanına davet ederek Mütareke ve mevcut durum hakkında görüşlerini almıştır. Pontusçu eşkıyalarının yaptıklarından bunalmış olan halk, “Kabul etmiyoruz. Halimiz çok perişan” demiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, “Peki ne yapmak istiyorsunuz?” sorusuna karşılık ise, “Buna bir nihayet verilmesi için büyüklerimizin, kumandanlarımızın düşüncelerini yapmayı. Eğer icap ederse sakladığımız, dedelerimizden kalan silahlarımızla bu eşkıyalara karşı koymayı” düşündüklerini söylemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa maiyetiyle birlikte Havza'ya hareket ederken, “Siz bir müdafaa cemiyeti kurunuz ve bana da Havza'ya malumat veriniz.”¹⁷ demiştir.

¹⁵ Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 31-32

¹⁶ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara, 1983, s. 40-46.

¹⁷ “Cemal Işıksel”, s. 33-34.

3.1. Mustafa Kemal Paşa Havza'da

Millî Mücadele'nin başladığı günlerde Havza'da, henüz Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan olumsuzlukların etkisi silinmediği gibi, bir kısmı da hala devam etmekteydi. Havza, konumu itibarıyla savaşta nüfusunun dörtte birini kaybetmiş, maddi varlığının yarısını orduya vermek zorunda kalmıştı: "Kafile kafile delikanlılar nihaî maksatlar uğrunda, meçhul cephelere sevk edilirken birçok ocaklar tütmez oluyor, burada kalanlar da askeri işlerde kullanılıyordu."

Savaş yıllarında asayiş de bozulmuş, "Rum şekâveti müthiş bir salgın gibi Havza'yı sarmıştı". 1917 yılında Rum çetelerinin sebep olduğu olayların sayısı her geçen gün artmaya başladı. 14 Eylül'de Rumların yaşadığı Tahne köyüne giden görevli iki jandarma eri şehit edildi. 18 Eylül'de Darıkolu mevkiinde Rum firarileriyle mücadele eden bir jandarma ile gönüllülerden Hurdazlı Hasan onbaşı ve arkadaşı Kel Aziz ağalar şehit olmuştur. 23 Ekim günü sabahı Karacaviran köyünü basan Rum eşkiyası, meşhur Bilal pehlivan ile köy eşrafından Kara Hasan Ağanın hanımını dağa kaldırarak öldürdüler.

Çetecilere karşı etkili bir mücadele verilemiyordu; "Takibciler, davul zurnalı düğün alaylarını andıran bir gulgule ile eşkiya üzerlerine gidiyorlardı. Bunun neticesidir ki eşkiya gittikçe cüretleniyor, her tarafta bir tazyik ve tehdit altında bıraktıkları biçare Müslümanları hırpalamaktan halî kalmıyordu." Bununla birlikte bazı askeri tedbirler alınıyordu. Eşkiyanın tekrar yerleşmelerini engellemek amacıyla, 24 Kasım'da Yuvasıkı köyü boşaltılarak halkı iç kısımlara sevk edildi. Ancak, birkaç gün geçmeden Rum çetecileri Güvercinlik, Karameşe, Bekdiken köylerini ve hatta resmi devlet güçlerini tehdit etmeğe başladılar. 28 Kasım'da "Dağlarkralı" imzasını taşıyan bir mektubu, Havza'da bulunan Havalı Komutanı Rıza Paşa'ya göndermek cüretini bile göstermişlerdi. 30 Kasım'da Yağlıbasan kasabasına bir saat uzaklıktaki Rum köyünde toplanan çetecilerle gün boyu yapılan müsademe sonunda çeteciler kaçmayı başardılar. Bu köy halkı da iç kısımlara sevk edildi.

1918 yılına gelindiğinde, "Mütareke'nin imza edildiği şayiası, halkta bir heyecan sürûr ve neşât uyandırdı. Fakat bu da çok sürmeden söndü, gitti". Mondros Mütarekesi hükümlerini dikkate almayan İtilâf Devletleri Türkiye'yi işgale başladılar; Türk tarafının Mütareke hükümlerine uymalarını sağlamak amacıyla Anadolu'nun birçok yerinde kontrol subayları ve mümessiller görevlendirdiler. Samsun ve çevresinde İngiliz etkisinin artmasıyla birlikte bölgedeki Rum çetecileri kendilerine yeni bir hâmi buldular: "Hükûmet içinde hükûmet yapan mümessiller, otomobillerinin içinde gezdirdikleri eski uşaklarımızın, nankör tebaamızın ufak bir işaretiyle hapishanedeki Rum ve Ermeni canilerini tahliye ediyor, yerlerine masum ve bîgünâh Türkleri dolduruyorlardı." Genel aftan istifade ederek dağdan inen çeteler, omuzlarında silahlarıyla istedikleri yerde gezebiliyorlardı. Havza şehir merkezi ve civarında da Rumların sebep olduğu asayişsizlik olayları artmaya başladı. 13 Aralık günü Havza civarındaki değirmen soyuldu ve değirmenci yaralandı. Hiçbir takibe uğramayan bu çeteler İmaret Mahallesi'nde bir eve baskın yaptı; ancak, halkın karşı koyması üzerine kaçmak zorunda kaldılar. Yine aynı tarihlerde tüccardan Karahisarlızade Ömer Ali Efendi'nin evi gece eşkiya tarafından basılarak para ve eşyası gasp edildi.

Rum çetecilerin faaliyetleri 1919 yılında da devam etti. Ocak 1919'da Rumlar, iki defa Kara Necip hanını soymuş ve Küfelik, Mısmıl Ağaç köylerine baskın yapmışlardır. 31 Ocak'ta Havza'dan köylerine giderken pusuya düşen Sivrikiseli Kadir Efendi ve oğlu Hakkı Efendi öldürüldü. Aynı köyden Şefika Hanım bütün altın ve paralarını vermek suretiyle hayatını kurtarabilmişti. 23 Mart'ta, Ersandık civarında saklanan eşkıyalar, Köprü şube subaylarından Bekir Efendi ile altı askeri pusuya düşürerek şehit ettiler. 30 Nisan'da, geç vakit köyüne gitmekte olan Arslançayırı İmamı Recep Efendi Kılavuzkorusu civarında eşkıya tarafından fecî şekilde öldürülmüştür. 14 Mayıs'ta Sivrikise köyü civarında koyun otlatmakta olan bir kız çocuğu, oradan geçmekte olan Piç Vasil'in oğlu Lefter tarafından hiçbir sebep olmaksızın öldürüldü. Rum eşkıyalarının cüretkârlıkları gün geçtikçe artmış; Havza'da zengin Rumları da tehdit etmeye başlamışlardı. 1 Mayıs gecesi on kişilik bir Rum çetesi, İmaret Mahallesi'nde evine girdikleri zengin bir Rum'u dağa kaldırdı.¹⁸

Mayıs 1919 tarihine gelindiğinde, Havza şehir merkezinde dahi asayiş sağlanamaz hale gelmiş; Rum çetecileri Hükûmet dairesi ve devlet görevlilerini de tehdit etmeye başlamışlardı. Lâdikli Sokrat isminde bir çete reisi, Hükûmet binası önünde bir ihtiyarı dövmüş, "Yüzünü hükûmete tevcih ederek, makam-ı hükûmeti, halkı, hepsini tahkir etmiş" ve daha sonra arkadaşlarıyla atlarına binerek Havza girişinde havaya ateş açmak cüretkârlığını göstermişti.

Havza'da bunlar yaşanırken devlet güçlerinin ve halkın eli-kolu adeta bağlanmıştı: "Şurasını kaydederiz ki, bu sıralarda halkımız, her türlü vesât-i müdafaadan mahrum bulunmakta idi. Büyük, en büyük bir köyümüzde bile iki tüfekli bulmak kabil değildi."¹⁹

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türklere karşı intikam hissiyle harekete geçen Rum çetecileri, Samsun ve çevresindeki İngiliz asker ve subaylarından cesaret almaktaydılar. 9 Mart 1919'da Samsun'a çıkarılan 200 kişilik İngiliz müfrezesi, Rumlar tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmıştı. Yine İngilizlerin, asayiş sağlamak amacıyla 30 Mart'ta Merzifon'u işgal etmeleri Pontusçu çetelerin tecavüzlerini ve faaliyetlerini arttırmıştır.²⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın, Samsun'dan gönderdiği ilk raporlarda belirttiği gibi Samsun, Çarşamba ve Bafra'da kırk kadar Rum çetesi siyasî bir gaye etrafında çalışıyordu. Yine *Nutuk*'ta belirtildiği gibi, "Gerçekten Samsun ve dolaylarında Rum çetelerinin Müslüman halka tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan mahallî hükûmetin yabancıların müdahaleleri yüzünden hiçbir tedbir alamaması, durumu güçleştirmişti"²¹ İngiliz subayı J. S. Perring, 25 Temmuz 1919 tarihli raporunda Türk ve Rum çeteleri hakkında şu değerlendirmede bulunuyordu: Türk çeteleri, Hıristiyan ve Türk ayırmaksızın soygun ve cinayet faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Bunların inkılâpçı fikirlerle alakaları yoktu. Rum çeteleri ise intikam hissiyle hareket ediyorlar ve sadece Müslümanlara saldırıyorlardı.²²

¹⁸ Zübeyirzade M. Fuat, *Yurdumuz Havza*, Vatan Matbaası, İstanbul 1341.

¹⁹ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 28-33.

²⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1986, s. 103.

²¹ *Nutuk*, C, I, (Baskıya Haz. Birol Emil vd.), Ankara 1980, s. 21.

²² Mesut Çapa, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da Millî Mücadele'nin Temellerini Halkla Birlikte Oluşturma Çabaları", *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007-Ankara)*, *Bildiriler*, C.II., Ankara, 2010, s. 2355.

Anadolu'nun her yanında olduğu gibi Havza'da da "Ümit ve rehâ yollarının dikenleri çoğalmakta ve zavallı Türkler, bir müncîye, mâ-fevka'l-beşer bir kuvve-i kudsiyeye, bir mucizeye intizar etmekteydi". 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi Havza'da Türkler üzerinde bir şok etkisi yarattı. Havzalılar, 18 Mayıs 1919 günü Belediyede toplanarak Reddi İlhak Cemiyeti'ni kurdular; bu haksız işgale son verilmesi için İtilaf devletlerine protesto telgrafları gönderdiler.²³ Böylece Havza'da Millî Mücadele'nin ilk adımları atılmış oluyordu. Ancak, bu tepkinin sürekli ve etkili olabilmesi için bir lidere ihtiyaç bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan kısa bir süre sonra Havza'ya geçerek çalışmalarını burada sürdürmüştür. Reddi İlhak Cemiyeti'nin kurulmasından birkaç gün sonra, "Büyük üniformalı bir zatın" geniş yetkilerle ordu teftişine çıktığı haberi Havza'da sevinçle karşılandı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Samsun Valiliği'nde bulunacak olan Kaymakam Fahri Bey, 23 Mayıs günü Havza eşraf ve aydınlarını toplayarak, Mirlivâ Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetindekilerle birlikte Havza'ya geleceğini ve böbrek rahatsızlığından dolayı kaplıcalarda yirmi beş otuz gün kadar kalacağını bildirdi. İki gün sonra gelecek misafirler için, daha sonra belediye binası olarak kullanılan, Mesudiye Otel (Alibaba Otel) ve Ali Osman Ağzadelerin konağı hazırlandı. Mustafa Kemal'in hizmetlerini yerine getirmek üzere otel müdürü Alibaba görevlendirildi.²⁴

Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs günü akşamüstü maiyetiyle birlikte Havza'ya geldi. "Anafarta'nın tarihî kahramanı" Havza'nın ileri gelenleri ve bir askeri birlik tarafından otel civarında karşılandı. Mustafa Kemal'i karşılayanlar arasında bulunan Zübeyirzade Fuat, " Kahve renkli bir papağın, mirlivâ üniformasını taşıyan hâkî bir ceketin, külotlu ve çizmeli bir pantolonun tamamladığı sade ve mütevazı bir asker kıyafetiyle otomobilden inen Paşa, kendisini selamlayan askeri teftiş ettikten ve zabitan ile erkân-ı hükûmetin ve muteberânın ellerini sıktıktan sonra otele geldiler."²⁵ demektedir. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte maiyetindeki karargâh heyetinde toplam 19 kişi bulunuyordu.²⁶ Cemal Işıksel'in tespitlerine göre Mustafa Kemal Paşa, şehrin girişinde hazırlanan bir evde birkaç gün kaldıktan sonra "Hükûmet civarındaki Mesudiye otelini icar ederek" 12 Haziran'da Amasya'ya gidinceye kadar burada kalmıştır.²⁷

Mustafa Kemal Paşa, ilk gün Havza'nın ileri gelenleriyle görüşmek istemiş, bu isteğini maiyetindekiler vasıtasıyla dolaylı olarak Belediye Başkanına iletilmişti. Belediye Başkanı İbrahim Bey (Cebecioğlu), o gün Mustafa Kemal Paşa ile kısa bir görüşme yaptı. 26 Mayıs günü eşraftan Tatar Ağasızade Eyüb, ulemadan Hacı Mustafa, Mahmutağzade Bayram, Kadızade Hakkı, Saitzade İbrahim, Belediye Reisi İbrahim ve Zübeyirzade Fuat efendiden oluşan bir heyet Mustafa Kemal Paşa'yı ikametgâhında ziyaret etti.

²³ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 6.

²⁴ Cebecioğlu, *Atatürk Havza'da*, s.2.

²⁵ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 34-35.

²⁶ M. Fuat Efendi birkaç kişinin ismini vermektedir. Karargâhtakilerin tam listesi için bkz., Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara 1987, s. 16.

²⁷ "Cemal Işıksel", s. 34.

Ziyaretçileri oda kapısına yakın bir yerde karşılayan Paşa, herkesin ayrı ayrı ellerini sıkarak şahısları ve görevleri hakkında bilgi aldı.²⁸ “Mustafa Kemal Paşa, vaziyet-i hâzırânın taşıdığı fevkâlâdeliği izah ederken, parlak ve nâfiz gözlerinden ümit nuru dökülüyor. “Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız” diyordu. Sormak cesaretinde bulunduğumuz suallere, katiyet ve vûzhiyet veren bir üslupla Paşa cevap vermiş ve demişti ki, “Bizi öldürmek değil, canlı mezara atmak istiyorlar. Şimdi çukurun kenarındayız. Son bir cüret belki bizi kurtarabilir, zaten başka türlü de avdet imkânı yoktur...”

Bu ilk görüşmede Mustafa Kemal Paşa, onlara “Sizinle her vakit temas edeceğim. Dairelerim, Havzalılara her gün, her saat açıktır” diyerek Havza’da kaldığı sürece halkla diyalogunun süreceğini göstermiştir. Mustafa Kemal’in bu yaklaşımı, halkı kendisine daha fazla yaklaştırmış ve yurdun içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılabilceği yolunda Havzalıları ümitlendirerek Millî Mücadeleye katılmalarını kolaylaştırmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile sık sık görüşen Fuat Bey şunları yazmaktadır:

“Paşa’yı her ziyaretimizde kendisini daha canlı buluyor, istiklâl ve inkılâb için îrâd ettiği tarihi misallerden ümitleniyorduk. Anafartalar kahramanı câzib ve sakin bir tavırla söz söylerken, Türk’ün ümit ve imanını temsil eden bir heykel-i azim ve sebat olduğunu gösteriyordu. Bu tarihi sözlerdi ki, bizim ruhumuzu değiştirdi, imanımızı tahkim etti, bu sözler, bizi vatanın ağrıyan uzvuyla alakâdar etti. Bu sözler bizi vatanperver, bizi teşkilâtçı yaptı. Bu sözler bize dünün tekmîl derterini, elemelerini unutturdu ve anadan doğma bir zindegî (canlılık) kabiliyeti bahşetti.”²⁹

26 Mayıs günü Mustafa Kemal Belediye Başkanı İbrahim Efendi’yle yaptığı görüşmede Havza’daki cemiyetler ve Pontuşuların faaliyetleri hakkında bilgi istedi. Kazada, İttihat ve Terakki Cemiyeti feshedildiğinden yalnız Reddi İlhak Cemiyeti mevcuttu. İbrahim Efendi, gizli çalışan bu cemiyetin bazı evraklarını gösterince Mustafa Kemal memnun olmuş ve “buna bir de Müdafaa-i Hukuk ilâve edelim”³⁰ demiştir.

Havza hakkında daha fazla malumat edinmek isteyen Mustafa Kemal, “Dokuzuncu Ordu Kitaatı Müfettişi Fahri Yaveri Hazreti Şehriyârî” sıfatıyla, 27 Mayıs günü Havza Kaymakamlığı’na on iki maddelik bir yazı gönderdi. Bu yazıda kazanın nahiyelere göre Müslüman ve Hıristiyan nüfusu, Mütarekeden sonraki belli başlı olaylar, son iki ay zarfındaki eşkıyalık olayları ve buna karşı yapılan icraatlar, çevre kazaların asayiş durumu ve bunların Havza Kazası’na etkisi, Ermeni ve Rumların Hükûmet ve çetecilerle münasebetleri, İngiliz ve Amerikan memurlarının kaza dâhilinde kimlerle temasta oldukları, Müslümanların ileri gelenlerinin isimleri, mülkî ve askerî memurların tavır ve ahlaki durumları gibi bir çok hususta bilgi isteniyordu.³¹

²⁸ Cebecioğlu, “Odanın ortasında üzeri Avrupa halısıyla örtülü dört köşe bir masa ve üstünde zâta mahsus bir harita ve etrafında dört beş sandalye konulmuş olduğundan” bahsetmektedir. *A.g.e.* s.3.

²⁹ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 36-37.

³⁰ Cebecioğlu, *Atatürk Havza’da*, s.3.

³¹ Cebecioğlu, *Atatürk Havza’da*, s.7.

Mustafa Kemal Paşa'nın Belediye Başkanına verdiği direktif üzerine, 28 Mayıs günü Mektep binasında halkın katılımıyla olağanüstü bir toplantı yapıldı. Havzalılar, "Memleket için ilk endişe ve heyecanları yaşadılar. Daha sabahtan dükkânlarını kapayan esnaflar, tüccarlar, halk, mektebe birikiyor, teşkilat yapmak, silahlanmak mecburiyetini burada öğreniyorlardı. İctimadan sonra ümitle parlayan her gözde, 'biz de bir şey yapmağa muktediriz' diyen bir mana okunuyordu.". Mustafa Kemal'le sık sık görüşenlerden çoğu, "Paşa'nın irâe ettiği yeni bir inkılâb yolu üzerinde yürümeğe"³² başlamışlardı.

Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını ve halkın Millî Mücadele düşüncesi etrafında toplanmasını istiyordu. Bu konuda Paşa'nın maiyeti erkânı da Havza'nın ileri gelenleriyle görüşüyordu. Mustafa Kemal, yine aynı günlerde Belediye Başkanını çağırarak, "Bugün evvela Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini teşkil edeceksiniz. İkincisi önümüzdeki cuma günü yukarı büyük camide bir mevlût okutacaksınız ve ben de dinleyeceğim ve bütün köy halkını da çağırınız bugünün icaplarını onlara anlatınız. Belediye önünde halka hitabede bulunmak suretiyle halkın irşat ve tenvirine çalışacaksınız"³³ talimatını verdi.

Belediye Başkanı İbrahim Efendi, bu görüşmenin ardından, o gece, 28-29 Mayıs 1919'da, "Kasabanın bütün münevverân ve muteberânını ve ileri gelenlerini" evine davet ederek bir toplantı yaptı. Toplantıda "memleketin geçirmekte olduğu felaketli günleri ve Paşa'nın arzularını da ilave ederek anlattı". Bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak teşkilâtın köylere kadar yaygınlaştırılması gerekiyordu. "Kendilerini saklamak isteyen ve hatta "İngilizler bizi götürürler ise siz kurtaramazsınız, fakat sizi götürürler ise biz kurtarırız" safatasını bile serdeden bazı zevatın endişesine, lüzumsuz düşüncelerine hiç de bir kıymet ve ehemmiyet verilmeyerek" o gece "ilk defa Anadolu'da küçük bir kasabanın mütevazı bir evinde" Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Cemiyet'in kurucuları Mahmut Ağazade Bayram, Belediye Reisi İbrahim Cebecioğlu, Kadızade Hakkı Efendi, Zübeyirzade Fuad Bey, Eski Sorgu Hâkimi Rıfat Bey ve Saatzade İbrahim Efendi'den oluşmaktaydı.³⁴

Belediye Başkanının sunduğu listeyi alan Mustafa Kemal, memnuniyetini bildirdikten sonra Havza'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduğunun çevre il ve ilçelere duyurularak oralarda da benzer teşkilatın kurulmasına öncülük edilmesi istendi. Bu haber belirlenen yerlere taahhütlü mektuplarla bildirildi. Mustafa Kemal, ertesi gün bu haberin taahhütlü olarak gönderildiğini duyunca kızmış ve Belediye Başkanına, "Çocuğum senin düşüncelerini biliyorum. Haklısın amma zamanın buna müsaadesi yoktur. Biz bugün ölümle mücadele ediyoruz, çukurun kenarına gelmişiz eğer bu davayı kaybedersek hiçbirimizi sağ bırakmazlar, hepimiz ölüme mahkûmuz, o vakit dünyada ne sen var ne de ben varım fakat davayı kazanırsak her vakit zararın telafisi mümkündür. Bir hata olmuş şimdi Amasya vilayet belediyesine tel yazınız o da mülhakatına tebligatta bulunsun ve

³² M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 37.

³³ Cebecioğlu, *Atatürk Havza'da*, s.3-4

³⁴ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 38; Cebecioğlu, *Atatürk Havza'da*, s.4.

teşkilatını yapsın”, buyurdular. “Emirlerini derhal ifa ettim. Vilâyet Belediyesi de teşkilâtını yapmış ve kazalarında da aynı teşkilatın kurulmuş olduğunu telgrafla bildirdi. Paşa bundan çok memnun kaldı”³⁵

Zübeyirzade Fuat Efendi de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluşuyla ilgili benzer bilgiler vermektedir:

“28-29 Mayıs 1919 gecesi taazzuv eden cemiyetten, ertesi gün Paşa hazretleri haberdar edildi. Memnuniyetini izhar eden müşâriyleh, bunun uzak, yakın her yere tamim edilmesini ve bu hususta belediyelerin tevsit edilmesini tavsiye etmişti. 29-30 Mayıs 1919 gecesi birkaç arkadaşı sabaha kadar birçok yerlere Havza’daki teşekkülü tamim eden birer mektup yazmışlardı. Paşa Hazretleri, Kaymakam Arif Bey’le, Garp Cephesine ait bir harita üzerinde tetkikat yaparlarken mektupları görmüş, müsevvidini (taslak yapanlar) takdir etmişti. Belediye riyasetlerine hitap eden zarflar, taahhütlü olarak mahallerine gönderildi. Paşa’nın Havza’da olduğunu bilen Anadolu dâhili, bu teşkilâtı müşâriylehden mülhem tanıyarak oralarda da aynı teşkilâtı vücuda getirecekleri ümit ediliyordu. Şurasını kayda lüzum görürüz ki, uzaktan, yakından birçok yerler, mektubumuza müspet cevap verirlerken, bazı mahaller, ne kadar yazık ki belki de altında istihfâf gizlenmiş bir sükûtle mukabele etmişlerdi. Gelen cevaplardan mütehasıs olan Mustafa Kemal Paşa, halkın inkılâp ve istiklâl yolunda ilk adımını attığına ve atacağına kani olmuştu.”³⁶

Mustafa Kemal Paşa İzmir, Manisa ve Aydın’ın işgali ve Türk milletinin uğradığı haksız darbeler karşısında, bir an önce milleti uyandırıp harekete geçirmenin gereğine inanmaktaydı. Bir taraftan Anadolu’da Müdafaa-i Hukuk teşkilatının yayılmasına çalışırken, diğer yandan da mitinglerle halkı uyandırarak tek bir gaye etrafında birleştirmek istiyordu. 28 Mayıs günü valilere, müstakil mutasarrıflıklara, kolordulara ve Konya’daki Ordu Müfettişliğine bir genelge göndererek, bütün kasaba ve köylere varıncaya kadar büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak İtilaf devletleri temsilcileriyle İstanbul Hükûmeti’ne protesto telgrafları çekilmesini istedi.

“Mustafa Kemal Paşa, bugünlerde esir muamelesi gören- müşâriylehin o vakit İstanbul hükûmetine verdiği sıfat- payitaht ricâl-i âlîyesiyle!. muhabere ettiği gibi, Anadolu’da da millî ve tarihî kumandanlarla, dünün ve bugünün tarihî ve kahraman simalarıyla da muhaberatta bulunuyordu.”³⁷ Nitekim 29 Mayıs 1919’da Havza’dan Üçüncü, Onbeşinci ve Yirminci Kolordu Komutanlıklarına gönderdiği gizli yazıda, içinde bulunduğumuz tehlikeye değinerek şöyle diyordu:

“Milletin esaretten tahlisi hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafaa-i hukuk ve istiklâl sevkıyla kabil olacaktır. Memurîn-i mülkiyenin şâyân-ı itimat zevâtıyla elele vererek istiklâlimizin müdafaası emrinde teşkilât-ı lâzimeye (bittabi mahrem) ve harice karşı

³⁵ Cebecioğlu, Atatürk Havza’da, s.4-5.

³⁶ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 38.

³⁷ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 41.

gayr-ı mahsus bir surette tevessül kılınmasını zarurî addediyorum. Bu husus, ihtisası dolayısıyla biz askerlerin uhde-i vatanperverânesine terettüp etmektedir. ...Zîrdeki suretle ve mitingler ve tezâhürât-ı gûna-gûn ile millî protestolar yapılabilir. Fakat bu kuvvetlerin dâhile sarkmasına yani memleketimizi bilfiil istilâ eylemelerine karşı bittabi halk ve asker yekvücut olarak fiilen müdafaa-i istiklâl uğraşacaktır.”³⁸

Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, 30 Mayıs günü Havza'dan sadece 15. Kolordu'ya gönderdiği yazıda, “Evvelce de arz ettiğim veçhile siyasî vaziyetimizi ben çok karanlık görüyorum. İtilâf hükûmetleri hakk-ı mevrus ve meşrumuz olan toprakları çiğnemeği Hıristiyanlık nâmına bir hizmet addediyorlar. ...Kanaatimce böyle bir hali biz muhasamâta ibtidar ad ve telâkkiyle mülk-i meşrumuzu ve istiklâl-i millîmizi kurtarmak için mecburuz. Bu husustaki kanaat ve kararımı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'ya berâ-yı malûmat bildirdim. Adeta mahsur bir kaleye benzeyen Babıâli'de İtilâf mümessillerinin esiri gibi bir şekilde mukadderat-ı milleti idareye uğraşan hükûmet-i merkeziyemizin bu gibi hususatta hiçbir şey diyemeyeceğini, yapamayacağını bu günkü misalleriyle takdir edebiliriz.”³⁹ diyordu.

Mustafa Kemal Paşa, mevcut tehlike karşısında alınacak tedbirler hususunda askerî erkânla yazışmalarda bulunurken, İzmir'in işgali dolayısıyla Havza'da “dinî bir toplantı” (miting) yapılması için direktif verdi. 30 Mayıs'ta Havza'da yapılacak toplantıya köylülerin de katılımlarını sağlamak amacıyla Havza Belediyesi'nden köy muhtarlarına yazı gönderildi. Yapılacak dinî merasim vesilesiyle halka silahlanmak gerektiği anlatılacaktı. “Filhakika İzmir faciası meydanda iken, bunun kurbanlarının ervâhına ithaf edilecek bir mevlid merasimine çok lüzum vardı ve belki bu içtimada dâhildeki mikropların nazar-ı dikkatlerini celb etmeyebilirdi.” Her ihtimale karşı köylerde yeterli sayıda bekçi bırakılması da tembih olunmuştu.

Miting için hazırlıklara başlanarak civar köylerden birinde bulunan Hoca Sıtkı Efendiye haber gönderildi.

30 Mayıs Cuma günü, köylüler sabahtan kasabaya gelmeye ve üç ayrı camide toplanmaya başladılar. Halk caddeleri ve mahalle aralarını da doldurmuştu.

“Maiyeti erkânıyla Mustafa Kemal Paşa, camiye geldiler. Cuma namazı hiç görülmemiş bir cemaatle kılındı ve bir huşû ve huzû-ı dinî ile Cenab-ı Hak'tan istimdât edildi. Müteâkiben menkıbe-i Cenab-ı risâletpenâhi okunarak, son bir tuhfe-i vedâ olmak üzere halka, şeker yerine İzmir üzümü dağıtıldı. Mevliden sonra bir hocanın dinî bir hitabede bulunması ve bu vesile ile halka silahlanmak lüzum ve mecburiyetinin izah edilmesi programımız iktizasından iken, meşkûk (şüpheli) bir sebeple, hoca o gün camiye gelmemişti. Asıl içtimadaki maksadın değiştiğini gören Paşa, vaziyetten müteessir olmuş olacak ki, bunu Paşa'nın yüzünde okuyanlardan bir zat, 'Hani ya vâiz?' diye keskin ve askerce bir hitapta bulundu. Vazedecek hocanın belki rahatsızlığı yüzünden bozulan programın, tashihi kabil olduğu temin edilmekle beraber, Belediye önünde birikmeleri

³⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 32-33.

³⁹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 33.

de halka ilan edildi. Herkesin beklediği bir vaazın icrasına imkân vermeyen sebep, acaba söylendiği gibi bir korkunun, bir vehmin mahsulü mü idi, yoksa işe bir total şeytan bacağı mı karışmıştı? Her halde bunu, o programı tatbik edeceğini temin eden ve maalesef her şeyin ve her işin başında bulunmayı seven ve o gün telgrafhaneye gizlenen bir şahsın solmuş benzinde okumak lazım gelirdi. Bu mühim noktayı da tarihin, birkaç arkadaşa açtığı bir sır olarak kaydedip geçeceğiz.”⁴⁰

Camiden çıkan halk Belediye önünde toplanmış, Mustafa Kemal’in maiyetindekilerden bazıları da halkın arasına karışmıştı. Cebeci’ye göre, “Tayin olunan hatip Pontusçulardan çekinerek kaybolduğu” için halka hitap etmek görevi Zübeyrîzâde Fuat Efendiye verildi.⁴¹ Fuat Efendi konuşmasında, “Her Müslümanın her ne mukabilinde olursa olsun, silahlanmaya mecbur olduğunu ve memleketin tehlikeli günler geçirdiğini, buna mukabele etmek, düşman çizmeleri altında ölmek lazım geldiğini, İzmir’den sonra Samsun ve Havza’nın da bu felakete uğramasının muhtemel olduğunu” söyledi. Fuat Efendi’den sonra Belediye Başkanı halka hitap etti. Konuşmaların ardından, miting meydanındaki halka din ve namus ve nikâhları üzerine yemin ettirildi. Bütün bunlar Pontusçulardan ve yabancı mümessillerden çekinmeden yapılmıştı. Bundan sonra büyük güçlüklerle silahlar tedarik edilerek, “köyleri haraca bağlayan Pontus fedailerini! ihtiyatlı ve basiretli hareket etmek zaruretini hissetmişlerdi”⁴²

Miting büyük ölçüde gayesine uygun geçmişse de Mustafa Kemal tarafından birçok açıdan yetersiz bulunmuştu. Nitekim mitingden sonra kendisini ziyarete gelen Belediye Başkanına şunları söylemişti:

“Bugünkü mitingden hiç de memnun olmadım. Evvelâ camide halka icap eden şeyler anlatılmadı, intihap ettiğiniz hatip tagayyüb etti. Siz de üstü kapalı ifadelerde bulundunuz, zamanın nezaketi ve Türk milletinin uğradığı felaketi ya takdir ediyor veyahut etmeyerek işe ehemmiyet vermiyorsunuz. Memleket çok acı ve ağır günler geçiriyor. Eğer biz böyle yavaş hareket ederek halkı yürütmek istersek bizim için necat felah yoktur. Her şey açık olarak söylenmeli ve halkı alelacele tenvir ederek eli silah tutabilecek vatandaşları silahlanmaya teşvik ve terqip etmeli. Her Türk üstüne düşen vatanî vazifesini tereddütsüz yaparsa emin olunuz kurtuluruz. Bu mitingi tekrarlayınız, dedi.”⁴³

⁴⁰ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 38-40.

⁴¹ Belediye Başkanı İbrahim Bey’in anlattıklarına göre: “Ben elimde bir bayrak, en önde gidiyorum. Havza’nın en büyük şeyhi Ali Baba ile diğer bütün hacılar, hocalar, dervişler de ağır ağır beni takip ediyorlar, ortalık tekbir ve tahlillerle uğulduyor. Diğer camilerden çıkanlar da sokak başlarında bize katılıyorlar.” Fakat Sıtkı Hoca yok. O sırada M. Kemal Paşa’nın maiyetinde bulunanlardan Doktor Refik Saydam önüne çıkarak: “İbrahim Efendi, ne düşünüyorsunuz? Halk işte hazır, toplanmış bekliyor. Ne söylenecekse söylesin” diye konuştu. Bunun üzerine önce Fuat Bey ve ardından da İbrahim Bey birer konuşma yapmışlardır. “Millî Mücadelenin İlk Mitingi”, *Yakın Tarihimiz*, s. 358-359.

⁴² *Nutuk*, s. 36-37.

⁴³ Cebecioglu, Atatürk Havza’da, s.6. Mustafa Kemal Paşa Belediye Başkanı İbrahim Bey’e: “Ben de dedi, sizin gibi bir ferdim. Ve aranızda sonuna kadar, fert olarak çalışacağım. Bu memleketi hep beraber kurtaracağız. Ortada gizli kapaklı hiçbir şey yoktur ve olmamalıdır. Samimi, doğru ve açık kalpli olmalıyız. Bu mitingin tekrar, ama, noksansız olarak yapılmasını isterim. “Millî Mücadelenin İlk Mitingi”, s. 358-359.

Samsun ve Merzifon'da İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu bir sırada, "Tezâhürât-ı millîye, gittikçe faal bir safhaya girmekte, bu vaziyet bilhassa mümessillerin dikkatlerini celb etmekte idi. Bununla beraber gün geçtikçe hassas olan efkâr-ı millîyeyi boğmak imkân dahilinde değildi." Bununla birlikte, Havza'daki bu gelişmeleri bölgedeki İtilaf devletleri yetkilileri yakından takip ediyorlardı. Mitingin yapıldığı 30 Mayıs günü Havza'dan geçmekte olan Merzifon İngiliz mümessil vekili Mr. Getchell'e, yerli Ermeni ve Rumlar tarafından, Fuat Efendi'nin mitingde söylediği sözler birtakım ilavelerle jurnal edilmiş; Onun, Müslümanları, Hıristiyanlar aleyhine katliama teşvik ettiği söylenmişti. Mr. Getchell de tetkik etmeyerek meseleyi Samsun mümessili Mr. Salter'e iletmişti. Fuat Efendi sırf bu sebeple, Mr. Salter'ın girişimiyle, çalıştığı Reji İdaresi'ndeki memurluğundan kısa bir süre azledilerek cezalandırılmak istendi.⁴⁴

Bölgedeki İngiliz görevliler olup-biten her şeyi İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe rapor etmekteydiler. 1 Haziran günü Samsun'dan Havza'ya gelen İngiliz yardım subayı L. H. Hurst, 12 Haziran'da İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a gönderdiği raporda, İngilizlerin bilgi kaynakları, Mustafa Kemal'in Havza'daki faaliyetleri ve 30 Mayıs'ta yapılan miting hakkında bilgi verdi.⁴⁵

Mustafa Kemal'in Havza'da bulunduğu günlerde Havza, Millî Mücadele hareketinin merkezi haline gelmişti. O, bir taraftan halkla birlikte Millî Mücadele'nin temellerini atarken, diğer taraftan da İstanbul'la ve Anadolu'daki askerî ve mülkî yetkililerle muhabere halindeydi.⁴⁶ İtilaf devletleri temsilcileriyle de burada görüşüyordu. "Ektiği inkılâb ve istiklâl tohumunun böyle birdenbire filizlenmeğe başladığını gören Paşa", İstihbarat Müdürü vasıtasıyla Havza ileri gelenlerini her gün yeni gelişmelerden haberdar etmekteydi. Fuat efendinin deyimiyle, "Paşa'yla her yeni temas, Havzalıların daha samimi ve daha fiilî tezahürlerini intac ediyordu". O, "Küçük Havza'da gördüğü şu samimi ve fiilî temâyülâtın, necîb ve millî tezahüratın îka' ettiği tesîr Paşayı mütehassis ettikçe maksadlarını, emellerini açıktan ve sarahaten izah etmekten çekinmiyorlardı. Bu sıralarda Paşa ile temasda bulunmak üzere civar kasabalardan da bazı heyetler geliyor ve müşârileyhden talimat alarak" dönüyorlardı.⁴⁷

Mustafa Kemal'in Havza'da iken kabul ettiği heyetler hakkında bilinenler, resmî belgelerden ziyade birtakım anılara dayanmaktadır. Bu sebeple, onun bazı heyetlerle görüşüp-görüşmediği konusu tartışmalıdır. Millî Mücadele döneminde Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nde çalışmış olan Hüsamettin Ertürk, Mustafa Kemal'in Havza'da Budiyeni başkanlığında bir Rus heyetiyle görüştüğünü ileri sürmektedir. Ancak, bu bilgi diğer hiçbir kaynakta teyid edilmemektedir. Bu bilgi eksikliğinin o günün olağanüstü şartlarından kaynaklandığı düşünülse bile, o sırada Atatürk'ün Havza'daki faaliyetlerine yakından şahit olan ve bunları not alarak daha sonra yayınlayan Zübeyirzade Fuat Efendi'nin anılarında yer alması gerekirdi. O sırada Sovyet Rusya ile yakınlaşma

⁴⁴ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 40.

⁴⁵ Çapa, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da Çabaları", s. 2363-2365.

⁴⁶ Havza'daki yazışmalarla ilgili vesikalar için bkz., *Nutuk Vesikalar*, Ankara 1991, s. 613-620, 626.

⁴⁷ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 40-41.

arayışının Mustafa Kemal ve karargâhındaki arkadaşları arasında mevcut olduğu şüphesizdir, ancak böyle bir görüşmenin gerçekleşmesi ihtimali oldukça zayıftır. Karargâh Erkân-ı Harbiyyesi İstihbârat ve Siyâsiyât Şubesi Müdürü Hüsrev (Gerede) Bey, 7 Haziran'da Havza'dan Kâzım Karabekir'e gönderdiği mektupta "Bolşeviklerle temas edilmek" hususuna değinmekle birlikte böyle bir görüşmeden bahsetmemektedir.⁴⁸ Yine bazı anılarda bahsedildiğine göre, Mustafa Kemal 29 Mayıs'ta Giresunlu Osman Ağa (Topal Osman)'yı kabul ederek onunla Pontus çeteleri hakkında görüşmüştü.⁴⁹ Ancak, bu görüşmeyi de teyit edecek herhangi bir belge bulunmamaktadır.

Havza'ya gelişinde Mustafa Kemal'i karşılayanlar arasında Merzifon eşrafından Mehmet Fevzi Bey de bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Merzifon'da yapılacak işleri organize etmek amacıyla 15. Topçu Alayı Komutanı Pir Mehmet, 10. Alay Komutanı Ahmet Süreyya ve Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi'yi Havza'ya davet etti. Bunlar aldıkları talimat üzerine, Merzifon ve çevresinde millî teşkilatlanmayı sağlayacaklardı. Mustafa Kemal, karargâhında görevli Dr. İbrahim Talî (Öngören) Bey'i de Millî Mücadele faaliyetlerinde bulunmak üzere Merzifon'da görevlendirmişti. Kısa bir süre sonra Müftü Vehbi Efendi'nin başkanlığında Merzifon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.⁵⁰ 9 Haziran'da Merzifon'da İzmir için protesto mitingi yapıldı. İngiliz yardım subayı Hurst, başta mitinge engel olmak istediye de sonradan mitingin sakin ve muntazam geçmesinden dolayı kaymakam Ahmet Bey'e teşekkür etti.⁵¹

Havza ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan mitingler İstanbul Hükûmeti ve İtilaf devletlerini rahatsız etmişti. Harbiye Nezareti'nin mitinglerin gerekçesini öğrenmek istemesi üzerine Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'ya Havza'dan gönderdiği telgrafta, "İstanbul'a çekilen telgrafların tamamı sine-i milletten feveran eden teessüratın bir makesi olduğunu arz eylerim. Bütün gördüğüm bu tezahüratın, İtilaf devletlerinin Türk izzet-i nefsi-i millîsine, hakk-ı meşrû ve mevrûsuna karşı zalimane olan tecavüzlerden dolayı, kanayan Türk ve Müslüman kanından başka bir şey değildir. Bu heyecan, memleketin en ücrâ köşesine kadar şamildir, umumîdir."⁵² demiştir.

Mustafa Kemal Paşa Havza'da iken, Sadrazam Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na davet edilmesi üzerine 3 Haziran'da bütün askeri ve sivil makamlara bir tamim göndererek, "devlet ve milletin mutlak şekilde tam istiklâli ve ana vatan topraklarında

⁴⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 56-58. Hüsameddin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Haz. Semih Nafiz Tansu) İstanbul 1969, s. 345. Kâmurân Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara 1991, s. 8. Yılmaz Altuğ'un yaptığı bir araştırmada, Albay Budiyeni'nin o tarihlerde Denikin ordusunda görevli olduğu ve Türkiye'ye ilk defa 1933 yılında geldiği ileri sürülmüştür. Bkz, Yılmaz Altuğ, "Bu Önemli Hata Mutlaka Düzeltilmelidir" *Savaş*, 2 Ağustos 1976'dan naklen Erdal Aydoğan, Erdal Aydoğan, Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal, Ankara 2000, s.61.

⁴⁹ Erden Menteşeoğlu, *Yakın Tarihimize Osman Ağa ve Giresunlular*, Giresun 1997. s. 78-81. Mustafa Kemal görüşme sırasında Topal Osman'a, "Çok buhranlı günler yaşıyoruz. Ümitsiz değiliz. Senin hakkında gerekli bilgileri aldıktan sonra seni buraya çağırtdım. Bundan sonra el ele çalışacağız. Pontuscuların Karadeniz kıyılarında neler yaptıklarını anlat da bu işi bir erbabının ağzından dinleyelim." demiştir, Menteşeoğlu, *Osman Ağa ve Giresunlular*, s. 9.

⁵⁰ Aydoğan, *A.g.e.*, s. 49-51.

⁵¹ Jaschke, "Havza'da Mustafa Kemal Paşa", *Bellekten*, Cilt 46, Sayı:182, (1982), s. 351.

⁵² HTVD, II/5 (Eylül 1953), vesika no:92'den Aydoğan, *A.g.e.*, s. 59.

çoğunluğun azınlığa feda edilmemesinin” temel şart olduğu hususunda Paris’e gitmekte olan Barış Murahhaslar Heyeti’ne talimat verilmesi ve bunun İtilaf devletlerine bildirilmesi maksadıyla Sadrazam ile Padişaha telgraflar çekilmesini istedi.⁵³

İtilaf devletleri, Mustafa Kemal Paşa’nın Havza’daki faaliyetlerinin müfettişlik yetki sınırlarını aştığını anlamışlardı. Nitekim Karadeniz Ordusu Başkomutanı G. F. Milne, 6 Haziran’da Harbiye Nezareti’ne gönderdiği yazıda Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin derhal İstanbul’a dönmeleri için emir verilmesini istedi.⁵⁴ İki gün sonra, Harbiye Nazırı tarafından İstanbul’a geri çağrıldı. Fuat Efendi bu konuda şunları yazmaktadır:

“Bugünlerde Mustafa Kemal Paşa aldığı bir şifre ile merkeze davet olunmuştu. Müşârünileyhin 24 Eylül 340 (1924) Havza nutkunun içinde sarahaten söylediği üzere Babıâlî, Paşa’ya: ‘Bazı mühim mesâil hakkında görüşülmek üzere, orduyu itimat ettiğiniz bir zata bırakarak İstanbul’a gelmenizi rica ederiz’ demiştir. Diğer münevverân ve mütefekkirâtımızın uğradığı akıbetle karşılaştırılmak istenilen Paşa, bu şifreyi ve bunu tevâlî eden şifreleri hiçe saymıştı.”⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa, bu aşamadan sonra Millî Mücadele çalışmalarının şahsî bir dava görünümünden çıkarılıp, milletin birlik ve beraberliğini temin ve temsil edecek millî bir heyete bırakılmasının zamanının geldiğini düşünmekteydi:

“Anadolu’ya geçeli bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordu birlikleriyle temas ve bağlantı sağlanmış ve millet mümkün olduğu kadar aydınlatılarak dikkatli ve uyanık bir hale getirilmiş, millî teşkilât kurulması fikri yayılmağa başlamıştı. Umumî durumu artık bir komutan sıfatıyla sevk ve idareye imkân kalmamıştı. Yapılan davet emrine itaat etmemiş ve onu yerine getirmemiş olmakla beraber, millî teşkilât ve mücadelenin sevk ve idaresine devam etmekte bulunduğuma göre, şahsen âsi duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve bilhassa girişmeğe karar verdiğim teşebbüs ve faaliyetlerin esaslı ve şiddetli olacağı tahmini güç değildir. Bundan dolayı teşebbüs ve faaliyetlerin bir an önce şahsî olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve beraberliğini temin ve temsil edecek bir heyet adına olması zaruriydi.”⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa, Havza’da silah tedarikine de çalışmıştır. 7 Haziran’da İngilizlerin, Diyarbakır ve havalisindeki birliklerimizden alıp Samsun’a sevk ettiği on binlerce silah taşıyan katırlara Havza’da el konuldu. Birinci kafileden sonra, yine Mustafa Kemal’in emriyle diğer kafileler de aynı muameleye tabi tutuldular. Yine aynı günlerde, Havza askeri deposundaki mühimmat ve silahlar, Mehmet Girayzâdelerin evlerine ve bazı yerlere taşınarak saklandı.

⁵³ *Nutuk*, s. 34-35.

⁵⁴ “General Kemal Paşa ile kurmayların vilâyetlerde bulunuşlarının arzu edilir bir şey olmadığını Ekselânslarınıza bildirmekle şeref bulurum. Mümtaz bir generalle kurmay heyetinin memleket içinde yer yer dolaşmaları umumî efkârı tedirgin etmektedir. Ben askerlik bakımından bunların faaliyetlerini lüzumsuz görmekteyim. General Kemal Paşa ile heyetinin derhal İstanbul’a dönmeleri için emir vermenizi dilerim”, Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 124-125.

⁵⁵ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 41.

⁵⁶ *Nutuk*, s. 36-37.

İstanbul'dan gelen "geri dön" çağrısından sonra Mustafa Kemal Paşa bir hafta kadar Havza'da kaldı. Havza'nın sahile yakın olması ve Merzifon'da epeyce bir İngiliz kuvvetinin mevcut bulunması Paşa'nın Havza'daki durumunu tehlikeye düşürebilirdi. Bir an önce Anadolu'nun daha emin bir yerinde toplanarak millî teşkilât ve mücadelenin sevk ve idaresini millî bir heyete devretmek gerekiyordu.

3.2. Havza'da İkinci Miting: Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya Geçmesi

Mustafa Kemal, 12 Haziran günü yaptığı toplantıda "uzun ve samimi bir hasbihalde bulunduktan sonra ertesi günü Amasya'ya gideceklerinden bahsederek, cümlesiyle, ayrı ayrı veda ettiler ve son söz olarak da 'Bugün artık bir üniforma sahibi değilim. Size evvelce de bildirdiğim gibi sadece bir millet adamıyım.' buyurmuşlardı. Paşa bu sözleri ile artık bir vazife-i resmîyesi kalmadığını ve Babîâlî'ye merbut bir memur olmadığını kask ediyorduları."

13 Haziran Cuma günü sabahleyin Mustafa Kemal Paşa, gayet samimi ve sade bir törenle Memduhiye köyüne kadar uğurlandı "Daima ciddi ve mütefekkir çehresiyle halkı ve askeri selamlayan ve "Allahaismarladık, daha çok görüşeceğiz" cümlelerini sık sık söyleyen bu tarihi kumandanın herkese ilka-yı emniyet ve itimad eden necip mevcudiyeti önünde her kalb hürmetle titriyor, gayri ihtiyari hareket eden eller bu büyük adamı selamlıyordu." Veda sırasında Belediye Başkanını yanına çağırarak yurdun o günkü durumu, İzmir ve çevresinde Yunanlıların yaptığı mezalim ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yapacağı işleri not ettirdi. Bu sırada Merzifon'dan gelen iki otomobilde Amerika ve İngiliz mümessilleri ve tercümanları bulunuyordu. Yüksek sesle kaydettirdiği notların çevredekilerce duyulabileceği ihtimalinin hatırlatılması üzerine Paşa, "Saklı, gizli bir şeyimiz yok. Hepsi işitsinler, zaten iş işten geçti."⁵⁷ demiştir. Nitekim çok geçmeden bütün bu konuşulanlar Amasya'da herkese ilan edilecekti.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Amasya'ya gitmek üzere ayrıldığı 13 Haziran Cuma günü Havza'da büyük bir miting yapıldı. Köylerden akın akın gelen halk kasabayı baştanbaşa doldurdu. Cuma namazının ardından büyük bir gurup Büyük Camiden, ikinci gurup Medrese Camiinden, üçüncü bir gurup da İmadiye Camii'nden ilerliyor, "Tekbir ve tehliillerle yürüyen bu gruplara, siyah tüller içinde İzmir'in timsal-i hazinini taşıyan" öğrenciler de katılıyordu. Üç farklı istikametten gelen bu emsalsiz kalabalık Hükümet binası önünde birleşmiş, Belediye önüne doğru uzamıştı. "Biraz evvelki çılgınlıklarına nihayet veren ve maneviyatları bozulan vatandaşlar!... ise ticarethanelerini kapamış şuraya, buraya sinmişlerdi. Sevda-yı istiklâl ile heyecana gelen halkımız, Türklüğe mahsus vakar ve sekîneti asla ihlal etmemişti. Heyetler Belediye önünde tevakkuf edince ruhları titreten gür ve lâhutî bir tekbir afâki cınlatmış, ta uzaklarda, ufuklarda aksi sadalar yapmış, sonra susmuş, yine başlamıştı. Müteâkiben siyah tüller ve bayraklar içinde İzmir'in timsalini taşıyan levha, iki mektepli efendi tarafından yüksek bir yere dikildi."

⁵⁷ M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 42-43; Cebecioğlu, *A.g.e.*, s. 6. M. Şakir Ülkütaşır, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan ayrılışı ve ikinci miting tarihini, yanlışlıkla 12 Haziran Perşembe günü olarak vermektedir, bkz., *A.g.e.*, s. 34.

Kürsüye sivil kıyafetle çıkan Takip Tabur Komutan Vekili Saim Bey halka seslenerek, “Ey Türk milleti bugün nân-ı nimetinizle perverde olan hain Rumlar alelâde bir eşkıya değillerdir. Bunların kendilerine mahsus bir emel, bir gaye ve bir arzuları vardır. O da evvelâ düşman amalini teshîl ederek Osmanlı Devleti’ni yıktıktan sonra bir Pontus Hükûmeti kurmak ve maksatlarına nail olmaktır. Bugün her Türk her ne bahasına olursa olsun geceyi gündüze katarak silahlanmalı ve teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden alacağı talimat dairesinde hareket etmelidir.” dedi. Daha sonra kürsüye gelen ulemadan Hacı Bayramzâde Sıtkı Efendi, uzun ve etkili konuşmasını “Bugünün icabı her Müslümanın birer silah tedarik etmesi ve edemeyenlerin baltalarını kösereye tutarak hazır ve emre amade bulunması farzdır. Allah dahi böyle emrediyor.” sözleriyle tamamladı. Ardından öğrencilerin konuşmaları dinlendi. “Meserretli, heyecanlı gözyaşları arasında dinlenen bu hazin sadalar, coşkun kalplerden çıkan medîd hıçkırıklarla birleşiyor, “ba’sü ba’de-l-mevt” sırrı tecelli ediyordu. Bütün bu hareketlerden çıkan netice şu idi: “Türk ölmemiş ve ölmeyecek”.⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, kararlılığı ve halkla kurduğu iyi münasebetler sonucu Havza’yı kısa sürede Anadolu’nun millî direniş merkezi haline getirmiştir. Daha ilk günden itibaren kasabanın ileri gelenlerinin güven ve desteğini sağlamış, kısa bir süre içinde halk tarafından benimsenmiştir.⁵⁹ Mustafa Kemal, aynı zamanda maiyetinde bulunan karargâh görevlilerinin de saygı ve takdirle karşıladıkları bir liderdi.⁶⁰

Havzalıların Mustafa Kemal Paşa’ya duydukları sevgi ve güven, daha sonra buradan geçen yabancıların da dikkatlerini çekmiştir. 1922 yılının başlarında Ankara’ya gitmek üzere Havza’ya gelmiş olan Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralof, Mustafa Kemal Paşa’yla ilgili intibalarını şöyle anlatmaktadır:

“Kaymakama ve öteki konuştuğularına, Mustafa Kemal’i görüp görmediklerini sordum. Böylece Mustafa Kemal üzerine konuşmalar başladı. Bunlardan çoğu Mustafa Kemal ile konuşmuşlardı. Mustafa Kemal onlara çok nazik, çok alçak gönüllü davranmış... Paşa burada uzun süre çalışmış... Hepsi de onun, kendini tamamiyle Türkiye’nin kurtuluşuna adanmış olduğunu görmüşler. Mustafa Kemal onları ulusal bir örgüt kurmaya davet etmiş... Doğrudan doğruya halkın içinden çıkan birleşik güce dayanmak gerektiğini onlara anlatmış... Ülkenin her yanına birçok telgraflar çekmiş, ona da kucak dolusu cevap telgrafları gelmiş... Havza’da yapılan toplantılarda konuşan Mustafa Kemal şunları

⁵⁸ M. Fuat, *Yurdumuz*, s.43-44. Cebecioğlu, *A.g.e.*, s. 6.

⁵⁹ Jaeske’nin değerlendirmesiyle, “Küçük Havza kasabası M. Kemal’in orada isyan bayrağını açmış olması gibi bir şerefe sahiptir.”, Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 122. Tefvik Bıyıklıoğlu’nun dediği gibi, Havza’da “Mustafa Kemal Paşa, askerlere ve sivillere emredebilmek yetkisini veren müfettişlik talimatını, millet ölçüsünde genişleterek, önce şahsen, bir millî irade sözcüsü ve millî lider olarak İstanbul hükümetine ve işgal kuvvetlerine karşı, millî menfaatleri, çekinmeden, korkmadan savunmak üzere ortaya atılmıştır.”, Tefvik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da*, 1981, s. 119.

⁶⁰ Hüseyin (Gerede) Bey, o günlerde Kâzım Karabekir’e yazdığı mektupta Mustafa Kemal Paşa’dan bahsederken, “Kemal Paşa’da yüksek bir cesaret-i medeniye, memlekete merbutiyet, zeki bir ihata gördüğümünden bu ân-ı mühlikde şu millete inşallah hüsn-i hizmete bir vasıta olacağı hissini bende uyandırdı. Karargâhta bu muhitleri, eşhası yakından tanımak itibarıyla bu hususta kendisine faydeli olmakta bulunduğumu da zannediyorum.” demektedir. Bkz., Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 56.

söylemiş: ‘Yurdun tam bağımsızlığını sağlayıncaya kadar, halkla birlikte büyük bir fedakârlıkla çalışacağıma, bütün kutsal şeyler üzerine yemin ettim.’ Bu sözler herkesin moralini yükseltmişti. Havza’da konuştuklarım, Mustafa Kemal’in sözlerinden, onun halkla yaptığı konuşmalardan sonra, gençler orduya katılmaya başlamış. Gençler yurtları için dövüşeceğine, düşmanları yurttan kovacağına dair Mustafa Kemal’e söz vermiş. Gençlerin, çocuklarını padişaha karşı savaşmaya göndermek istemeyen babalarıyla, yaşlılarla anlaşmazlığa düştükleri de olmuş... Mustafa Kemal buradan, Havza’dan bütün komutanlara, yüksek memurlara, gönderdiği mesajlarda yurdun her yanından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk teşkilatları kurmaya onları davet etmiş. Havzalılar, böylesine büyük bir hareketin onların küçük kasabasından başlamış olmasıyla övünüyorlar.”⁶¹

Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül 1924 günü Erzurum’a gitmek üzere ikinci defa geldiği Havza’da eski günleri yâd etmiştir. Bu defa halk kendisini daha büyük bir coşku ile karşılamıştır. Millî Mücadele’nin ilk safhasında Mustafa Kemal Paşa’nın Havza’daki çalışmalarını yakından takip etmiş olan Zübeyirzade Fuat Efendi, şahit olduğu bu ziyaret hakkında şunları yazmaktadır:

“Havza şimdiye kadar bu nisbette bir kalabalığa şahid olmamış, bu suretle hiçbir merasim yapılmamıştı. Sekiz buçuk alaturkada medhale vâsıl olan Gazi Hazretleri, kendini selamlayan ve alkışlayan binlerce halkın “yaşa, varol” sadaları arasında Latife Hanımefendi ile otomobilden indiler. Memleketin karanlık günleri içinde beş sene evvel misafir kaldığı ve ilk inkılâb teşkilâtını yaptığı küçük Havza’yı mütehassir (özleyen) ve mütebessim nazarlarıyla bir an temâşâ ettikten sonra Paşa Hazretleri, halkla temas ederek pek samimi hitabelerde bulundular. Bu sırada iki mektebli hanım Latife Hanımefendi’ye zarif birer buket takdim etti. Reısicumhur Hazretleri büyük tâkın önüne vâsıl oldukları zaman, kendilerine arz-ı tazîmât eden Zübeyirzade Nafiz Efendi, beş sene evvel Havza’yı teşrif ettikleri günü, 25 Mayıs 1919’u hatırlattı. Bundan mütehassis olan müşârünileyh, Latife Hanımefendi’nin arzularıyla bu tarihlerin not halinde verilmesini talep etti. Gazi’yi görmek iştiyâkiyle tehâcüm eden halk, Paşa’nın yaya yürümesi imkânını selb eden bir izdiham hâsıl eylediği cihetle Gazi Hazretleri medhalden Belediyeye kadar otomobil ile gitmeğe mecbur kaldı. Güzergâhda kadın, erkek binlerce halkın yaptığı samimi tezâhürât câlib-i dikkat bir hassasiyetin mahsulü idi. Beş sene evvel ikametgâh ittihaz edilen ve bugün de Belediye dairesi olan binaya dâhil olduktan sonra Gazi, halk mümessillerini kabul etti.”⁶²

Gazi Mustafa Kemal, Havza’da Belediye adına yapılan konuşmaya verdiği cevapta Millî Mücadele günlerine değinerek Havzalılara teşekkür etmiştir:

“Sizinle en elemli ve yaşlı günlerde tanıştım. Aranızda günlerce kaldım. Bana mâzînin kıymetdâr hâtıratını canlandıran şu daire içinde kıymetdâr mesaî ve muavenetinizden pek müstefit oldum. Eğer Havzalıların o samimi ve metin hüsn-ü kabulleri olmasa ve eğer

⁶¹ S.I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları* (Çeviren: Hasan Âli Ediz), Ankara 1985, s. 55-56.

⁶² M. Fuat, *Yurdumuz*, s. 64-66.

Havza'nın nâfi şifalı kaplıcaları ahval-i sıhhiyem üzerinde müspet bir tesir bırakmasaydı emin olunuz ki, inkılâp için çalışamayacaktım. Bundan dolayıdır ki, Havza'ya ve Havzalılara çok borçluyum. Kalbî rabitamı ebediyen saklıyacak, sizi hiç unutmayacağım.

Muhterem Havzalılar, ilk cüreti, ilk cesareti gösteren, ilk teşkilât yapan siz oldunuz. İnkılâp ve Cumhuriyet tarihinde kahraman Havza'nın ve Havzalıların büyük bir yeri vardır.”⁶³

4. Samsun'da Millî Mücadele Faaliyetleri

4.1. Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar canlanmaya başlayan Pontuşçuluk tehlikesi karşısında Samsun ve çevresinde yerel kurtuluş çareleri aranmaya başlanmıştır. 19 Şubat 1919'da Samsun'da, Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Çok geçmeden, 25 Şubat 1919'da Cemiyet'in Tokat şubesi açıldı. Tahir Rüştü Bey'in başkanlığındaki Tokat şubesinin yönetim kurulunda Elmacıoğlu Hacı Hüsnü, Hamamcıoğlu Rıfat, Mütevellioğlu Nuri, Yağcıoğlu Mehmet ve İsmail Hameti görev almışlardı. Cemiyet'in Samsun merkezi bir ay kadar sonra 20 Mart 1919'da feshedildi. Bu kararın aynı tarihli bir mektupla Tokat'a bildirilmesi üzerine Tokat şubesi yeni bir yönetim kurulu seçerek çalışmalarını sürdürdü. Nemlizade Ali Galip, Boşnakzade Ahmet, Dava Vekili Emin, Hacı İbrahimzade Şükrü ve Kemal Hikmet Bey'in imzalarının bulunduğu mektuptan anlaşıldığına göre, “Samsunlular, İstanbul hükûmetinin âciz durumu ile makûs düşünceleriyle memleketimizin korunacağına inanıyorlar; burunlarının dibindeki Rum çetelerinin yaygaralarını bir tehlike olarak ölçemiyorlar ve sanki varlığımızı korkutacak başka bir kuvvet yokmuş gibi çalışmalarını durduruyorlardı.”⁶⁴ Samsun Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin fesih kararı almasında, İstanbul Hükûmeti'nin Paris Barış Konferansı'nda haklarımızı savunabileceği inancından ziyade, 9 Mart'ta İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmasının etkili olabileceği daha muhtemeldir.

1919 yılı başlarında Samsun ve çevresinde, İtilaf devletlerine mensup kontrol subayları dolaşmaktaydılar. İngilizler, 9 Mart ve 17 Mayıs tarihlerinde Samsun'a küçük işgal birlikleri çıkarmışlardı. Hatta işgal kuvvetlerinden bir kısmı Merzifon'a gönderilmişti. Mart ayında gerçekleştirilen işgalde, önce bir zırhlının himayesinde büyük bir nakliye gemisi Samsun limanına demirlemiştir. Bir süre sonra bu gemiden karaya mavnalarla asker çıkarılmaya başlanmıştır. Askerler için lise binası tahsis edilmişti. Gayri Müslim vatandaşlar ve özellikle Pontuscu Rumlar işgal karşısında sevinç gösterilerinde bulunmaktan çekinmemişlerdir.⁶⁵

⁶³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Ankara 1981, s. 199.

⁶⁴ Halis Asarkaya, *Ulusal Savaşta Tokat*, Tokat, 1936, s. 14-16, 46, 49-50.

⁶⁵ Lütfi Tekin, “Geçmiş Günden Hatıralar”, *19 Mayıs Dergisi*, Sayı:18'den'den naklen Vehbi Cem Aşkun, *Kurtulan Merzifon*, Balıkesir, Türkdili Matbaası, 1956, s. 3, 12-13.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra bu korku ve çekingenlik ortamı yerini kararlı bir mücadele dönemine bırakmıştır. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ortaya konulan Millî Mücadele kararı Samsun'da da etkili olmaya başladı. Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne bağlı olarak yeniden kurulmuştur. Sivas Kongresi'ne katılan Boşnakzade Süleyman Bey, dönüşte Samsun'un ileri gelenleriyle evinde yaptığı toplantılarla Cemiyet'in Samsun şubesinin kurulmasına öncülük etmiştir. Maraş felaketzedelerine yardımda öncülük eden Şükrü Bey'le Hacı Hayrullahzade Ömer ve tüccardan Nemlizade Şeref Beylerin topladıkları paranın bir kısmı kurulacak cemiyetin zaruri masraflarına ayrılacaktı.

Boşnakzade Süleyman (Boşnak) Bey'in başkanlığında kurulan Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti on üyeden oluşmaktaydı: Ticaret Odası sekreteri Mehmet Şükrü (Fırat), tüccar Hacı Hayrullahzade Ömer, tüccar Hacı Ömerzade Hasan (Umur), Sultani Mektebi Müdür yardımcısı ve matematik (riyaziye) öğretmenini Âdil, Nemlizade Şeref, yazar Ethem Veysi, İslambeyzade Faruk, kitapçı Osman Tabruk, Sultani Mektebi öğretmeni Hayrettin Nadi Bey.

Cemiyet kurulduktan sonra Ankara'yla haberleşmeye başlandı. Toplantılar çoğu kez Hacı Hayrullahzade Ömer Bey'in evinde yapılmaktaydı.⁶⁶

Trabzon ve Gümüşhane milletvekillerinden Eyüpzade İzzet Bey ile Ziya Bey Ankara'ya giderken Samsun civarında eşkıya tarafından öldürülmüşlerdi. Bu olay üzerine Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Süleyman Bey, Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'ne bir taziye telgrafi gönderdi:

"Ankara'ya azimet etmekte olan Millet Meclisi'nin Gümüşhane ve Trabzon azalarının Çarşamba ile Samsun arasında Ortaköprü'de tesadüf ettikleri soyguncu adi şakilerin duçar-ı taarruz olmalarından Trabzonlu Eyübzade İzzet Bey ile Gümüşhane mülhakatı müntehiblerinden Ziya Bey'in şehadetleri mucib-i teessür olmuştur. Hükûmet bu babda tedabir-i ciddiye ittihaz etmiş olduğundan pek yakın zamanda bu şakilerin elde edileceklerini beyan eyeriz."⁶⁷

TBMM'nin açılmasından sonra Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetiminde değişiklik yapıldı. Boşnakzade Süleyman Bey'in milletvekili olarak Ankara'ya gitmesi ve İslambeyzade Faruk Bey ile Sultani Mektebi öğretmeni Hayrettin Nadi Bey'in ayrılmaları üzerine Yönetim Kurulu yeniden seçildi. Sultani Mektebi Müdür Yardımcısı Âdil Bey Başkanlığı'ndaki yeni Yönetim Kurulu Hacı Hayrullahzade Ömer Bey, Hacı Ömerzade Hasan Bey, Nemlizade Şeref Bey, Ethem Veysi Bey, Eski Maarif Müdürlerinden Saitzade Ziya Bey, Maarif Müdürü Sadık Bey, Bidayet Hâkimliği ikinci muavini Asım Bey, Tabrukzade Osman Fehmi Bey'den oluşmaktaydı.⁶⁸

⁶⁶ Hasan Umur-Âdil Pasin, *Samsun'da Müdafaa-i Hukuk*, Tan Matbaası, 1944, s. 7-8.

⁶⁷ Mesut Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon, 1998, s. 90.

⁶⁸ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 14,17.

1920 yılında Samsun Müdafaa-i Hukuk Teşkilat'ının tamamlanmasına çalışıldı. Yeni seçilen beş milletvekili Ankara'da Meclis'e katıldıkları halde Mebuslar Meclisi'nin dağılması üzerine Samsun'a dönen Emin (Geveci) Bey'in, Ankara'ya gitmesi mümkün mertebe geciktirilmeye çalışılıyordu. Özellikle Bafra teşkilatının tamamlanmasında Bafra Avukat Emin Bey'in yardımlarına ihtiyaç duyulmaktaydı.⁶⁹ Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Adil Bey, 9 ve 13 Haziran 1920 tarihlerinde "Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde Samsun azasından Şükrü Bey'e" gönderdiği telgraflarda, İstanbul'dan Samsun'a dönecek olan Canik (Samsun) mebusu Emin Bey'in Samsun'da "Müdafaa-i Milliye" teşkilatının tamamlanmasına kadar izinli sayılmasını istedi. Hemen karşılık alamayınca 25 Haziran 1920'de üçüncü telgrafını gönderdi.⁷⁰ Nihayet İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Temmuz 1920 tarihli toplantısında Emin Bey'in "teşkilatın ikmaline kadar mezun addedilmesi" kararlaştırıldı.⁷¹

Kuruluşundan itibaren evlerde ve Sadi Tekkesi'nde toplanan Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, halkın da katılabileceği bir kulüp açmaya karar verdi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Âdil Bey, aynı zamanda Muallimler Birliği Başkanlığı'nı da yürütmekteydi. Adil Bey'in, Birliğin Dede Havlu Okulu'nda açtığı gece dershanelerinde geçici olarak toplanılması teklifi kabul edildi. Esnaftan birçok kişi davet üzerine dershanedeki toplantılara katılmaya başladılar. Ancak dershanenin de yetersiz olduğu anlaşılınca Saat Meydanında İhtiyat Zabitan Cemiyeti'nin merkezi durumundaki geniş eski karakol binasına taşındı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Samsun şubesinden sağlanan eşyalarla yeniden düzenlenen Kulüpte, bir kahve ocağı da açılarak Müdafaa-i Hukuk taraftarı ve İhtiyat zabitlerinin buraya devamları sağlandı.⁷²

Samsun Müdafaa-i Hukuk yönetiminde muhtelif sebeplerle sık sık değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır. Samsun Sultanisi Müdür Yardımcısı Âdil Bey'in Kastamonu Maarif Müdürlüğü'ne tayin edilerek 30 Nisan 1921'de Samsun'dan ayrılması üzerine, boş kalan üç üyeliğe Nafia müfettişlerinden İrfan, tüccardan Hacı Molla Dursun ve Hafız İlyas beyler seçildiler. Samsun Gazi Müzesi'nde sergilenen fotoğrafların altındaki kayıtlara göre, Ömer Bey başkanlığındaki Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri Hoca Hasan Efendi, Sadık, Nafiz, Adil, Lütfi, Şerafettin, Osman Fehmi ve Asım Beylerden oluşuyordu. Ayrıca Belediye Reisi Ali Rıza Bey, Ahz-ı Asker Kalem Reisi İsmail Bey, *Hilal* gazetesi muhasebecisi Tayyar Bey, Daire-i Hususiye Müdürü Selahattin Efendi, tüccardan Hacı Molla ve Bekir Beyler de bu çalışmalara katılıyorlardı.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Pontus çetelerine kurduğu millî müfrezeleri eğitip silahlandırmıştır. 16 Haziran 1921'de Cemiyet tarafından Cedit, Hançerli, Pazar, Kale, Sait Bey ve Kılıçdede mahalleleri ihtiyar heyetlerine gönderilen yazıda, "İhtiyatî bir tedbir olarak milis teşkilâtı" kurulduğundan bahsedilerek mahalle defterlerine kayıtlı

⁶⁹ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 18-20.

⁷⁰ BCA, 030.10.00.00.4.23.6.

⁷¹ CA, 030.10.00.00.4.23.6.1.

⁷² Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 26-27.

Müslüman halkın 18 Haziran günü sabah namazından sonra bölüklerine katılmaları ve askerî eğitimlerine başlamaları için Gureba Hastahanesi civarındaki çayırılıkta toplanmaları isteniyordu.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti devlet güçlerinin eksikliklerini tamamlamaya yönelik çalışmalar da yapmıştır. Rum çetelerinin muhtemel bir şehir baskını karşısında mahalle halkını hazır durumda bulundurmak amacıyla perde hattı adı verilen bir teşkilat kurulmuştu. Bu hatta sevk edilen erler tüfekleriyle birlikte katılmak zorunda olmakla birlikte, Onuncu Fırka Komutanlığı'nın Jandarma Komutanlığı'na verdiği emir gereğince gerekirse Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden de tedarik edebileceklerdi. Müracaat edenlerin durumlarına göre Cemiyet tarafından ücretli veya ücretsiz olarak silah verilmiştir. Perde teşkilatından başka köylere gidip bizzat eşkıyaların saklandığı yerlerde onlarla muharebe edecek millî müfrezeler de kurulmuştu. Rizeli Abdülkadir ve Samsunlu İbrahim Sürmenli Yusuf Çavuşlar idarelerinde sevk olunan müfrezeler özellikle Nebiyan dağlarında Pontusçulara karşı başarılar gösterdiler.

Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti silah, cephaneye ve erzakı Cemiyet tarafından karşılanmak üzere Pontuscu çetelerle mücadele etmek üzere "30 kişiden mürekkep bir gönüllü müfrezenin eşkıya takibine çıkarılmasına ve bunlardan büyük yararlık gösterenlere mükâfat-ı nakdiye" verilmesini kararlaştırdı.⁷³ 1921 yılında 19 yaşındaki Samsunlu gençlerden Niyazi (Karadoğan) Bey'in de gönüllü müfrezeye katıldığı anlaşılmaktadır. Sonraki yıllarda bir vesileyle kendisinden bahsederken, "Birinci Umumi Harbe yedek subay olarak iştirak ettim. Harbin hitamında Samsun'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin emirleriyle Türk köylerini Pontus eşkıyalarına karşı teşkilatlandırdım. Ve Pontus eşkıyalarının takip harekâtında bulundum. Bunu müteakip On beşinci Fırka ile Millî Mücadele'nin büyük harplerine katıldım."⁷⁴ demektedir.

4.2. Samsun'da TBMM Seçimleri ve Samsun Milletvekilleri

İstanbul'un işgalinin ardından 18 Mart 1920'de Mebuslar Meclisi'nin dağılması üzerine, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından 19 Mart tarihinde gönderilen yazıda Samsun'dan beş milletvekili seçilerek hemen Ankara'ya gönderilmesi istenmişti. Vilayet ve kazaların ikinci seçmenleri Belediyelerde toplanacak ve Müdafaa-i Hukuk heyetleri de ikinci seçmen hukukuna haiz olarak seçime katılacaktı. Milletvekili adayları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce belirlenecekti.

İstanbul'un işgal edildiği günlerde, İngilizlerin bir baskınla cemiyet üyelerini Malta'ya süreceği şayiaları dolaşmağa başlaması şehirde yılgınlığa sebep olmuştu. Samsun Mutasarrıfı Cevdet Bey ve eşraftan bazı kimseler Cemiyet'in varlığının zararlı sonuçlar doğuracağına inanıyorlardı. Samsun'daki idareciler arasında sadece Fırka Komutanı İsmail Hakkı Bey Cemiyet'in çalışmalarını desteklemekteydi. Aynı kaygılarla Mutasarrıf Cevdet Bey ile Belediye Başkanı Ali Rıza Bey seçime karşıydılar. Vilayet kadısı Nevzat Bey'in, Mutasarrıf, Belediye Başkanı ve hatta bazı zengin kimseler üzerinde yaptığı

⁷³ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 40-44.

⁷⁴ BCA, 490.1-317-1300-1.

aleyhte propaganda etkili oluyordu. Nevzat Bey, propagandasını Müdafaa-i Hukuk Heyeti üyeleri arasında da yapmayı ihmal etmiyordu. Bu sebeple seçimler gecikiyordu. Mustafa Kemal'den gelen telgraflarda seçimin bir an önce tamamlanması bildirilmekte ise de Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin mutasarrıf ve belediye başkanları nezdindeki teşebbüsleri ikinci seçmenleri davet ettirmede başarılı olamıyordu.

Bu sıralarda İtilaf devletlerine ait savaş gemilerinin baskıları da artmıştı. Harp gemileri limana gelerek karaya silahlı bahriye taburları çıkararak bir gösteri yaptılar, cephanelikleri ve bulabildikleri birkaç topu imha ettiler. Akşama kadar şehirde birçok taşkınlıklar yaptılar. "Akşama doğru bu terbiye ve ahlak düşkünü askerler gemilerine gittiler"⁷⁵

Belediye Başkanı Ali Rıza Bey, eşraf ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden ve belediye çavuşlarından bulabildiklerini belediyeye toplayarak, "şimdi Ankara için mebus mu, yoksa İstanbul için temsilci mi seçilmesi gerekeceğini karar altına alacaksınız" demişti. Müdafaa-i Hukuk temsilcilerinin, İtilaf devletlerinin tehditlerinden korkarak seçimden vazgeçeceğini düşünüyordu. Samsun'un ileri gelenlerinden biri, okuduğu ayete istinaden ululemrin kim olduğunu sordu. Bundan maksadı da ululemir İstanbul'da bulunan halifeydi. İstanbul'a bir temsilci göndererek Halifenin emirlerine bağlı bulunduğumuzu gösterelim, demek istiyordu. Müdafaa-i Hukuk üyeleri Ankara'ya mebus seçilmesi kararında ısrar ettiler. Müdafaa-i Hukuk'tan birisi, "Buradaki ululemir, milletin ve İslamların haklarını düşmanlarına ezdirenler değil, bilâkis onu silaha sarılıp her türlü maddi ve manevi fedakârlık yaparak kurtarmağa çalışan ve Ankara'da oturan Mustafa Kemal Paşa'dır. Binaenaleyh biz ancak onun emirlerine bağlı kalabiliriz" dedi. Beklenmedik bu cevap karşısında toplantı dağıldı. Birkaç kişi İstanbul'a taraftar olanların görüşlerini iletmek üzere Mutasarrıf Cevdet Bey'e gittiler.⁷⁶

Samsun'da seçimler bir türlü yapılamıyordu. Mutasarrıf Cevdet Bey, Ankara'dan gelen resmî evrakı yazı ile havale etmek yerine ilgili makam müdürlerini yanına çağırarak elden veriyordu. Gereğinin yapılıp-yapılmaması hususunu kendi isteklerine bırakılması Ankara'ya karşı bir tereddüt uyandırıyor. Samsun Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ve Fırka Kumandanı İsmail Hakkı Bey'in kararlı tutumu ve Mustafa Kemal Paşa'nın süregelen emir ve ısrarlarına dayanamayan Mutasarrıf Cevdet Bey bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Ankara'nın kararıyla Fırka Komutanı İsmail Hakkı Bey Mutasarrıf Vekâleti'ne getirildi.⁷⁷ Ardından o sırada Amasya'da bulunan Kolordu Komutanı Selahattin Bey seçimi yapmak üzere TBMM Hükûmeti tarafından Samsun'da görevlendirildi. Mutasarrıf Vekili İsmail Hakkı Bey'in daveti üzerine toplanan ikinci seçmenler tarafından yapılan seçim sonunda Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Boşnakzade Süleyman Bey, Samsun Müdafaa-i Hukuk üyesi ve Ticaret Odası sekreteri Şükrü Bey, Fatsa Müdafaa-i Hukuk Başkanı Hamdi (Yalman) Bey ve Samsun

⁷⁵ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 11-13.

⁷⁶ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 11-12.

⁷⁷ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 13.

savcısı Nafiz Bey milletvekili seçildiler. Mebuslara yüzer lira harcırah verilerek Ankara'ya hareketleri sağlandı. Kavak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Yusuf, mebusların 31 Mayıs 1920 günü Kavak'a ulaştıklarını bildirdi.⁷⁸

1900 yılında İstanbul Öğretmen Okulu'ndan mezun olan Ahmet Hamdi (Yalman) Bey, Bursa Maarif Müdürlüğünde bulunduğu sırada 19 Mart 1919'da istifa ederek Fatsa'ya geldi. Samsun İl Genel Meclisi'ne seçildi. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak başkanlığına seçildi. 7 Haziran 1920'de TBMM'ye katıldı. Millî Mücadele'de Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliğinde bulunan Ahmet Hamdi Bey, II. Dönem TBMM'ye Ordu milletvekili olarak seçilecektir.

Konya'nın Ilgın ilçesinde doğan Ahmet Nafiz Bey (Özalp), Konya İdadisi ve ardından 1912 yılında Konya Hukuk Mektebi'nden mezun olmuştu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Samsun'da Bidayet Mahkemesi Savcılığı ve 32. Fırka Adli Müşavirliği görevlerinde bulundu. Mütarekeden sonra Millî Mücadele'ye katılan Ahmet Nafiz Bey, 7 Haziran 1920'de TBMM'ye katıldı. Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması üzerine muhalefette kalarak İkinci Grupta yer alacaktır.⁷⁹

Bafra'da doğan Emin (Geveci) Bey'in babası Müftüoğlu Salih Efendi'dir. İlk ve ortaöğrenimini Bafra'da bitirdikten sonra 1911 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Balkan Savaş'ında savcılık görevinde bulunurken Kavala'nın Yunanlıların eline geçmesi üzerine İstanbul'a gelmiştir. Emniyet Müdürlüğü'nde kısa süren çalışma hayatından sonra Samsun'da avukatlığa başlamıştı. Samsun'da Müdafaa-i Hukuk Teşkilat'ının tamamlanması için TBMM Hükûmeti'nin kararıyla izinli sayılmıştır. 14 Temmuz 1920'de Samsun milletvekili olarak TBMM'ye katılan Emin Bey, Sivas ve Samsun İstiklal Mahkemelerinde görev almıştır. 1921 yılında Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması üzerine İkinci Grup'ta yer alacaktır.

İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezunlarından Hasan Fehmi Bey, Ünye'de avukatlık yaparken milletvekili seçilerek 7 Haziran 1920'de Meclis'e katıldı. Yine aynı gün Meclis'e katılan Mehmet Şükrü (Fırat) Bey genç yaşta ticaretle uğraşmaya başlamıştı. Samsun Ticaret Odası genel sekreterliği ve odanın yayın organı *Hayat* gazetesinin başyazarlığını yaptığı sırada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmıştı. 1872 Yılında Samsun'da doğan Süleyman (Boşnak) Bey ise, İstanbul'da Kaptan ve Çarkçı Okulu'ndan mezunu olmuştu. Sivas Kongresi'ne Canik temsilcisi olarak katıldıktan sonra Samsun'a döndüğünde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda rol almıştı. TBMM'de İktisat ve Dilekçe Komisyon'larında çalışmıştır.⁸⁰

⁷⁸ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 14. Kaynakta Fatsa eşrafından İsmail Bey'in de milletvekilleri arasında ismi geçmekte ise de başka eserlerde bu bilgi teyid edilmemektedir.

⁷⁹ *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yay no:6, s. 239-240.

⁸⁰ *Türk Parlamento Tarihi*, s. 243-246.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa 29 Mayıs 1920 tarihli telgrafla, Meclisi'n aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kongresi yetkisine de sahip olması hasebiyle Heyet-i Temsiliye ile olan irtibatın TBMM Başkanlığıyla sürdürülmesini bildirdi. 1 Haziran 1920 tarihinde gelen bir başka telgrafta da seçimin bu kadar geciktirilmesinin sebep ve sorumlularının isimleri isteniyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Âdil Bey, 7 Haziran 1920'de Ankara'ya şu telgraf gönderdi:

“Eski Mutasarrıf Cevdet Bey'in seçim hakkında şeref ve varid olan telgrafları imzasıyla mercilerine havale etmeyerek şifahi ve ihtiyara muallak tekliflerde bulunmasından bir kısım halkın şüphe ve tereddüde duçar olması ve buna İngiliz bombardımanı ihtimalinden mütevahhiş ve servetine merbut bazı eşhasın mütevehhimane hareketinin inzıman etmesi intihabın tehiri icrasına sebep olmuştur. Mutasarrıfın infisaliyle derhal icra kılınan intihaptan sonra vaziyetin Kuva-yı Milliyeye taraftar bir sükûna munkalip olduğu dün varit olan 1 Haziran 1920 tarihli telgrafnameye cevaben maruzdur.”⁸¹

Sivas Mebusu Fethi Bey, 13 Haziran 1920 günü TBMM'ye gönderdiği telgrafta Samsun'a geldiğini bildirdi. Dâhiliye Vekili Cami Bey ertesi gün BMM Başkanlığı'na, “Sivas Mebusu Sami Fethi Beyin Dersaadet'ten Samsun'a geldiği 13 Haziran 1920 tarihli telgrafnamesiyle bildirilmiş ve mumaileyhin şüpheli eşhastan bulunduğu hasebiyle Vekiller Heyet'ince ittihaz edilecek kararın tebliğine kadar kimse ile ihtilatına meydan verilmeyerek orada el konulması mutasarrıflığa cevaben yazılmıştır.” demiştir. Bunun üzerine Vekiller Heyeti 18 Haziran tarihinde Fethi Bey'in İstanbul'a iadesini kararlaştırdı.⁸²

4.3. Samsun Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Şubesi

Samsun Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Şubesi, 20 Haziran 1916'da kuruluşundan 1920 Nisan ayına kadar süren faaliyet devresinde gelirlerinin büyük kısmını askerî hastanenin ihtiyaçlarına sarf etmişti. Samsun Şubesi, 1920 yılından itibaren faaliyetlerini Kızılay Ankara Murahhaslığı'na bağlı olarak sürdürdü. Nisan 1920'de göreve başlayan yeni idare heyeti, Samsun'da cemiyet adına bir sinema kiralayarak işletmeye başladı. Kızılay Şubesi, Millî Mücadele'nin sonuna kadar sinema, piyango ve diğer faaliyetlerden 16.493 lira gelir elde ederek bunun 6.850 lirasını Ankara Kızılay Murahhaslığı'na gönderdi. Ayrıca, Millî Mücadele günlerinde İstanbul'da Kızılay tarafından Samsun'a gönderilen 800 parça eşya, malzeme ve otomobillerin Ankara'ya sevk ve nakliye ücreti Samsun merkezi tarafından karşılandı. Kızılay Şubesi, Pontusçu çetelerinin zulmüne uğrayan halka yardımda bulundu. Samsun'a bağlı Akalan köyünde Pontuscu Rum eşkıyalar tarafından eşyaları gasp edilerek evleri yakılan 90 evden 400 kişi aç ve sefil bir şekilde Samsun'a geldiklerinde kendilerine maddi yardımda bulunuldu. Cepheye sevkleri sırasında hastalanan Türk askerleri için Samsun'la Kavak arasında bir tedavi merkezi kuruldu. Anadolu'da Yunan işgal sahasından kaçarak Samsun'a gelen 18 öğrencinin iaşeleri

⁸¹ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 16-17.

⁸² BCA, 30.18.1.1-1.4.9.

sağlandı. Ayrıca, Kuzey Afrika'da Fransızların esaretinden kurtulduktan sonra memleketlerine dönmek üzere Samsun'a gelen Alman, Rus, Avusturya ve Bulgar subay ve erlerine nakdi yardım yapıldı.

1921-1922 yılları arasında Samsun Kızılay Şubesi'nin yönetim kurulu şu üyelerden oluşmaktaydı: Reji Başmüdürü Rüştü Bey, Trabzon eski mebuslarından Servet Bey, Nemlizade Celal Bey, Ağu Paşazade İsmail Tevfik Bey, Tabako Osmanlı Anonim Şirketi Müdürü Sabri Bey, Belediye Reisi Nihat Bey, Nemlizade Sıtkı Bey, Alemdârzade Mehmet Bey, Çubukçuzade Suphi Efendi, Nemlizade İsmail Efendi.⁸³

4.4. Samsun'da Mitingler ve Orduya Yardım

Mustafa Kemal Paşa, Yunanlıların işgal sahasını İzmir'den Manisa ve Aydın yöresine kadar genişletmeleri üzerine 28 Mayıs 1919'da bir genelge yayınlarak ülke bütünlüğünün korunması için, "büyük ve heyecanlı mitinglerle millî gösterilerde" bulunulmasını istemişti. Samsun'da, İtilaf devletlerinin baskısı ve konumu sebebiyle mitingler ancak 1920 yılında yapılabildi. 1 Şubat 1920 Pazartesi günü Samsun'da bütün ticarethaneler kapatılarak Belediye önünde toplanan halkın katılımıyla düzenlenen mitingde, Mondros Mütarekesi'nden beri Türk halkına karşı yapılan haksız muameleler, Maraş'ta yapılan haksızlık ve tecavüzler protesto edildi.⁸⁴

1920 yılı Ağustos'unda, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülüğünde Belediye Meydanında düzenlenen mitingde Sevr Antlaşması protesto edildi. Müdafaa-i Hukuk Hatibi Hoca Hasan, Samsunlu Kurmay Yarbay Şefik Avni Bey ve Müdafaa-i Hukuk üyelerinden eski Konya Maarif Müdürü Ziya Bey, Sevr Antlaşması'nın Türk milleti için ne büyük bir felaket olduğunu dile getirdiler. Ziya Bey, Sevr Antlaşması'nın özellikle her bir maddesinin Türk milletinin idam kararı olduğunu vurguladı. Samsunlular, Belediye Meydanından ayrılırken Millî Mücadele'nin önemini bir kez daha anlamış bulunuyorlardı.⁸⁵

Anadolu'da Yunan işgal güçlerine karşı kazanılan İkinci İnönü Zaferi Samsun'da büyük bir sevinç ve coşkuyla kutlandı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, zafer münasebetiyle 2 Nisan 1921'de TBMM Başkanlığı'na kutlama mesajı gönderdiği gibi, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'ya 4.500, Batı Cephesi komutanlarına da 11.000 ekstra sigaranın Samsun mebusları Şükrü ve Hamdi Beyler vasıtasıyla takdim edilmek üzere Rejiden satın alınmasını kararlaştırdı. Kutlama telgrafında şu ifadeler yer verilmekteydi:

"Dört yüz milyon İslam nüfusunun istihlâsı hürriyeti, büyük ve necip Türk milletinin masuniyeti istiklalini temin gayesine matuf olan son muzafferiyet, tarih-i İslamiyette en parlak bir sahife işgal edecektir. Bu şanlı ve ulvi mücahedat-ı hüdapesendaneyi yapan gazilerimizle bu gazilere vahdet temin eden Büyük Millet Meclisimize en hâr ve samimi

⁸³ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, 2009, s. 45-46.

⁸⁴ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 10.

⁸⁵ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 27-28.

tebriklerimizi takdim eder ve mübeccel hatıraları ilelebet kulub-ı millette payidar olacak şühedayı cennet mekânımızın ruhlarına kemal-i hürmet ve tazim ile Fatihalar ithaf eyleriz.”⁸⁶

Samsunlular Kızılay'a (Hilâl-i Ahmer) yardımdan geri durmuyorlardı. Çarşamba'da Kızılay menfaatine düzenlenen bir müsamerede müzayedeye konulan sigara makinası 20.210 kuruşa ihale edilmişti. Müsamere sonunda 42.260 kuruş hasılat elde edilmişti.⁸⁷

Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Millî Mücadele sürecindeki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın 1921 Ağustos ayında Başkomutan seçilmesi üzerine Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından kutlama telgrafı gönderildi.⁸⁸ 1921 yılında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin girişimleriyle Samsun ve Batı Cephesi'ndeki askerlere ve Samsun'daki subay ailelerine muhtelif yardımlar yapılmıştır. 10. Fırka Kumandanlığının müracaatı üzerine, Samsun'daki askerlere elbise tedarik etmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde düzenlenen müsamereden kazanılan 38 bin lirayla İstanbul'dan asker elbisesi getirilmişti.⁸⁹ Samsun'da tüccar Necmeddin Hami Bey de, cephedeki askerlere dağıtılmak üzere 52.361 lira değerinde 250 bin defter sigara kâğıdı bağışlamıştı.⁹⁰ 1921 yılı sonlarında, Samsun ve Bafra Müdafaa-i Hukuk heyetleri tarafından Batı Cephesi'ne yüz bin paket tütün teberru edilerek gönderilmişti. Samsun Müdafaa-i Hukuk heyeti ayrıca, Samsun'da kayıtlı subay ailelerine kışlık yakacak dağıtmakla birlikte diğer ihtiyaçlarının teminine çalışmaktaydı.⁹¹ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti muhtaç şehit ve asker ailelerine idare heyeti bütçesinden ve iane toplamak suretiyle yardımda bulunuyordu. Toplanan paralarla odun satın alınarak kırdırılmış ve muhtaç asker ve şehit ailelerin kapılarına kadar götürülmüştür.⁹² Samsunluların asker ailelerine yaptıkları yardımlar Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa tarafından Başkomutanlığa bildirilmişti. Başkomutanlık tarafından Batı Cephesi Komutanlığına tebliğ edilen yazıda Nurettin Paşa, “Cephede bulunan zabitan ve efradın Samsun'da terk ettikleri aileleriyle evlâd-ı şühedaya öz akraba gibi muavenet edilmesinin ahali ile takarrür edildiği (kararlaştırıldığı) Samsun Müdafaa-i Hukuk heyetinden bildirilmiştir. Keyfiyetin lazım gelenlere tebliğini rica ederim.”⁹³ diyordu.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde 15 Mayıs 1922 günü, İzmir'in işgalinin üçüncü yıldönümü münasebetiyle, Saathane Meydanında bir “matem merasimi” yapıldı. Müdafaa-i Hukuk binasının balkonu ile Saathane Kulesi arasına çekilen siyah büyük bir bezin üzerinde “Ey vatandaş İzmir'de yüz bin Müslüman katledilmiştir.” cümlesi yer alıyordu. Cemiyet binasının önünde toplanan halka hitaben Of ulemasından İlyas Efendi,

⁸⁶ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 33-34.

⁸⁷ *HM*, 8 Haziran 1921.

⁸⁸ “Tebrik Telgrafları”, *HM*, 26 Ağustos 1921.

⁸⁹ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 32.

⁹⁰ “Ordumuza Teberrular”, *HM*, 5 Ekim 1921.

⁹¹ *HM*, 1 Aralık 1921.

⁹² Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 48.

⁹³ “Samsun'un Şefkati”, *HM*, 22 Eylül 1921.

Ünye ulemasından Hoca Arif Efendi ve Müdafaa-i Hukuk üyesi Hoca Hasan Efendi birer konuşma yaptılar. Hasan Efendi sözlerinin sonunda, bir yıl içinde İzmir'in kurtarılmasını ve "Bir daha bu matemin yapılmamasını temenni ederim." demişti. İzmir dört ay kadar sonra 9 Eylül 1922 günü Yunan işgalinden kurtarılarak "matem" sona erecekti.⁹⁴

4.5. Karadeniz'den Anadolu'ya Açılan İkinci Kapı: Samsun

Millî Mücadele döneminde İnebolu ve Samsun, Karadeniz'den Anadolu'ya açılan iki önemli kapıydı. İstanbul, Rusya ve Kafkasya'dan gelip-giden yolcu, yerli ve yabancı heyetler, eşya ve askerî teçhizat çoğu kez İnebolu ya da Samsun üzerinden Anadolu'ya ulaşmaktaydı. Bu özelliklerinden dolayı İnebolu ve Samsun, Yunanlılar tarafından birer yıl arayla 1921 ve 1922 Haziran ayında bombalanmışlardı.

1921 Yılı'nın başlarından itibaren Ankara'da görevlendirilen yabancı elçi ve temsilci heyetlerinin tamamı Karadeniz üzerinden gelmişlerdir. TBMM tarafından Rusya ve Kafkaslarda görevlendirilen elçiler de aynı yolu takip etmişlerdir. Karadeniz yolculuğunda Batum'dan sonra Trabzon, Samsun ve İnebolu limanları gidiş-gelişlerde uğrak yerleri olmuştur. Anadolu'ya giriş ve çıkışlarda Samsun-Ankara veya İnebolu-Ankara güzergâhı tercih edilmiştir.

1921 yılının daha ilk gününde Gürcistan elçilik heyeti Samsun'a gelmiş bulunuyordu. TBMM, heyetin Samsun'dan hareketinden önce 2 Ocak günü aldığı kararla Ankara'da elçilik ikametgâhının hazırlanması için Maliye Vekâleti'ni yetkili kılmıştı.⁹⁵

Afganistan elçisi Sultan Ahmet Han, Samsun üzerinden Ankara'ya gitmişti. Sefirin Samsun'a geleceğinin duyulması üzerine başta Belediye ve Müdafaa-i Hukuk heyetlerinin bulunduğu büyük bir kalabalık yolcu iskelesinde toplanmışlardı. Hafif yağmurlu 8 Nisan günü maiyetiyle birlikte yolcu iskelesine çıkan Sultan Ahmet Han'ın burada yaptığı konuşma tercümanı tarafından hemen Türkçeye çevrildi. Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Heyetleri adına Hacı Ömerzade Hasan Bey'in kısa bir "Hoş geldiniz" konuşmasından sonra elçilik heyeti büyük bir tezahüratla belediye binasına geldi. Samsun Mutasarrıfı Sezai Bey'in de katılımıyla Belediye'de kabul resmi yapıldı. Samsun'da birkaç gün misafir edilen Afganistan heyetine 10 Nisan'da 50 kişilik bir yemek ziyafeti verildi. Ertesi gün Afgan elçilik heyetiyle birlikte Müdafaa-i Hukuk heyetinin toplu bir fotoğrafı çekildi.⁹⁶ İlk Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han Nisan 1921'de Batum, Trabzon, Samsun ve İnebolu üzerinden Ankara'ya geldi.

Londra Konferansı'na katılan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet, 16 Nisan 1921 Nisan sabahı Burecaba adlı bir İtalyan torpidosuyla Samsun'a gelerek doğrudan Belediye binasına geçti. Bekir Sami Bey, Belediye'nin balkonundan konferansta neler konuşulduğunu merak eden Samsunlulara hitaben kısa bir açıklamada bulundu. Konuşmasında özetle, "Vatandaşlar size sulh getiremedik, fakat bundan sonra karşımızda hasım olarak yalnız Yunanlılar vardır. Başka hasmımız yoktur." demiştir. Bu

⁹⁴ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 48-49.

⁹⁵ BCA, 30.18.1.1.2.26.2.

⁹⁶ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 35-37.

sözler halk üzerinde müspet bir tesir göstermişti. O zamana kadar mücadelenin bütün İtilaf devletleriyle olduğu kanaati hâkimdi. Yunanlılarla mücadelenin daha kolay olacağı düşünülüyordu.

16 Nisan akşamı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Bekir Sami Bey ve maiyeti şerefine belediyede büyük bir ziyafet verildi. Ziyafete heyetten Bekir Sami Bey, eski Berlin elçisi Hüsrev Bey, *Yenigün* gazetesi sahibi Yunus Nadi Bey, eski milletvekillerinden Zekai ve Sırrı Beyler, Muvaffak Bey (Menemencioğlu), Necati Bey, Rauf Bey, Mahmut Esat Bey, Washington sefiri Münir Bey, Ruşen Eşref Bey, Niyazi Ramazan Bey, kâtiplerden Ziya, Cemal ve Zeki Beyler, Mısırlı Hayri Bey, Kaymakam Edip Bey, Edirne mebusları Şeref ve Faik Beyler, muallim Cemal Hüsnü Bey, Adnan Bey, Suphi Nuri Bey, Yunus Nadi Bey'in sekreteri Kirami Bey katıldılar. Samsun'dan ise Mutasarrıf Sezai Bey, Fırka Komutanı İsmail Hakkı Bey, *Aksiseda* gazetesi sahibi Cemil Avni Bey, Belediye Reisi Ali Rıza Bey ve Müdafaa-i Hukuk heyeti ve daha birçok memur ve eşraf katılmıştı. Bekir Sami ve Yunus Nadi Beyler, "Azm-i millînin tecelliyâtına ve Avrupa'nın bu azm-i millîden doğan Anadolu Hükûmeti'ni ve bu hükûmetin heyet-i murahhasasını makul ve meşru tanıdığına" bu heyetin Avrupa'da elde ettiği müspet sonuçlar hakkında bilgi verdiler. Ziyafetin sonuna doğru Müdafaa-i Hukuk üyesi Hoca Hasan Efendi tarafından "muvaffakiyet-i millîyenin temâdî etmesi (sürmesi) hakkında müessir ve belîğ bir dua edildi." Ardından toplu bir fotoğraf çektirildi.⁹⁷

Moskova Antlaşması'ndan sonra Sovyet Rusya ile olan ilişkilerin gelişmesiyle Budu Mdivani'nin yerine Ankara'ya elçi olarak Sergey Petroviç Natsarenus atandı. 5 Haziran 1921 günü Trabzon'a gelen Natsarenus,⁹⁸ buradan Samsun'a geçmişti. Sovyet elçisi 6 Haziran'da Samsun'dan karayoluyla Ankara'ya hareket etmişti.⁹⁹ Yabancı elçi ve heyetlerin çoğunun Sakarya zaferinden sonra gelmeye başladıkları görülmektedir. Azerbaycan elçisi Yoldaş İbrahim Abilof, kırk kişiden oluşan maiyetiyle birlikte 21 Eylül 1921 günü Batum'dan Trabzon limanına geldi. Abilof, başkâtibi (dışişleri komiseri) M. David Hüseyinov ve on kişilik maiyetiyle vapurdan şehre çıktı. Elçilik heyeti, ertesi gün kendilerini Trabzon'a getiren Demo vapuruyla Samsun'a hareket ederlerken özel bir törenle uğurlanmışlardı.¹⁰⁰ 24 Eylül 1921 günü Abilof Başkanlığı'ndaki Azerbaycan elçilik heyeti Samsun'a geldi. Birkaç gün Samsun'da kalan Abilof heyeti, İtalyan bandralı Karnioliya vapuruyla 6 Ekim 1921 günü İnebolu'ya çıktı.¹⁰¹

25 Kasım 1921 günü Trabzon'a gelen Ukrayna Olağanüstü Murahhası Mihail Frunze maiyetiyle 30 Kasım'da Trabzon'dan ayrılarak 2 Aralık 1921 günü Kleopatra vapuruyla Samsun'a geldi. Oradan kara yoluyla Samsun-Çorum üzerinden Ankara'ya gelecektir.

⁹⁷ "Heyet-i Murahhasımız Samsun'da", *HM*, 19 Nisan 1921. Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 38-40.

⁹⁸ Koray Özalp-Tolga Aydoğan, *Ankara'daki Diplomatik Misyollar 1920-1970*, Ankara 2022, s. 300.

⁹⁹ "Rus Sefaretinden alınan son malumata nazaran Rus Sovyet Sefiri Natsarenus cenapları Samsun'dan hareket edeli iki gün olmuştur. Birkaç güne kadar şehrimize muvasalatına intizar olunmaktadır.", *HM*, 8 Haziran 1921.

¹⁰⁰ *HM*, 24,25 Eylül 1921.

¹⁰¹ Betül Aslan, *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920- 1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004., s.183. ATASE, Kls. 1389, Ds. 173, Fh. 8-4.

Ukrayna Olağanüstü Murahhasıyla Batum'dan Trabzon'a gelen Buhara Heyeti, Samsun'da Frunze'den ayrılarak Kleopatra vapuruyla İnebolu'ya hareket etmiştir. Yine aynı gün Rusya'ya dönmek üzere Ankara'dan Samsun'a gelen Rus elçisi Natsarenus da mülki ve askeri memurlar tarafından karşılanmıştı.¹⁰²

30 Ocak 1922 günü Samsun'a gelen yeni Sovyet elçisi Aralof da buradan karayoluyla Ankara'ya gitmiştir. Aralof, Samsun'un ileri gelenlerini Rus vapuruna davet ederek büyük bir ziyafet verdi. Rus sefire, Ağaoğlu Ahmet Bey refakat etmekteydi. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı durumundaki *Hayat* gazetesinin 1 Şubat 1922 Perşembe günkü sayısında yer alan bir habere göre, Havza'da Aralof'un katıldığı resmî kabulde Ağaoğlu Ahmet Bey'in Türkçe ve Rusça yaptığı konuşmaya sefir tarafından karşılık verilmiş, Belediye tarafından düzenlenen ziyafetin ardından bir hatıra fotoğrafı çektirilmişti.¹⁰³

Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti Reisi Mister Çakuyet, Haziran 1922 tarihinde Samsun yoluyla İstanbul'a gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştı. Mister Çakuyet iki üç ay İstanbul'da kaldıktan sonra tekrar Samsun'a dönecekti.¹⁰⁴

4.6. Samsun'da Eğitim ve Kültür Hayatı

Samsun'da 1921 yılında *Aksiseda* gazetesi çıkıyordu. İmtiyaz sahibi Cemil Avni Bey'di.¹⁰⁵ Bakanlar Kurulu'nun 24 Ağustos 1922 tarihli kararıyla, Samsun'da yayınlanmakta olan *Aksiseda* gazetesi adına, Samsun gümrüğüne gelen "On balya 9.758 kilo kâğıdın gümrük resminden istisnası" kabul edilmişti.¹⁰⁶ Süreyya Bey tarafından kendi matbaasında basılmakta olan *Hilal* gazetesi için de, Bakanlar Kurulu'nun 11 Temmuz 1921 tarihli kararıyla, "Kendi matbaası için celp edeceği on bin kilo gazete kâğıdının gümrük resminden istisnası" kararlaştırıldı.¹⁰⁷ Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti tarafından uzun bir süre *Hayat* gazetesi yayınlanmıştır.¹⁰⁸ 1922 yılında Âdil ve Hayrettin Nadi Beyler tarafından *Piyasa* gazetesi yayınlanmaktaydı. Gazetenin 10 Haziran 1922 Cumartesi sayısında Samsun bombardımanı hakkında geniş bilgi verilmiştir.¹⁰⁹

Millî Mücadele günlerinde yaşanan bütün zorluklara rağmen Samsun'da güzel sanatlara önem verildiği görülmektedir. 1921 Yılı haziran ayına gelindiğinde, Samsun'da bir musiki kulübü tesis edildiği ve birçok gencin kaydolmaya başladıkları görülmüyordu. Kulüp, özellikle Şark Musikisiyle meşgul olacaktı.¹¹⁰ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir Türk ressamı bir atölye açmak için paraya ihtiyaç göstermiş buna nakden yardım yapılmıştır. 5 Nisan 1922'de yapılan toplantıda, "Memleketimizde fotoğraf ve resim gibi asâr-ı

¹⁰² HM, 4 Aralık 1921.

¹⁰³ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 48.

¹⁰⁴ "Mister Çakuyet'in Avdeti", HM, 21 Haziran 1922.

¹⁰⁵ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 39.

¹⁰⁶ BCA, 30.18.1.1..5.25.11.

¹⁰⁷ BCA, 30.18.1.1- 3.30.12.

¹⁰⁸ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 41.

¹⁰⁹ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 49-50.

¹¹⁰ "Samsun'da musiki kulübü", HM, 7 Haziran 1921.

nefiseyi tamim edecek (güzel sanatları yaygınlaştıracak) bir Müslüman müessesesi meydana getirmek için atölye açmış olan Ressam Rasih Bey'in alât ve edevatı noksan olduğundan" bedeli Rasih Bey tarafından taksitle (ceste ceste) ödenmek şartıyla üç yüz liralık avans verilmesi kararlaştırıldı.¹¹¹

4.7. Samsun Bombardımanı

7 Haziran 1922 Çarşamba günü sabahı Samsun limanına gelen Yunan filosu amirali mutasarrıflığa bir nota vererek, saat 12'ye kadar şehirdeki tüm harp malzemesinin Yunan subaylarının gözleri önünde tahrip edilmesini, aksi takdirde bu sürenin sonunda Lahey İkinci Konferansı'nın onuncu maddesi gereğince hareket edileceğini bildirdi. Ankara'nın haberdar edilmesi üzerine, İcra Vekilleri Heyeti hemen toplanarak "şehirde inzibat ve asayişin muhafazası ve her türlü fenalığın men'i (önlenmesi) için, Onuncu Fırka Kumandanlığı tarafından, muvakkaten (geçici) ilân edilen" sıkıyönetimin (idare-i örfiyenin) uygulanmasını kararlaştırdı.¹¹²

Yunan notasının verildiği sırada Samsun Mutasarrıfı Faik Bey ve Fırka Komutanı Cemil Cahit Bey Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Saathane'deki kulüp binasında bulunuyorlardı. Mutasarrıf Faik Bey, Ankara'nın kararı doğrultusunda Amerikan muhribi vasıtasıyla verdiği cevapta, Samsun'un askeri bir üs değil, açık bir şehir olduğunu dolayısıyla bombardıman edilemeyeceğini, aksi takdirde misillemede bulunulacağını bildirdi. Bombardımandan doğacak sorumluluk Yunan hükûmetine ait olacaktı.¹¹³ Ret cevabından sonra Amerikan torpidosu Vesta ve Maryanina liman dışına çekildiler. Öğleden sonra saat üçte başlayıp iki buçuk saat süren bombardımanda şehre 500 yakın mermi atılmıştı. Bombardıman sonucu gazhane ve gümrüğün kibrit ve sigara kâğıdı deposu tamamen yandı. Şehrin muhtelif yerlerinde hasarlar oluştu, 4 asker şehit oldu. Bombardıman öncesi karaya çekilen 13 çapar ile 1 kayık ve kıyıdaki bir motor hasar gördü. Bombardımanın en önemli sebebi, askeri mühimmat ve malzemenin önemli indirme iskelesi olan Samsun'u ve buradaki askeri eşyayı tahrip etmek, aynı zamanda Karadeniz'de Türk denizcileri tarafından müsadere edilen Enosis (Trabzon) vapuruna karşılık misillemede bulunarak moral kazanmaktı. Ayrıca, bombardımanla Samsun yöresindeki Pontus çetelerini kıskırtmak ve kıyıya bir çıkarma harekâtı algısı vererek halk üzerinde korku ve heyecan yaratmak hedeflenmişti.¹¹⁴

4.8. Samsun'da Millî Mücadele'nin Tanıklarının Anlattıkları

Mondros Mütarekesi'nden sonra Merzifon Kaymakamlığı'nda bulunan H. Hüsnü (Berker) anlatıyor:

"Mütareke esnasında Merzifon kaymakamı idim. 1919 Şubat'ı içinde idi. İstiklalimiz yok etmeyi istihdaf eden mütarekenâme hükümlerini tatbike Hükûmeti icbar (zorlamak) için düşman kuvvetlerinin yer yer memleketi işgale başladıkları sırada İstanbul

¹¹¹ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 48.

¹¹² BCA, 30-18-1-1-5-17-20.

¹¹³ *Türk İstiklal*, s. 87-89. Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 49-50.

¹¹⁴ Umur, *Müdafaa-i Hukuk*, s. 49-50. *Türk İstiklal*, s. 90.

Hükûmeti'nin vesikasıyla Merzifon'a üç düşman zabiti gelerek millî şeref ve istiklalimizi ihlal edecek ağır tekliflerde bulundular ve az zaman sonra askerle Merzifon'u işgal edeceklerini bildirdiler. Millî varlığımız için pek ağır gördüğüm bu teklifleri reddettim. Emellerine engel olacağını anlayan bu zabitlerin şikâyeti üzerine İstanbul Hükûmeti ailemle İstanbul'a sevkimi emretti. Bir hıyanet eseri olan bu emre itaat etmemeye karar verdim. Vatan hainleriyle mücadele için silahımı alarak köylere çekildim."¹¹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da bulunduğu günlerde Merzifon Kaymakamlığı'nda Ahmet (Eymir) Bey bulunuyordu. Kendisini Mustafa Kemal'e ilk takdim eden Dr. İbrahim Tali (Öngören) olmuştur. Millî Mücadelede Amasya'da Fırka Komutanı olan General Cemil Cahit (Toydemir) ve Amasya Valisi Osman (Ülker) Bey'le o günlerde tanışmıştı. O sırada "Havza'da Merzifon kaymakamı sıfatıyla çağrılarak misafirleri kaldım. O günlerde direktiflerini almak bahtiyarlığını kazandım. Merzifon'da işgal kuvvetlerinin hükûmete çektikleri bayrağı indirdim. İzmir'in işgali üzerine bu kuvvetlerin muhalefetine rağmen Ata'dan şifahen telakki ettiğim emir ve işaretle büyük bir miting tertip ettim ve yaptım. Taşan dağında eşkiyayı (usatı) bizzat tenkil ettim."¹¹⁶

Samsun'da Millî Mücadele faaliyetlerine katılan Bekir Sıtkı (Feşel) kendisinden şöyle bahsetmektedir:

"İttihat ve Terakki Cemiyeti doğdu, sonuna kadar İttihatçı olanlardan, Samsun'da her cins düşman askeri varken Müdafaa-i Hukuk mührünü kazdıranlardan... Müdafaa-i Hukukçu ve Hükûmet hesabına silah, benzin tedarik eden olduğumu, İstiklal savaşında Yunanlılarla mücadele... edilmekliğimi Samsun bombardımanında yalnız benim evim, gazhanem, gazyağı sandık ardiyem yine gümrük yanında muhtelif eşya-yı ticariye bulunan büyük bir ardiyem bombardıman edilerek 84 bin lira gibi bir zarar gören, ayrıca İstanbul'dan paramla Hükûmet hesabına kaçak olarak Sırp bandıralı Fethiye vapuruyla yüklediğim benzinleri ihbar neticesi vapurun boğaz dışına çıkar çıkmaz 78 bin liralık malımın Yunan torpidosu tarafından müsadere edilen..."¹¹⁷

Havza'nın Çakıralan Köyü'nden 1903 doğumlu çiftçi Kurtca Kocatepe şunları anlatmaktadır:

"Kuva-yı Milliyeye 16 yaşında iştirak ettim. 1919 yılında Havza'da yapılan ilk teşkilata 40 silahlı (müsella) arkadaşım ile dehalet ettiğime (katıldığımıza) dair evrak-ı resmîyem yedimde mevcuttur. Bundan sonra kazaca yapılan emniyet teşkilatında Çakıralan ve havalisi emniyet teşkilatı kumandanlığına tayin edildim. Bütün Pontus harekâtında Zile, Nebiyan, Cobu ve Tavşandağı harekâtlarına iştirak ettim. İstiklal Harbi sonuna kadar bütün harekât-ı askeriyede maiyetimle birlikte çalıştığım elimdeki resmî evrak-ı müsbitte ile sabittir."¹¹⁸

¹¹⁵ BCA, 490.1-290-1169-1.

¹¹⁶ BCA, 490.1-288-1159-2,3. 1946'da Samsun Belediye Başkanıydı. İki devre belediye başkanı.

¹¹⁷ BCA, 490.1-317-1302-1.

¹¹⁸ BCA, 490.1-317-1302-1.

1892 Samsun doğumlu Niyazi Karadoğan Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadeledeki hizmetlerinden bahsederken, “Samsunluyum, Türküm. Samsun’da idadi tahsilimi yaptım. ... Birinci Umumi Harbe yedek subay olarak iştirak ettim. Harbin hitamında Samsun’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin emirleriyle Türk köylerini Pontus eşkıyalarına karşı teşkilatlandırdım. Ve Pontus eşkıyalarının takip harekâtında bulundum. Bunu müteakip Onbeşinci Fırka ile Millî Mücadele’nin büyük harplerine katıldım. Fırka kumandanımın şayan-ı dikkat olan takdirnamesi sureti ilişiktir. İzmir’den terhisen (terhis olarak) memleketim olan Samsun’a geldim.” demektedir.¹¹⁹

Cumhuriyet döneminde dört yıl Merzifon belediye başkanlığı görevinde bulunan Feyzi Şarman, İkinci Meşrutiyet döneminde bir ara Merzifon Amerikan Koleji’nde yazı ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Kendisinden bahsederken, “Türkçeyi güzel yazar ve konuşurum. Uzun zaman dil, tarih ve edebiyatla tevekkül ettim (Çevremizdeki gazetelerde yazı ve şiirlerim basılmıştır)” demektedir. Fevzi Şarman, Mütarekeden sonra Merzifon’a dönmüştür: “Rahmetli Atatürk’le Havza’da bizzat temas ederek aldığım ilham ve direktifle Merzifon’da da Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kurduk. Bir taraftan içimizdeki hainlerle diğer taraftan müstevlilerle çetin mücadeleler yaptık”¹²⁰

Samsun ve çevresinde Pontusçulara karşı mücadelede bulunan Kemal Kaşka, daha sonra Batı Cephesi’nde görev yapmıştır:

“1919 senesinde Çarşamba’daki 30. Alay Kumandanı iken Kaza kaymakamlığını ilave-i memuriyet olarak hayli müddet ifa eylemişim. 1921 senesi evailinde (başlarında) Millî Harekâtımızı işgal eden Bafra’nın Nebyan dağındaki Pontuscu Rum eşkıyasını tenkilim, mahallî Türk ahalisinin yardımıyla başarılmış ve bu babta yazdığım ilanın elde kalan bir nüshası bu kere bağlanmış. Samsun ve havalisindeki hizmetlerimin muvaffakiyetle hitamını müteakip Garp Cephesine alınarak 47. Alay Kumandanlığıyla Afyon Cephesinde çalıştım.”¹²¹

Aslen Bafralı Enderunoğullarından olup 1913’te İstanbul Tıp Fakültesinden mezun Dr. Cevdet Atasagun, “Amerikan Şark-ı Karîb Muavenet heyetleri (Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti) nezdinde hükûmet komiseri olarak siyasi sıfatla ve hem de bunların lağı üzerine, ihtiyat zabiti olarak bilfil Garp Cephesinde harbe girdim.” demektedir.¹²²

1937 yılında Çorum Maliye Varidat Müdürü olan Merzifon’lu Fevzi Şarman, Taşan Dergisi’nde yayınlanan mektubunda Merzifon’un işgalini şöyle anlatmaktadır:

“1919 yılının Şubat yahut Mart aylarında Samsun’a çıkarılan bir müfrezenin Merzifon’a geleceği şayi olmuş, başta itilafçılar olmak üzere ve o zaman şuradan buradan toplanan Ermeni döküntüleriyle, Rumların yüzü gülmeğe başlamıştı. Bir cuma günü, maalesef gözledikleri menhus kuvvet, Solter isminde bir zâbitin (subayın) kumandası altında geldi. Bu hadiseden az bir müddet evvel, Kaymakam Hüsni Bey (şimdi devlet şûrası

¹¹⁹ BCA, 490.1-317-1300-1.

¹²⁰ BCA, 490.1-288-1159-2.

¹²¹ BCA, 490-1-324-1336-1.

¹²² BCA, 490.1-317-1302-1.

azası) Zara Kaymakamlığı'ndan dolayı, tehcir suçuyla tevkif edilmek istenilmiş; o da evvelâ yakın bir dağa firar, bilâhare bu emrin yanlışlığı anlaşılınca kasabaya avdet, fakat o sırada infisâl etmişti (ayrılmıştı). Kaymakam vekâleti Mehmet Emin Efendi ismindeki genç kadıya verilmişti. Kadı idare adamı değildi. Korkaktı, tecrübesizdi. Solter'in tehditlerine karşı, yelkenleri tamamen indirmiş olduğu için Solter şımarmış, hükûmet önündeki şerefli Türk bayrağını indirerek İngiliz bayrağını çektiyse de halkın alâkası üzerine az bir müddet içinde o menhus bayrak oradan kaldırılmıştı. Harb-i Umumî içinde Amerikan Koleji askerî şifa yurdu ittihaz edilmek üzere işgal edilmişti. Ona bir nazire olmak üzere, gelen İngiliz müfrezesine şimdiki Kara Mustafa Paşa mektebinin natamam (tamamlanmamış) binasını tahsis ettiler. İngiliz askerleri Hintli idi. İçlerinde Müslümanlar da vardı. Bunlardan bir Müslüman öldü. Müslüman halk alâkadar oldu. Mühim bir tezahürat yapıldı. İngilizler kuşkulandılar. Bu askerleri, Senegal askerleriyle değiştirdiler. Bu işgal Atatürk'ün Havza'da lâzım gelen tertibatı almaları üzerine kalkmış, yukarıda söylediğim gibi bazı itilâfçılarla, Rum ve Ermeniler, bizi bunların eline bırakıp da nereye gidiyorsunuz, diye yalvarmışlardı. Bu arada bazı vatansızlar tarafından maalesef jurnalcilikler yapılmış, iğrenç vaziyetler husule gelmiştir. İşgal kuvvetleri Harbi Umumî içinde sözde ihtida eden Ermenilerin tebdil etmeleriyle ve bilhassa Ermeni kızlarını Müslüman zevçlerinden ayırmakla munzirane uğraşmıştır. O zamanlar Kaymakam vekili Kadı Mehmet Emin Efendi idi. İdaresizliği anlaşılınca Havza Kaymakamı Fahri Bey getirildi. Jandarma kumandanı Mürsel Bey isminde bir yüzbaşı idi. Maiyetindeki bir nefer tarafından yolda kurşunla öldürüldü. Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi (eski belediye başkanlarından Hamdi Acar'ın babası) şube reisi ismini unuttuğum bir binbaşı idi. İşgali halk nefretle karşıladı. İtilâfçılarla Rum ve Ermenilerin de bu tıyneteki adamları, her gün ittihatçıları, Müslüman ileri gelenlerini, jurnal ederlerdi. Şurasını kemal-i iftiharla arz ederim ki, memleketin temiz simaları bu felâket karşısında birleşmiş; Merzifon, o günlerdeki kadar hiçbir vaziyet karşısında müttehit bir cephe alamamıştır."¹²³

Mondros Mütarekesi sonrası Merzifon'da yaşananlara tanıklık edenlerden Rıza Siryeli ise şunları anlatmaktadır:

"Firar edemeyip de kalan Ermeni unsuru tamamen Müslüman olmuşlar ve o suretle nüfustaki kayıtlarını da hükûmete müracaat ederek tebdil ettirmişler idi. Yalnız Rumlar, Pontos Hükûmeti teşkilatı için çalışıyorlarsa da muvaffak olamayacaklarını bildikleri için gizli hareket ediyorlar ve ecnebi devletlerden mutlak yardım olacağına kani oldukları için, zamanını bekliyorlardı. İngilizlerin Samsun'a çıktığını haber alınca herhalde Rum ve Ermeniler müracaat ettiler ki evvelce bir bölük, sonra bir tabur Merzifon'a geldi. Tabîî İngilizleri bütün Rumlar, hatta Müslüman olan umum Ermeniler, kadın, erkek Rumcuk karyesi köprüsüne kadar istikbale çıktılar. Büyük bir tezahüratla karşıladılar. Mülkünü sahibi olan biz Türkler için, o gün kıyamet kopmuş ne olduğumuzu ve ne olacağımızı bilmeyerek şaşkın bir vaziyete düşmüş idik.

¹²³ *Taşan Dergisi*, Sayı:12-36'dan naklen Vehbi Cem Aşkun, *Kurtulan Merzifon*, Balıkesir, Türkdili Matbaası, 1956, s. 13-16.

İngiliz askerlerinin bir kısmı Kara Mustafa Paşa ilk mektebinde, diğer bir kısmı da kolejde oturdular. Derakap mahpusta bulunan kanlı, katil, bütün şerir Rumları tahliye ettirdiler. Ermeniler hemen o gün, İngilizler vasıtasıyla Hükûmetimize müracaat ederek gayet acele isimlerini eski isimlerine tebdil ettirdiler. Ve tekrar şişkin ve taşkın bir vaziyette Ermeni oldular. Rumlara gelince: bunlar esasen bir teşkilat peşinde olduklarından İngilizlere güvenerek Türk köylerine taarruza geçtiler. İki gecede bir, bir Türk köyünü silâh, para, eşya ve erzak olmak üzere soyarlar. Köylüler hükûmete müracaat edince, İngilizlerin muavenetiyle köylülerin yalan söylediği güya tahakkuk eder. İslâm eşkıyalar tarafından duçar-ı taarruz oldukları kabul ettirilir.

Hükûmetimiz gittikçe duçar-ı zaaf olmakta ve İngilizlerin hakimiyeti altında hareket etmeğe başladığından, Rumlar daha ziyade azgın bir vaziyet alarak, İslâm köylerine taarruzu sıklaştırdılar. Artık kıtaller, şenaatler ve en akla gelmeyen fenalıklar meydana gelip de hükûmetten de bir fayda olmadığı anlaşılınca Türkler de silâh tedarikine ve köy köy gayri muntazam bir teşkilâta başladılar.

İngilizler Hükûmetimizin önüne bir de direk dikerek bizi tamam kalbimizden yaralamak için İngiliz bayrağı astılar. Ve çarşı, pazara askerî devriyeler çıkararak, yalnız Türklerden silâh toplamağa teşebbüs ettiler ise de muvaffak olamadılar. Çünkü bir Türk on kadar müsellâh (silahlı) devriye askerine karşı koyarak silâhını vermedi.

Hulâsa Rumlar çok şiddetli hareketlere başladılar. Türkler de mukabeleye ümitsizlikle devam etmekte ve Merzifon'dan, Bafra'ya kadar bütün dağlarda, ovalarda her gece çeşit vakalar harp halinde devam etmekte ve bu halin sonu ne olacağını bir türlü anlayamadığımız ve çok ümitsiz bulunduğumuz bir zamanda, Havza'ya askerî müfettiş gelmiş diye bir sevinçli haber işittik ki, işte bu bizim büyük önderimiz ve halâşkârimiz idi.

İngilizlerin Merzifon'u ilk işgalinde Kaymakam Hüseyin Hüsnü Bey idi. İngilizlerin herhalde tazyiki üzerine olacak ki, işgalden birkaç gün sonra firar etti. Yerine Türnüik Nahiyesi Müdürü Mirza oğlu Ahmet vekaleten geldi. Jandarma Kumandanı Ziya Bey, Belediye Reisi Ahırzaman oğlu Hacı Ömer, Askeri Kumandan Topçu Binbaşı Pire Mehmet, Şube Reisi Binbaşı Hilmi Beylerdi. İngilizler, Ermeni ve Rumların ihbaratı üzerine biz Türklere kendi Hükûmetimiz tarafından hapis, takip gibi çok zahmetler verdiler. Silah toplamağa teşebbüs ettilerse de muvaffak olamadılar. Köylerde enva-ı şekavetlerde bulunan Rumları, fevkalâde himaye ettiler. İngilizler burada bulduklarından, bütün buraları benimseyerek ona göre harekete geçtiler. İşgal kuvvetlerine güvenen Rumlar, Türk köylerini bastılar ve her yerde soygun, kıtal artmağa başladı. Çünkü Hükûmetimiz tarafından bu şakiler tutulsa bile, hemen İngilizler tarafından müdahale edilerek, Türkleri kabahatli çıkarırlardı. Ve Merzifon'da birçok kimseleri Rumların ve Ermenilerin ihbarı ve iftirası ile İngilizler Hükûmetimize takip ettirirlerdi. İşgali tabîi Ermeni ve Rumlar son derece sevinçle, biz Türkler ise büyük bir

şaşkınlık içinde karşıladık. Zaman geçtikçe Rumlar tarafından enva-ı zulümler yapılmaya başladıkça biz Türkler de silâh tedarikiyle mukabele etmeğe teşebbüs ettik. Hayatımızı ve namusumuzu kurtarmağa başladık.”¹²⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Havza'ya geçmesinden sonra Merzifon ve çevresinde yaşananlar hakkında Numan Özer şunları anlatmaktadır:

“Paşa Hazretleri Merzifon'dan üç kişi istedi. Biri müftü, biri Pire Mehmet, biri de Ahmet Süreyya Bey veyahut Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi idi. Talimat aldılar. Millî teşkilâta başladık. Millet şevk ve heyecanla, bol bol para verdik, tüfeği olmayana tüfek verdik, idaresi olmayan yiğitlere para verdik. Hülâsa, bütün halk canla başla İstiklâl Harbine iştirak etti. 250-300 lira, herkes kudreti derecesinde para verdi. Bunların kaydı da zabıtada mevcuttur. Haddim olmayarak Zile Vakasında Belediye önüne bir deve yükü Rus fişengi getirdim. Hacı Ömer Efendi merhuma verdim. Zile Vaksına bu defa İtilaf Cemiyeti azalarından Hacı Âkif Efendi de gerek korku ve gerekse Gazi Hazretlerinin hüsnüniyetinden aldığı ilham üzerine iştirak etmişti.

En çok hizmeti geçen, Pire Mehmet, Ahmet Süreyya, Kaymakam Süheyp Rumî ve sonradan gelen Jandarma Kumandanı Ziya beylerdir. Merzifon'da bir de Taşandağı hadisesi geçmiştir. Bu hâdisede de başkanımız erkânı harp Ömer Lütfi Bey'di. Buna da halk çok fedakârlık yaptı, paralar verdi. Dağa silâhla millî kuvvetler gitti.”¹²⁵

5. Pontuşularla Mücadele

5.1. Samsun Mutasarrıfı Ahmet Faik (Günday) Bey'in Pontuşularla Mücadelesi

Ordu'dan sonra Samsun Mutasarrıflığı'na getirilen Ahmet Faik (Günday) Bey, 10 Kasım 1921 tarihinde başladığı görevini 15 Nisan 1923 tarihine kadar sürdürdü. Ordu'dan Samsun'a gelişi ve göreve başlamasını şöyle anlatmaktadır:

“Samsun Mutasarrıflığı'nda 10 Kasım 1921 tarihinde işe başladım. Ordu'dan Loyit Triyestino ismindeki İtalyan kumpanyasının bir vapuruyla denizde ve karada çok fırtınalı soğuk ve yağmurlu bir havada gelmişim. Babam ve kız kardeşim ve bilahare eşim olan Meliha Hanım da beraberimde idiler. Vapurdan babam, kız kardeşim ve Meliha üçü bir kayıkta çıktılar. Ben yalnız diğer bir kayıkla çıktım. Denizde o kadar şiddetli bir fırtına vardı ki büyük ve korkunç dalgalar arasında kayık kayboluyordu. Müthiş bir tehlike içinde idim. İskeleye çıkacağım esnada sığılıkta çılgın dalgalar bindiğim kayığı alabora etti ve ben deniz sularına düşerek baştan aşağı ıslandım ve nihayet karaya çıktım. Beni karşılayan selefim merhum Sezai Bey'le birlikte hükûmete gittik ve ben işe başladım. Evden getirttiğim çamaşır ve elbiseler ile hükûmette ıslak çamaşır ve elbiselerimi değiştirdim.”¹²⁶

¹²⁴ *Taşan Dergisi*, Sayı:15-19'dan naklen, Aşkun, *Kurtulan Merzifon*, s. 16-19.

¹²⁵ Aşkun, *Kurtulan Merzifon*, s. 45-46.

¹²⁶ Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2011, s. 423.

Bu sırada Samsun ve çevresinde asayiş oldukça kötüydü. Bütün Rumlar çoluk çocuklarıyla birlikte Samsun, Kavak, Çarşamba, Terme, Bafra ve Alaçam'da köylerini terk ederek dağlara çıkmışlardı. Dağlarda muntazam birlikler kurmuş olan Pontusçu Rumlar, siyasi bir gaye uğrunda eşkıyalığa başlamışlardı. Başlarında Samsun'un Kadıköy Mahallesi'nden İstil adında bir öğretmen bulunuyordu. Silahlı çeteler bir ordu düzeninde teşkilatlanmışlardı. Silahsız kuvvetler ise yangıncı ve hamallar şeklinde iki gruba ayrılmıştı. Türk köylerine yapılan hücumlarda yangıncılar köy evlerini tutuşturuyor, hamallar ise evlerdeki erzak ve eşyaları hayvanlara yükleyip götürüyorlardı. Bu durum Türk köylerinde büyük bir korkunun doğmasına sebep olmuştu. Mutasarrıflığa müracaatta bulunan Kocadağ mıntikasındaki köylüler Pontusçu çetelerin zulümlerinden korunmalarını istemişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nda isyana kalkıştıkları için Yozgat taraflarından Çarşamba ile Erbaa kazaları arasındaki yerlere iskân edilen dört yüz kadar Ermeni de eşkıyalığa başlamışlardı.¹²⁷

Mutasarrıf Faik Bey, Pontuscu eşkıyalara karşı milis teşkilatı kurmak için hemen harekete geçti. Samsun ileri gelenlerinden 30 bin lira topladı, muhtelif mıntıkları korumak üzere milis teşkilatı kurdu. Perşembe Nahiyesi'nden Soyтары oğlu İsmail Ağa Dikbıyık ve çevresinde, Pazarlı Mustafa Kocadağ mıntikasında, Tekke köylü Of'lu Molla Ahmet Tekke mıntikasında, Çarşamba'nın Gökçedere Köyü'nden Ali ve Halim komutasındaki milis müfrezesi de Dikbıyık ve daha ileri mıntikalarda görevlendirildi. Bu milis teşkilatı sayesinde Samsun Sancağı'nın ve özellikle köylerin güvenliği sağlanmıştı. 10. Fırka Komutanı Miralay İsmail Hakkı Bey, İlyas Köyü civarından Kadamut ve Susuz Hanlar istikametinde yaptığı tarama harekâtıyla Avdan Köyü ve şose civarında sağlı sollu Rum köylerini Pontusçu çetelerden temizlemişti.¹²⁸

Faik Bey, Pontuscu çetelere karşı Samsun merkezini korumak için de bazı tedbirler almıştır. Samsun'un İlyas köyü, Protestan mezarlığı ve Çiftlik'ten sahile kadar uzanan mıntıkada siperler kazdırılarak geceleri bu siperlerde bulunan jandarma, asker ve bekçiler Samsun'a girmeye çalışan Pontusçu eşkıyayı durdurmaya çalışmıştır. Muhtemel bir çatışmaya mâni olmak için Faik Bey, Rum ailelerini iç kısımlara ve merkez mıntikasına sevk ettirmiştir.

Faik Bey, Samsun'da göreve başladığı ilk günlerden itibaren, Pontusçu çetelere karşı bazı tedbirler alınması için Dâhiliye Vekâletiyile yazışmalarda bulunmuştur. 10. Fırkanın yetersiz olacağını tam mevcutlu bir fırka daha gönderilmesini istemiş, aksi takdirde, "Pontusçu çeteler köylerimizi yakacaklar ve birçok kadın ve çocuklar da olmak üzere insanları katl ve ifna edecekleri gibi menkul mallarını erzak ve ekin ve hayvanat ve eşyalarını gasp edeceklerini" yazmıştı. Takviye asker gönderilmesinin imkânsızlığı anlaşılınca Faik Bey, Dâhiliye Vekâleti'ne yeni bir öneride bulunarak 600 bin lira tahsisatla teşkil edeceği milis kuvvetleriyle Samsun, Amasya ve Tokat sancaklarındaki Pontusçu çeteleri üç ay içinde ortadan kaldıracığını taahhüt etmiştir. Tahsisat

¹²⁷ Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 423,425.

¹²⁸ Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 426-427.

yetersizliğinden bu teklif de kabul görmemişti. Faik Bey Dâhiliye Vekaleti'ne sunduğu son önerisinde, bütün sorumluluğu kendisine ait olmak üzere “Hükûmeti'n Pontusçu çeteleri tenkil ve imha edeceği zamanın hululüne kadar devam etmek kayıt ve şartıyla” Pontusçularla belirli şartlar dahilinde mütareke yapmasına izin verilmesini istemiştir. Dâhiliye Vekâleti bu öneriyi ve mütareke şartlarını kabul ederek uygulanmasına izin vermiştir. Bunun üzerine çete reisi İstil'le irtibata geçilerek silahlarından bir kısmını teslim etmek suretiyle mütareke yapılmıştır. Faik Bey'in anılarında belirttiğine göre, bu tedbirler sonucu Samsun ve çevresindeki eşkıyalık olayları son bulmuş ve köylüler huzura kavuşmuşlardır.¹²⁹

Samsun Mutasarrıfı Faik Bey 1922 yılının ilk günlerinde dağlardaki Pontusçu çetelere hitaben bir bildiri yayınladı. Beyannamede, köyleri terk edip dağlara çekilmiş olan silahlı ve silahsız bütün Rumların kayıtsız şartsız silahlarıyla bir ay içinde davete katılarak teslim olmaları isteniyordu. Faik Bey bildirisinde Pontusçuların, yabancı bir devlet adına çalışan ve bu uğurda para karşılığında namus ve vicdanını hiçe sayan vatansız kişilerin teşvikleriyle kandırılarak dağlara çekildiklerini ve ailelerini de felakete sürükleyerek dağlarda bedevî hayatı yaşamakta olduklarını hatırlatarak şöyle sesleniyordu:

“Sizler; asırlarca bu toprakta yaşadınız ve bu toprakların hakiki sahipleri olan Türklerle yüzlerce seneler hemhâl oldunuz. Birbirlerinizin elinden kahve, su içtiniz; yemek yediniz ve hatta kesinlikle biliriz ki, biriniz ticaret için başka yerlere giderken evinizi, çoluk-çocuğunuzu bir Türk komşunuzun gözetimine emanet ettiniz. Döndüğünüzde, o Türk'ün ailenize nasıl bir fedakârlıkla baktığını ihtimal ki hayretle gördünüz, böyle değil miydi? TBMM Hükûmeti; şimdiye kadar her iki taraftan akan, gelecekte de akması pek muhtemel olan birçok kanlara artık bir nihayet vermek, kendi emrine tâbi, sâdik tebasını yine şefkatli kollarına almak kararındadır.”¹³⁰

Beyannamenin tebliğinden sonra binlerce silahsız Pontusçu kadın, erkek, çocuk papazlarıyla birlikte devletin vaadine uyararak geri döndüler. Bunlar İlyas köyündeki kışlalara yerleştirildi. İaşe ve tedavileri Amerikan Yakındoğu Yardım Cemiyeti tarafından sağlandı. Kendilerine verilen sürenin sona ermesinden sonra, yolda iaşeleri karşılanarak arabalarla iç kısımlara sevk edilmek üzere Amasya'ya gönderildiler. Bununla birlikte Canik, Amasya ve Tokat sancakları dağlarında hala 60 bine yakını silahlı olmak üzere 160 bin civarında Pontusçu eşkıya faaliyet halindeydi.¹³¹

5.2. Dâhiliye Vekili Fethi (Okyar) Bey'in Samsun Ziyareti: Merkez Ordusu'ndan 10. Fırka'ya Pontusçularla Yeni Mücadele Devresi

Pontusçu Rum çeteleri, Samsun ve çevresindeki faaliyetlerini 1922 yılı sonlarına kadar sürdürmüşlerdir. TBMM Hükûmeti tarafından 1920 yılı sonlarında kurulan Merkez Ordusu, 1921 yılında Pontusçu çetelere karşı önemli faaliyetlerde bulunmuşsa da kesin bir sonuca varılamamıştır. Fethi (Okyar) Bey'in Dâhiliye Vekilliği (10 Ekim 1921-4 Ekim

¹²⁹ Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 432-433.

¹³⁰ *HM*, 11 Ocak 1922.

¹³¹ Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 424-25.

1922) döneminde de bu mücadele sürdürülmüştür. Fethi Bey, 1922 yılı baharında Pontusçulara karşı düzenlenecek olan harekâtı yakından takip etmek üzere, 28 Ocak-25 Mart 1922 tarihleri arasında Samsun gezisini gerçekleştirmiştir.¹³²

9 Aralık 1920 tarihine Pontusçularla mücadele etmek üzere Merkez Ordusu kurularak komutanlığına Nurettin Paşa getirilmişti. Karargâhı Amasya'da bulunan Merkez Ordusu, geniş bir alana dağılmış olan Pontusçu çetelere karşı 1921 yılında etkili harekâtlarda bulunmuşsa da Pontus isyanı bastırılmamıştı. Fethi Bey'in Dâhiliye Vekilliği'ne başladığı sırada Merkez Ordusu'nun görev ve sorumluluğu devam ediyordu.

Fethi Bey, TBMM'nin 29 Aralık 1921 tarihli oturumunda Pontus Meselesi hakkında detaylı bilgi vermiştir.¹³³ Yine aynı tarihlerde Genelkurmay Başkanı (Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi) Fevzi Paşa (Çakmak) ile Dâhiliye Vekili Fethi Bey TBMM'de Samsun, Amasya ve Tokat mebuslarıyla yaptıkları toplantıda, "Pontusculuk nam ve hülyası altında" Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Samsun, Çarşamba, Erbaa istikametinden Tokat'a "bir buçuk saat mesafede Yaylacık dağına kadar uzanan ormanlık saha dâhil ve haricindeki İslâm ahali ve köylerine karşı her çeşit mezalim" yapmaktan çekinmeyen Pontusçu çetelere karşı alınacak tedbirleri görüşerek ilkbahardan önce harekât düzenlenmesini kararlaştırdılar. Silah altına alınacak askerlerle o civardaki mevcut kuvvetler takviye edilerek yeniden düzenlenecekti. 1922 yılı baharında yapılacak harekâtın başında Fethi Bey'in "âmir ve âmil" olarak bulunması kararlaştırılmıştır. Kararın uygulanması için Fethi Bey'in bizzat Samsun mıntıkasına gitmesi uygun görülmüştür.¹³⁴

Dâhiliye Vekili Fethi Bey, 28 Ocak 1922 günü refakatinde Jandarma Genel Komutanı Miralay Galip (Yenen) Bey¹³⁵ ile Özel Kalem Müdürü Raşit Bey olduğu halde Pontus isyan bölgesine gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. 25 Ocak tarihinde İcra Vekilleri Heyet Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, "Tokat, Amasya, Canik livaları dâhilinde Rum eşkıyanın fecayî' ve tecavüzâtı bunların bir an evvel kâmilten tenkil ve imhalarını zarurî kılmış olmasından dolayı mahallerinde tedâbir-i lâzime ve müessire ittihazı için bizzat" seyahate mecbur kaldığını açıklamıştı.¹³⁶

¹³² Mesut Çapa, "Pontusçu Çetelerle Mücadele Günlerinde Dâhiliye Vekili Fethi (Okyar) Bey'in Karadeniz Gezisi (28 Ocak-25 Mart 1922)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2019, Sayı: 26, s. 347-362.

¹³³ İzmit mebusu Sırrı Bey'in Anadolu için yapılan Pontus propagandasına hakkındaki sualine Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in şifahi cevabı. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, 29.12.1921, C.15, Ankara, 1959, s. 238, 241-242. *HM*, 28 Mart 1922.

¹³⁴ *TBMMZC, C.20*, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, 18.5.1922, s. 67-68.

¹³⁵ Ali Galip Yenen (1877-1948): 31 Mayıs 1921 tarihinde Jandarma Genel Komutanlığı'na atanan Galip Bey, bu görevindeyken 16 Temmuz 1923'te Niğde milletvekilliğine seçildi. Bkz., Mücahit Özçelik, "I. Ve II. Dönem Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri", *I.Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu*, 3 Mayıs 2012, s. 16.

¹³⁶ BCA, 030.0-010-000-000-199-360-2.

Fethi Bey, daha Samsun yolundayken, 8 Şubat 1922'de Merkez Ordusu lağvedilerek¹³⁷ Pontusçularla mücadele görevi 10. Fırka Komutanlığına bırakılmıştı. Daha önce 10. Fırka Komutanlığında bulunan İsmail Hakkı Bey değiştirilerek yerine Miralay Cemil Cahit (Toydemir) Bey getirilmişti. Bu değişiklikle birlikte yetkinin mülki teşkilata devredilmesiyle Fethi Bey'in sorumluluğu daha da artmıştı.¹³⁸

Fethi Bey Samsun'a, Yozgat- Çorum- Merzifon- Havza ve Kavak üzerinden gitmiştir. Samsun Mutasarrıfı Faik (Günday) Bey, Fethi Bey'i karşılamak üzere Samsun Belediye Başkanı Nihat ve Samsun Ticaret Odası Başkanı Yelkencizade Şükrü Beylerle birlikte bir kamyonla Kavak Nahiyesi'ne gelmiştir. Bu sırada Havza'da bulunan Fethi Bey'in kendisiyle yalnız görüşmek istediğini telgrafla bildirmesi üzerine ertesi gün atla Havza'ya geçmiştir. Amasya Mutasarrıfı Osman Bey de oraya gelmişti. Havza'da yapılan toplantıda, Pontusçulara karşı yapılacak harekât hakkında görüşmelerde bulunulmuştur. Faik Bey'in teklifi üzerine, 10. Fırka'nın bütün kuvvetleriyle Samsun-Kavak şosesinin muayyen noktalarından Kocadağ'dan Nebyan dağları istikametince Kızılırmak'a kadar büyük bir tarama harekâtı yapılmasına karar verilmiştir. Pontusçu çetelerin Kavak-Havza arasından Vezirköprü taraflarına geçmelerine ve Kızılırmak civarından batıya kaçmalarına engel olmak için askeri önlemler alınacaktı. Ayrıca, Samsun-Bafra arasında Kocadağ, Engiz ve Enbiyalı mıntıklarındaki çetelere karşı da benzer önlemler alınması kararlaştırılmıştı.

Fethi Bey ve refakatindekiler, Samsun Mutasarrıfıyla birlikte bir gün sonra Havza'dan yaylı arabalarla Kavak'a geldiler. Yolculuk yağmurlu bir havada bozuk ve çamurlu bir yolda geçmişti. Geceyi Kavak'ta geçiren heyet, ertesi gün kamyonla Hacılar ve Mahmur dağları zorluklarla geçilerek 10 Şubat akşamı karanlığında Samsun'a geldi. Fethi Bey'in Samsun'a gelişinde maiyetinde Jandarma Genel Komutanı Miralay Galip Bey, Jandarma müfettişlerinden Binbaşı Rasim (Canpolat), Özel Kalem Müdürü Raşit Bey'le birlikte Miralay Cemil Cahit Bey bulunuyordu. Günün kararmasına rağmen Samsunlular Fethi Bey'i tezahüratla karşıladılar. Fethi Bey, Samsun'da kaldığı müddetçe Yelkencizade Şükrü Bey'in evinde konakladı.¹³⁹

10 Şubat 1922 akşamı Samsun'a gelen Dâhiliye Vekili Fethi Bey, iki gün sonra yerel gazeteler vasıtasıyla Pontuscu isyancılara karşı bir bildiri yayınlayarak devletin adaletine sığınmalarını istedi:

"Asırlardan beri devletin ihsanı altında her türlü refah ve saadete erişmişken size dost görünen fakat hakikatte hem bu memleketin hem de aynı zamanda sizin düşmanınız olan dış güçlerin etkilerine kapılarak Pontus adıyla bir devlet kurmak için devlete ve millete karşı isyan ettiniz. Memleketin ziraat ve ticaretine faydalı bir unsur iken çevrenizdeki İslam köylerini yakmak ve halkını öldürmek, ateşe atmak suretiyle etrafı harap ve sefalet içerisinde bıraktınız. Yaşamak mücadelesine girişen Türk milleti cephede meşgul iken

¹³⁷ Hadiye Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, İstanbul, 2016, s. 151.

¹³⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1985., s. 372.

¹³⁹ Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 428- 429.

sizler düşmanlarımız hesabına vatana karşı silah kullandınız. Bu hareketinize karşı Hükûmet gereken askerî tedbirlere başvuracaktır. Ancak kan dökülmesine sebebiyet vermemenizi son defa olmak üzere size hatırlatmayı bir insanlık görevi sayarak bir hafta zarfında kayıtsız-şartsız Bafra, Çarşamba, Lâdik, Erbaa, Vezirköprü ve Havza hükûmetlerine veya karşılaşıcağınız askeri birliklere teslim olmak suretiyle memleketin kanunlarına uymaya sizi davet eylerim.”¹⁴⁰

Bildirinin Pontusçu çeteler üzerinde pek etkisi olmamış, ancak silahsız çok az kişi teslim olmuşlardır. Bunlar arasında “aceze gürûhundan olanlar” iç kısımlarda iskân edildiler. Pontusçuların tamamına yakını bildiriye uymayarak eşkıyalık ve isyanda ısrar etmişlerdir. Aralarında subayların da bulunduğu Pontusçu eşkıyaların iyi talim ve askerî eğitim gördükleri anlaşılmaktaydı. TBMM Hükûmeti, verilen müddetin dolması üzerine kanuna uymayan asilere karşı askerî harekâtı başlatmak zorunda kaldı.

10. Fırka Komutanı Cemil Cahit Bey, yapılacak harekât için birlikleri hazırlamış ve harekâtın başlayacağı gün belirlenmiştir. Galip ve Faik Beylerle birlikte harekâtı yakından takip etmek üzere Şubat'ın sonlarında Bafra'ya giden Fethi Bey, burada kaldığı 3-4 gün zarfında Tir Alizade Mehmet Bey'in evinde konaklamıştır. Galip ve Rasim (Canpolat) Beyler harekâtı yakından takip etmek üzere Kızılırmak Nehri boyunca güneye doğru gitmişlerdir. Pontusçu çetelerden binlercesi çoluk-çocuklarıyla birlikte Kızılırmak Nehri kenarlarındaki kayalıklardaki mağaralara yerleşmişlerdi. Karlı kış günlerinde yapılan bu harekâttaki kısa sürede başarı sağlanamamıştır. Yaklaşılması zor olan mağaralara yapılan atışlar etkili olamamış, karşıdan mantelli toplarla yapılan atışlardan da bir sonuç alınamamıştır. Bu sebeple Pontusçu çetelerle yapılan mücadele aylarca sürdü. Geçen bu uzun süre içinde açlığa dayanamayan mağaralardaki 10 bine yakın Pontusçu Rum teslim olmak zorunda kaldılar.¹⁴¹

Kızılırmak Vadisi'nde Pontusçulara karşı yapılan bu harekâttan kesin bir netice alınamaması TBMM'nin 18 Mayıs 1922 tarihli oturumunda gündeme gelmiş, Tokat Mebusu Rifat ve Hamdi Beyler Pontus meselesine dair Dâhiliye Vekâleti'ne soru önergesi vermişlerdir. 15 Mayıs 1922 tarihli önergede, 1922 Şubat ayında Kızılırmak vadisinde yapılan harekâtın başarısız olduğu dile getirilerek Fethi Bey eleştirilmiştir.

Fethi Bey ileri sürülen iddiaları TBMM'nin 10 Haziran 1922 günü yapılan gizli toplantısında cevaplamıştır. Pontusçu çetelere karşı başlatılan askerî harekâtın sürdüğü bu tarihte Fethi Bey özetle şu bilgileri vermiştir:

“Şubat'ın 22 veya 23. günüdür. İyi hatırımda değil, o gün umumi takibata mübaşeret olundu. Evvela eşkıyanın en ziyade tahassungâhı olan Nebyan dağına harekât yapıldı ve bu harekât tekrar edildi, bir daha tekrar edildi, ondan sonra diğer mıntikalarda da harekât yapıldı. Ondandan sonra Tavşan Dağı istikametinde harekât yapıldı. Velhasıl

¹⁴⁰ HM, 14 Şubat 1922. *İstikbal*, 19 Şubat 1922. Hadiye Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, İstanbul, 2016, s. 151. Nuri Yazıcı, *Millî Mücadele'de (Canik Sancağı'nda) Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)*, Ankara, 1989, s. 100.

¹⁴¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, s. 375.

müteaddit cihetlerde, müteaddit askerî harekâta bulunuldu.” Şubat ayının sonlarında başlatılan askerî harekât halâ devam etmekteydi. 20 Mart-15 Mayıs 1922 tarihleri arasında Pontusçu isyancılardan 1.150’si teslim olmuş, diğerleri sağ, yaralı ve ölü olmak üzere toplam 16.928 kişi etkisiz hale getirilmiştir. Bunun 1.588 kişisi Merkez Ordusu zamanına, diğer 15.340 kişisi de Fethi Bey’in başlattığı harekât dönemine aitti. Fethi Bey’in ifadesiyle, “Efendiler on beş bin kişinin sağ, ölü ve yaralı olarak elde edilmesi büyük bir meydan muharebesidir. Bizim orada bulunan fırkamız mütemadiyen gece ve gündüz demeyerek, dağ, dere demeyerek, kış, yağmur demeyerek eşkıyanın arkasını bırakmamış ve takip etmekte bulunmuştur ve bu surette bizden de tabii zayıt olmuştur.” Harekât sırasında elde edilen başarıya nispetle zayıtımız çok az olmuştur. Takibat esnasında çetecilerin erzak depoları ve barınma yerleri tamamen tahrip edilmiştir. Pontusçu eşkıyalar, “Eskiden kendilerine güzel barakalar vesaireler tesis etmişlerdi ve rahat rahat yaşamakta idiler ve hatta etrafında ziraat de ediyorlardı ve ziraatları da biçiyorlar ve yiyorlardı.” Bütün bunlar tahrip edilerek açlığa mahkûm edilmişler ve böylece isyancıların önemli bir kısmı teslim olmak zorunda kalmışlardır.¹⁴²

Fethi Bey, Samsun’da bazı Rum ailelerin müracaatları üzerine bunların yurtdışına çıkmalarına izin vermişti. Bu durum Samsun’da bazı dedikodulara ve memnuniyetsizliklere sebep olmuş ve TBMM’de de eleştirilmiştir.¹⁴³

Dâhiliye Vekili Fethi Bey, harekâtın ardından Mart ayının ilk günlerinde Samsun Mutasarrıfı Faik Bey’le birlikte Çarşamba’ya gitti. Burada bir gece kalarak incelemelerde bulundu. Teftiş sırasında, köyleri Rum eşkıyası tarafından yakılmış olan Çarşamba Kazası’ndaki Müslüman halkın “pek feci bir zaruret ve ihtiyaç içinde” oldukları görülmüştü. Aynı zamanda Çarşamba’nın Ayvalık mıntikasında üç bin kadar nüfusun açlıktan vefat etmekte olduğu anlaşılmıştı.¹⁴⁴ Çarşamba mıntikasındaki Ermeni çeteleriyle Çarşamba ve Terme mıntıklarındaki Müslüman çetelerin af dilekleri kabul edilerek cezaları tecil edildi. Ermenilere bir iskân sahası gösterildi. Silah ve cephanelerini teslim edeceklerini taahhüt etmelerine rağmen buna uymamışlardır. Fethi Bey buradaki incelemelerinden sonra Samsun’a dönmüş ve ardından Trabzon’a hareket etmiştir. 8-14 Mart 1922 tarihleri arasında Trabzon, Giresun ve Ordu ziyaretlerini tamamlayan Fethi Bey, 15 Mart 1922 günü Ordu’dan Samsun’a gelmiş, iki gün sonra da Ankara’ya gitmek üzere Samsun’dan ayrılmıştır.¹⁴⁵

Fethi Bey Ankara’ya döndüğünde 10. Fırka’nın Pontusçulara karşı başlattığı harekât devam etmekteydi. Yürütülen sıkı takip sonucu birçok Rum çetesi Samsun’u terk etmek zorunda kalmıştı. Samsun ve çevresinde Müslümanlara karşı çeşitli mezalimlerde bulunan seksen kişilik bir Rum çetesi Kastamonu ve Bolu taraflarına geçmişti. Mayıs

¹⁴² TBMM Gizli Celse Zabıtları, s. 372-373.

¹⁴³ Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 431.

¹⁴⁴ Dahiliye Vekaletinin 17 Mayıs 1922 tarihli yazısı üzerine Çarşamba Kazası’na yardım yapılması için bir kararname çıkarılarak “Terme Kazası’nda emanet-i aşareden mevcut otuz iki bin kilo mısırın” Çarşamba’ya gönderilmesi kararlaştırıldı, 30 Mayıs 1922. BCA 030-18-01-01-04-55-7.

¹⁴⁵ Beyoğlu, *Faik Günday ve Hatıraları*, s. 431.

ayında kendilerini takip eden askeri birlikle girdikleri çatışmada bunlardan 14'ü ölü, 5'i yaralı ve 6'sı da sağ olarak yakalanmıştı. Ayrıca, Müslüman köylerinden gasp etmiş oldukları eşya ve erzak da ele geçirilmişti.¹⁴⁶ Bununla birlikte 1922 yazında Pontusçu çetelerin varlığına henüz son verilememişti. Dâhiliye Vekâleti'ne gelen raporlarda Samsun, Amasya, Tokat livaları asayişini ihlal eden eşkıyanın tekrar sarp mevkilerde toplanarak büyük çeteler halinde köylerde Müslümanlara karşı saldırılarını artırdıkları bildirilmekteydi. Cemil Cahit Bey'in tahminine göre Ağustos ayı itibarıyla Samsun, Amasya ve Tokat livalarında 1.600 kadarı silahlı olmak üzere 8 bin kadar eşkıya mevcuttu. Bunlardan 3.500'ü (800'ü silahlı) Samsun livası dâhilinde bulunuyordu.¹⁴⁷

Bir iç asayiş meselesi olarak görülen Pontus isyanı bir yıl içinde tamamen bastırılmıştır. Samsun mıntıkasında bulunan Onuncu Fırka, 12 Eylül 1922 Tarihli kararnameyle Dahiliye Vekaleti emrine verilmişti. Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Mareşal Fevzi Paşa, 27 Mart 1923'te Pontus harekâtı başarıyla tamamlandığından Fırkanın Dâhiliye Vekaleti'nin emrinden alınarak Sivas'a gönderilmesini istedi. İcra Vekilleri Heyeti, 19 Nisan 1923 tarihinde, "Samsun ve havalisindeki şekâvetin men ve izalesi zımında Samsun'da Dahiliye Vekaleti emrinde bulunmakta olan" 10. Fırkadan üç binden fazla erin Müdafaa-i Milliye Vekaleti emrine verilmesini kararlaştırdı.¹⁴⁸ Bu karar aynı zamanda Samsun ve yöresinde Pontusçuluk faaliyetlerinin sona erdiğini göstermekteydi.

6. Samsun'da Göçmenler ve Mübadiller

Millî Mücadele döneminde Samsun'a, Kırım ve Kafkaslardan gelen göçmenler iskân edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise Türk-Rum ahali mübadelesi sonucu Yunanistan gelen mübadiller iskân edilirken, aynı zamanda bölgedeki Rumlar da Samsun limanından Yunanistan'a sevk edilmişlerdir.

6.1. Millî Mücadele'de Samsun'da Göçmenler

1921 yılında Kırırmda yaşanan kuraklık sonucu yaşanan kıtlık ve açlık felaketinden dolayı Karadeniz kıyılarına mülteci akımı başlamıştır. TBMM Hükûmeti 11 Ağustos 1921 tarihinde, açlık çeken Kırım'a Samsun'dan buğday gönderilmesine ilişkin bir karar çıkarttı.¹⁴⁹ 1922 yılı Mayıs'ının sonlarında Samsun'a gelen göçmenlerin sayısı iki bini aşmıştı. Bu sayının her geçen gün daha da artması üzerine Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekaletince iskân ve iaşeleriyle ilgili tedbirler alındı.¹⁵⁰ İskân işlerine bakmak

¹⁴⁶ HM, 25 Mayıs 1922.

¹⁴⁷ Fethi Bey, 16 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderdiği yazıda, "Eşkıyanın bu sureti tecavüzü evliye-i mezkure servet-i umumiyesini fevkalâde ızrar ettiği gibi nüfusça da zayıyatı mucib olmakta ve bilhassa nüfus zayıyatı telafisi gayrikabil olacak dereceyi bulmaktadır." Bakanlık mutasarrıflarla görüşerek Samsun livasında 13, Amasya livasında 35, Tokatta 30 yerde sabit kuvvetli karakollar ve ayrıca her üç livada "dolgun mevcutlu seyyar takip kuvvetleri" tertibinin başarılı sonuçlar alacağı kanaatine varmış. Bunun için üç livanın jandarma kadrosuna 3 bin neferin ilavesini uygun görmüştü. BCA, 030-18-1-1-07-16-18.

¹⁴⁸ BCA, 30.18.1.1-7.16.18.

¹⁴⁹ A. Şemsutdinov-Y.A. Bağirov, *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, (Çeviren: A. Hasanoğlu), İstanbul (t.y.), s. 239.

¹⁵⁰ "Kırım Muhacirleri", HM, 25 Mayıs 1922.

üzere Vekalet tarafından Tokat Sıhhiye Müdürü Fuat, mühendis Remzi ve Ziraat mütehasısı Galip Beylerden oluşan bir komisyon kurulmuştu.¹⁵¹ Batum üzerinden Trabzon'a gelen Kırım göçmenlerinin büyük kısmı daha sonra Samsun'a iskân edildiler.

Millî Mücadele günlerinde Karadeniz kıyılarına Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'dan da birçok mülteci gelmiştir. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Bolşeviklerin yönetime hâkim olmaları üzerine eski yöneticiler ve tüccarlardan birçoğu güvenlikleri açısından Türkiye'yi tercih etmişlerdir. Bolşevik Azerbaycan'ın Ankara temsilciliğine atanan İbrahim Abilof (Ağabeylof), 1921 yılı Eylül'ünde Ankara'ya giderken Trabzon, Giresun ve Samsun'da Azerbaycan'dan gelmiş siyasi göçmenlerle karşılaşmıştı. Abilof, 28 Eylül 1921 tarihinde Azerbaycan Dışişleri Komiseri M.D. Hüseyinov'a gönderdiği raporda, Samsun'da çoğu sefil durumda birçok Azerbaycanlı mülteci bulunduğundan bahsetmektedir. Bunlardan bir kısmı kendisinden maddi yardım talep etmişti. Abilof, siyasete karışmamış ve güvenilir olanlara Azerbaycan'a dönebilmeleri için belge ve diğer gerekli yardımlarda bulunmuştu.¹⁵²

6.2. Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Samsun'da Mübadillerin İskânı

1921 Yılında Pontus isyanının bastırılmaya çalışıldığı günlerde Fener Rum Patrikhanesi, Milletler Cemiyeti'ne müracaat ederek Anadolu'daki Rumların himâyesini istemişti. Milletler Cemiyeti, Norveçli Dr. Fridtjof Nansen'i Yakınoğu'da Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yurtlarından ayrılmak zorunda kalan göçmenlerin durumlarını incelemek üzere görevlendirdi. Nansen, 1921 yılı Ekim ayında İstanbul ve Yunanistan'da göçmenleri ziyaret ederek Türk ve Yunan makamlarıyla görüştü. Nansen, Lozan Konferansı'na sunduğu raporda her iki ülke arasında nüfus mübadelesi yapılmasını önerdi. Lozan'da, bu öneri doğrultusunda 30 Ocak 1923 tarihinde Türk -Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol imzalandı. Buna göre, İstanbul dışındaki Türkiye topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks Türk vatandaşları ile Batı Trakya dışındaki Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan vatandaşlarının zorunlu mübadelesi gerçekleştirilecekti.

Türkiye on bölgeye ayrılarak buralarda İmar ve İskân Bölge Müdürlükleri kuruldu. Samsun, Birinci bölgenin merkezi olarak belirlenmişti. Birinci bölge Samsun, Sinop, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Amasya, Çorum ve Tokat'ı kapsamaktaydı. Drama ve çoğunluğu Kavala ahalisinden tütüncülükle uğraşan mübadillerden 30 binin Samsun ve çevresine yerleştirilmesi planlanmıştı.

Samsun'a gönderilen mübadiller ilk günlerde büyük sıkıntılarla karşılaştılar. Nisan 1924'te Samsun'a giden Kızılay Doktoru Haydar Bey, 18 Nisan-1 Mayıs 1924 tarihleri arasında Samsun'a çıkarılan mübadil sayısının dokuz binden fazla olduğunu açıkladı. Bunların dâhile sevklerinde büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Haydar Bey, zaman zaman

¹⁵¹ "Kırım mültecilerinin kabulü", *HM*, 17 Haziran 1922.

¹⁵² Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Yabancılar: Konsoloslar ve Göçmenler", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler, C.V*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 2205-2210.

bölgede iskân edilen mübadillerin sayıları ve durumları hakkında bilgi vermiştir. 6 Aralık 1923- 23 Mayıs 1924 tarihleri arasında Alaçam nahiye merkezi de dâhil olmak üzere Bafra Kazası'na 427 hanede 1.337 nüfus yerleştirilmiştir.

TBMM Hükûmeti, Kasım 1923'ten itibaren, Samsun Vilâyeti'nde Pontusçularca tahrip edilen köylerin imarına başladı. Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, Samsun'daki köylerde incelemelere başladığını ve aynı zamanda Rumlardan kalan evlerin (emval-i metruke) bekçiler vasıtasıyla korunmakta olduğunu bildirdi. Vekâlet, Samsun'da mübadiller için Kasım 1924'e kadar, her biri 50 evden oluşan, 7 örnek (numune) köy inşa ettirdi.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin ve Kızılay'ın bütün çabalarına rağmen mübadillerin iskânlarında büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 4 Eylül 1924 tarihinde Başbakan İsmet Bey'e gönderdiği telgrafta, "Havza, Merzifon, Vezirköprü, Lâdik, Gümüşhacıköyü'ne gönderilmiş olan muhacirlerle hiç iştilal edilmemiştir. Aç, susuz, tarlasız, ilaçsızdırlar. Muhacirler ev ve arazinin suiistimal edilerek şuna buna verildiğini iddia ediyorlar. Buralara serian bir müfettiş göndermek hakikatin anlaşılması ve cidden elîm olan bu manzaraya hitam (son) verilmesi için icap edenlere emir buyurulmasını rica ederim."¹⁵³ diyerek mübadillerin sıkıntılarının giderilmesini istemiştir.

Mübadelenin tamamen son bulmakta olduğu 1 Kasım 1924'e kadar Samsun ve çevresine 38.076 mübadil iskân edildi. 1925 yılına gelindiğinde Samsun'a Drama, Kavala, Selanik ve Kayalardan 58.486 mübadil sevk edildi. Drama ve Selanik'e bağlı kasaba ve köylere mensup 18.410 mübadil Samsun merkezine civarına yerleştirildi. Mıntıka dâhilinde Amasya'ya 5.440, Tokat'a 6.800, Çorum'a 2.318, Ordu'ya 1.679, Giresun'a 748, Şebinkarahisar'a 8.788, Trabzon'a 1.328, Erzincan'a 1.157, Sinop'a 1.594, Yozgat'a 5.277, Sivas'a 4.404 ve Gümüşhane'ye 543 mübadil iskân edildi.

Nedim İpek'in Samsun Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi'ndeki kayıtlara istinaden yaptığı araştırmaya göre. Yunanistan'dan Karadeniz'e 45.260 mübadil sevk edilmiştir. Samsun'a sevk edilen 32.290 mübadilin çoğunun Drama, Kayalar, Kozana, Sarışaban ve Kavala'dan gelmişlerdi.¹⁵⁴ Resmî verilere göre sonuç itibarıyla Samsun'a 22.668 mübadil iskân edilmiştir.¹⁵⁵

Karadeniz'deki Rumların bir kısmı Millî Mücadele günlerinde İstanbul'a gitmişlerdi. Bir kısmı da kendilerine tanınan seyahat serbestliği sonucu 1923 yılının ilk aylarında bölgeden ayrıldılar. 1923 yılı Nisan ayının başlarında Yunan bandıralı Arşipelanos vapuruyla 2.500'i Trabzon'dan, 2.265'i Samsun'dan olmak üzere toplam 4.765 Rum mübadil Yunanistan'a sevk edildi. Nisan ayının sonunda 3.750 kişilik Rum kafilesi bir Yunan gemisiyle Yunanistan'a gitti.

¹⁵³ BCA, 030.01.40.237.17.8.

¹⁵⁴ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Ankara, 2000, s. 44-93.

¹⁵⁵ Mihri Belli, *Türkiye- Yunanistan Mübadelesi*, (Çeviren: Müfide Pekin), İkinci baskı, Şubat 2006, s. 96.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi gereği Samsun'un dahil olduğu Birinci İskân Mıntıkasında bulunan gayrimüslim Rumların tamamı Yunanistan'a gittiler. Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey tarafından Başbakanlığa gönderilen 13 Ocak 1924 tarihli bir yazıdan anlaşılacağı üzere, hapishanelerdeki siyasi mahkumlar da mübadele edileceklerdi. Samsun Rum siyasi mahkumlarından olup Erzincan hapishanesinde bulunan on beş mahkûm adına Simonaki imzasıyla Bakanlığa gönderilen bir telgrafta, bir yıl önce Samsun'dan ayrılmış olan ailelerine katılmak üzere tahliye ve sevkleri talep edilmişti. Muhtelit (karma) Mübadele Komisyonunca, yakın zamanda Rumların sevkine başlanacağından bunların da Yunanistan'a sevk edilecekleri bildirilmişti.¹⁵⁶ 1924 Yılında Tâli Mübadele Komisyonu'nun denetiminde 58.164 Rum Yunanistan'a gitmek üzere Samsun'dan ayrıldı.

Mübadele Sözleşmesinde, Rum-Ortodoks ve Müslümanlık esas alındığı için kendilerini Hıristiyan Türkler (Türk Ortodoks) olarak gören Rumların tamamı 1924 yılı sonuna kadar Yunanistan'a gitmek zorunda kaldılar. Rumlardan çok azı Bakanlar Kurulu'nun kararıyla mübadele dışı tutulmuşlardır.

7. Samsun Günlüğü (1919-1922)

1919 Senesi:

31 Ocak- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Havza'dan köylerine giderken pusuya düşen Sivrikeseli Kadir Efendiyle oğlu Hakkı Efendi şehit olmuş ve yine aynı köyden Şefika Hanım bütün altın ve paralarını vermek suretiyle hayatını kurtarabilmiştir.

19 Şubat- Karadeniz bölgesindeki Rum faaliyetlerine karşı Samsun'da Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.

25 Şubat- Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Tokat şubesi kuruldu. (Bu şube 20 Mart 1919 tarihinden itibaren Tokat MHC olarak faaliyetine devam etti.)

9 Mart- Samsun'u işgal eden 200 kişilik bir İngiliz müfrezesi Rumlar tarafından sevinç gösterileri arasında karşılandı.

13 Mart-Amiral Bristol Samsun'u ziyaret etti.

20 Mart- Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Samsun şubesi fesih kararı aldı.

23 Mart- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: İrsındık köyü civarında saklanan eşkiya, Köprü şube subaylarından Bekir Efendi ile altı askeri pusuya düşürerek şehit etti.

30 Mart- İngilizler asayişli sağlamak bahanesiyle Merzifon'u işgal ettiler.

¹⁵⁶ BCA, 30.10-123.876.18

17 Nisan- Doğu Cephesine gitmek üzere İstanbul'dan Gülcemal vapuruyla Trabzon'a hareket eden Kâzım Karabekir, Samsun'dan Ordu ve Giresun iskelelerine uğrayarak 19 Nisan sabahı Trabzon'a varmıştır.

14 Mayıs- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Köy civarında davar otlatmakta olan, Sivrikeseli masum bir kız çocuğunu, o civardan geçmekte olan Piç Vasil'in oğlu Lefter keyif için öldürdü.

17 Mayıs-İngilizler, bir miktar harp malzemesiyle birlikte 100 kadar askeri Samsun'a çıkardılar.

18 Mayıs- İzmir'in işgali üzerine Havza'da Reddi İlhak Cemiyeti kuruldu.

19 Mayıs- Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı Samsun'a çıktı.

20 Mayıs- Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da görevli İngiliz askeri temsilci Yüzbaşı Hurst ile bölgedeki genel durum hakkında görüştü. M Kemal Paşa tarafından Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya ve Harbiye Nezareti'ne telgraf gönderdi. Samsun'da İzmir'in işgalini protesto amacıyla bir miting düzenlenerek Dahiliye Nezareti'ne yüzlerce imzalı telgraf çekildi.

21 Mayıs- Mustafa Kemal Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne ve Erzurum'da 15 Kolordu Komutanı Karabekir'e telgraflar çekildi.

22 Mayıs- Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Sadaret'e gönderdiği raporda, "Millet yekvücut olup hakimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz etmiştir." ifadesine yer verdi. Mustafa Kemal Paşa, maiyetindeki birkaç kurmay subayı Samsun'da görevli bulunan bazı İngiliz subaylarıyla bölge asayiş hakkında görüştü. Sadrazam Damat Ferit Paşa, Samsun bölgesindeki asayiş ile ilgili raporlar hakkında, M. Kemal Paşa'ya teşekkür telgrafi gönderdi.

23 Mayıs- Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya, Samsun'a geldiğini, kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğini ve İzmir bölgesine dair alabileceği malumattan haberdar edilmesini telgraf ile bildirdi. Kâzım Karabekir Paşa'ya "mitingler yapılmasıyla İzmir işgalinin protesto edilmesini" isteyen telgrafi gönderdi.

24 Mayıs-Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, "bazı şikayetleri yerinde tetkik ve tedbir almak üzere karargahımı yarın geçici olarak Havza'ya nakledeceğini" bildirdi.

25 Mayıs-Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, üç otomobille Samsun'dan Havza'ya hareket etti. İki buçuk saat sonra ulaştıkları Kavak Nahiyesi'nde biraz dinlendikten sonra akşamüzeri Havza'ya gelmişlerdir. Hamit Bey, Canik Mutasarrıflığı'na atandı.

26 Mayıs- Mustafa Kemal Paşa, Havza eşrafının kendisini ziyareti esnasında, "Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız, memleketi kurtaracağız." sözüyle ümit verdi. Sait Molla'nın belediye başkanlarına hitaben "Milletin İngiltere yardımını talep ettiğini

bildiren” yazısı münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa, vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği genelgede, “Millî bağımsızlığımız ve siyasetimizin kurtuluşu ancak milletin birlik (yekvücut) olarak müdafaası ile mümkün olacağını” bildirdi.

28 Mayıs- Hamit Bey, bir İngiliz harp gemisiyle Samsun’a gelerek Samsun’da (Canik) mutasarrıflık görevine başladı. Mustafa Kemal Paşa, Yunanlıların işgal sahasını İzmir’den Manisa ve Aydın yöresine kadar genişletmeleri üzerine bir genelge yayımlayarak ülke bütünlüğünün korunması için, “büyük ve heyecanlı mitinglerle millî gösterilerde” bulunulmasını istedi.

28/29 Mayıs: Belediye Başkanı İbrahim Efendi Başkanlığı’nda Havza Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.

29 Mayıs-Millî Mücadele’de Giresun mutasarrıflarından Nizameddin (Ataker) Bey, Samsun’da Mutasarrıf Hamit Bey ve o sırada fırka kumandanı olan Refet Bey’le (Bele) görüştü: “Her ikisi de beni Bafra kaymakamlığına göndermek istediler. Mustafa Kemal Paşa da maiyeti ile beraber, üç gün evvel Samsun’dan ayrılmış, Havza’ya gitmişti. Görüşemediğim için müteessir oldum”.

30 Mayıs-Mustafa Kemal Paşa’nın isteği üzerine Havza’da Cuma namazının ardından ilk miting yapıldı.

2 Haziran-Samsun’da görevli İngiliz Yüzbaşı L.H. Hurst, Havza’da Mustafa Kemal Paşa ile görüştü.

6 Haziran-General Milne, Mustafa Kemal Paşa’nın geri çağırılması için Harbiye Nezareti’ne yazı gönderdi.

7 Haziran-İngilizlerin Diyarbakır ve havalisindeki birliklerimizden alıp Samsun’a sevk ettiği on binlerce silahı taşıyan katırlara Havza’da el konuldu.

9 Haziran-Merzifon’da halkın işgalleri protesto amacıyla miting düzenlendi.

11 Haziran- Mustafa Kemal Paşa, Havza’dan Kâzım Karabekir Paşa’ya telgraf gönderdi: “Hükûmet, aldatarak İstanbul’a getirtmek planını izlediğinden ben de mümkün olduğu kadar zaman kazanmak ve karargahımı memleket içerisine sokmak için aynı usulde mukabele ve yazışma yapmaktayım.”

13 Haziran- Havza’da Cuma namazını müteakip ikinci miting düzenlendi. Havza’dan Amasya’ya hareket eden Mustafa Kemal Paşa, gayet samimi ve sade bir törenle Memduhiye köyüne kadar uğurlandı. Samsun’dan Havza’ya gelen İngiliz subayı L.H. Hurst, 12 Haziran’da İstanbul’da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe’a gönderdiği raporda, İngilizlerin bilgi kaynakları, Mustafa Kemal Paşa’nın Havza’daki faaliyetleri ve 30 Mayıs’ta yapılan miting hakkında bilgi verdi.

10 Temmuz- 3.Kolordu Komutanlığına atanan Albay Salâhattin (Köseoğlu) Bey İstanbul’dan Samsun’a geldi.

12 Temmuz- Amasya'ya gitmek üzere Samsun'dan ayrılan Albay Refet (Bele) Bey, 3. Kolordunun kumandasını Kavak'ta Albay Salâhattin (Köseoğlu) Bey'e devretti.

13 Temmuz-Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Rum çete başlarından Yağbasanlı Hinka Vasil ve arkadaşları on on beş haneden ibaret olan Susuz köyüne baskın düzenlediler. Olay üzerine Kaymakam Fahri Bey'in bizzat sevk ve kumanda ettiği bir müfreze, eşkıya ile müsademeye tutuştu. Geç vakte kadar süren çatışmada Hinka Vasil öldürüldü, jandarma kumandanı Mustafa Efendi bir parmağını kaybetti, Susuzlu bir genç şehit düştü.

26 Temmuz- Mebuslar Meclisi'nin dağılması üzerine Samsun'a dönen Emin (Geveci) Bey'in, Bakanlar Kurulunun 26 Temmuz 1920 tarihli toplantısında Müdafaa-i Hukuk teşkilatının tamamlanmasına kadar izinli sayılması kararlaştırıldı.

4 Ağustos-İngilizler tarafından Samsun'da tutuklanan Samsun eski mebusu Osman Bey'i götüreren gemi Sinop'a uğradı. (Osman Bey'in Mutasarrıfla görüşmesi sonucu, kendisi İngilizlere geri verilmeyerek Sinop'ta alıkonulmuştur.)

8 Ağustos-Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Amasya'dan Havza'ya gelmekte posta kervanı Çeltek civarında Rum eşkıyası tarafından ele geçirildi.

23 Ağustos- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Ladik'ten gelmekte olan üç fakir yolcu, Hilyas karyesi civarında ve Gürün köyü istikametinde Rum eşkıyası tarafından feci bir şekilde öldürüldü.

20 Eylül- İngilizler Merzifon'u boşalttı. "İngilizler Merzifon'dan çekilirken, Türk düşmanları tıpkı İngilizler Merzifon'a geldikleri zaman biz ne hale düştük isek; o vaziyete düştüler hüngür hüngür ağladılar."

2 Ekim-Samsun'daki İngiliz taburu şehirden ayrıldı. "Merzifon'u boşaltan İngiliz kuvvetleri doğru Samsun'a gitmişlerdir. Oradaki büyük kısımla birleşerek 2 Ekim 1919'da bir pazar günü geldikleri gemilerle yurdumuzu terk etmişlerdir."

9 Ekim-General Harbord başkanlığındaki Amerikan Heyeti Batum'dan Samsun'a geldi.

1920 Senesi:

27 Ocak- İstanbul'da *Peyami Sabah* gazetesi Samsun Mutasarrıfı Hamid Bey'in Trabzon Valiliğine atandığını bildirdi: "Van mebusluğuna intihap olunan Haydar Bey'den inhilal eden Trabzon Valiliğine Canik Mutasarrıfı Hamid Beyin tayini hakkındaki Meclisi Vükela kararı dün idare-i saniyeye iktiran etmiştir."

1 Şubat- Samsun'da bütün ticarethaneler kapatılarak Belediye önünde toplanan halkın katılımıyla bir miting düzenlendi. Mitingde, Mütarekeden beri Türk halkına karşı yapılan haksız muameleler, Maraş'ta yapılan haksızlık ve tecavüzler protesto edilmiştir.

17 Şubat-Trabzon Valiliğine atanan Hamit Bey Samsun'dan ayrıldı.

31 Mayıs- Kavak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Yusuf Bey, Samsun mebuslarının Kavak'a ulaştıklarını bildirdi.

1 Haziran- TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği yazıda Samsun'da seçimin neden geciktirildiği hakkında bilgi istedi.

18 Haziran- TBMM Bakanlar Kurulu, İstanbul'dan Samsun'a gelen Sivas mebusu Fethi Bey'in İstanbul'a iadesini kararlaştırdı.

21 Temmuz-Müdafaa-i Milliye Vekaletince Samsun'da, Umur-ı Bahriye Şubesine bağlı bir Bahriye Müfrezesi kuruldu.

5 Ağustos-TBMM Hükûmeti emrinde Umur-ı Bahriye Müdürlüğü kurulmak üzere bir kısım deniz subaylarının Ankara'dan Samsun'a gönderildi.

1921 Senesi:

2 Ocak- Samsun'a gelmiş bulunan Gürcistan elçilik heyetinin Ankara'da "ikametgâh ve mefruşat vesaire" ihtiyaçlarının karşılanması için Bakanlar Kurulu tarafından, iki bin lira tahsis edildi ve sarfi için Maliye Vekaletine yetki verildi.

17 Şubat- Heybeliada Bahriye Mektebi'nden 15 kişilik bir gönüllü teğmen, Muavenet-i Bahriye Grubu'nun aracılığıyla 15 Şubat'ta gizli olarak Gülnihal vapuruyla Samsun'a hareketle 17 Şubat günü Samsun'a gelerek Bahriye Müfrezesi Komutanlığı ile irtibata geçti.

5 Mart- Ordu, Canik, Tokat, Amasya, Çorum livaları dahilinde sıkıyönetim (idare-i örfiye) ilan edildi.

25/26 Mart- Samsun Müdafaa-i Hukuk kulübünde gece yapılan seçim neticesinde Hacı Hayrullahzade Ömer Niyazi Bey başkanlığında yeni yönetim kurulu oluşturuldu.

28 Mart-Samsun'da kurulan Deniz Harp Okulu (Bahriye Mektebi) eğitime başladı.

2 Nisan- İkinci İnönü Zaferi Samsun'da büyük bir sevinç ve coşkuyla kutlandı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, zafer münasebetiyle TBMM Başkanlığı'na kutlama mesajı gönderdi.

8 Nisan- Afganistan elçisi Sultan Ahmet Han Ankara'ya gitmek üzere Samsun'a geldi.

10 Nisan- Afganistan heyeti için Mutasarrıf Sezai Bey'in de katılımıyla Belediye'de kabul resmi yapıldı. Aynı gün 50 kişilik bir yemek ziyafet verildi.

11 Nisan- Afgan elçisi Ahmet Han ve maiyetiyle Müdafaa-i Hukuk heyetinin toplu bir fotoğraf alması kararlaştırıldı.

16 Nisan- Londra Konferansına katılan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet, sabahı üzeri Burecaba adlı bir İtalyan torpidosuyla Samsun'a geldi. Akşam Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından bir ziyafet verildi.

27 Nisan- Artvin'den TBMM'ye seçilen Mehmet Edip Bey, Ankara'ya gitmek üzere Samsun'a geldi.

30 Nisan- Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ve Sultani Müdür yardımcısı Âdil Bey, Kastamonu Maarif Müdürlüğü'ne tayin edilmesi üzerine Samsun'dan ayrıldı.

6 Haziran- Sovyetler tarafından Ankara'ya elçi olarak atanan Sergey Petroviç Natsarenus, Samsun'dan Ankara'ya hareket etti.

12 Haziran- Yunan donanmasının Karadeniz'de faaliyetlerini artırması ve İnebolu'yu bombardıman etmesi hasebiyle Samsun'a bir çıkarma (ihraç) harekâtında bulunması ihtimalinin artması üzerine Bakanlar Kurulu, sahildeki on beş- elli yaşları arasında eli silah tutabilen Rumların iç kısımlara sevklerini kararlaştırdı.

18 Haziran- TBMM'nin aldığı kararla idari ve siyasi gerekçelerle 16-60 yaşları arasındaki erkek Rumlar iç kısımlara sevk edilmeye başlandı.

3 Temmuz- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Pontusçu Rum eşkıyası Kevseruf ve Yağıbasan köyleri civarında karşılaştıkları takip müfrezesiyle girdikleri çatışmada meşhur çete reisi Dumbak, Yağıbasan köyü civarında birkaç arkadaşıyla ölü ele geçirildi.

18 Ağustos- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Rum eşkıyası, Hacıdede ve Şeyhkoyun köyleri civarında ekin biçmekte olan üç masum Türk'ü şehit etti.

11 Ağustos- TBMM Hükûmeti Samsun'dan, açlık felaketine uğrayan Kırım'a buğday gönderilmesi için bir karar aldı.

4 Eylül-Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Samsun limanına giren İngiliz torpidolarının arama yapmaları üzerine İstanbul'daki Yüksek Komiserlere bir nota verdi.

23 Eylül-Samsun'da yayınlanmakta olan *Hilal* gazetesinde yer alan bir haberde, Samsun limanına gelen Fransız torpidosunun kaptanı Mutasarrıfla makamında görüşmüştür.

24 Eylül- Abilof Başkanlığı'ndaki Azerbaycan elçilik heyeti Samsun'a geldi. Birkaç gün Samsun'da kalan Abilof, Sakarya zaferi nedeniyle Mustafa Kemal'e bir kutlama telgrafi gönderdi.

25 Eylül- Samsun'da kurulan Deniz Harp Okulu (Bahriye Mektebi) kapandı.

2 Ekim- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Yüz elli kişiden fazla oldukları tahmin edilen bir Rum çetesi Ortaklar ve Esimbey köylerine baskın düzenleyerek halkı öldürüp evleri ateşe verdiler. Eşkıyanın Ortaklar köyündeki katliamları esnasında köy imamının karısı da acımasızca öldürülmüştür.

10 Kasım- Ordu'dan sonra Samsun Mutasarrıflığı'na atanan Ahmet Faik (Günday) Bey yeni görevine başladı (15 Nisan 1923 tarihine kadar görevde kaldı).

27 Kasım- Ordu, Canik, Tokat, Amasya, Çorum livaları dahilinde 5 Mart 1921 tarihinde ilan olunan sıkıyönetim (idare-i örfiye) kaldırıldı.

30 Kasım-General Mihail Frunze başkanlığındaki Ukrayna Heyeti, Kleopatra vapuruyla Trabzon'dan Samsun'a geldi.

2 Aralık-Ukrayna Heyeti Ankara'ya gitmek üzere Samsun'dan ayrıldı. Rusya'ya dönmek üzere Ankara'dan Samsun'a gelen Rus elçisi Natsarenus mülki ve askeri memurlar tarafından karşılandı.

1922 Senesi:

4 Ocak- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Rum eşkıyalar Havza hududundaki Bafra'nın Hemitli köyünü yaktılar, birçok masum ve savunmasız çoluk, çocuğu kuşuna dizdiler. Yaralılar Havza askeri hastanesine nakledildiler.

12 Ocak-Ukrayna Heyeti Ankara'dan Samsun'a döndü.

14 Ocak-Ukrayna Heyeti Batum'a gitmek üzere Samsun'dan ayrıldı.

16 Ocak- Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralof, Ankara'ya gitmek üzere Havza'ya gelmiştir. Aralof, Samsun'un ileri gelenlerini Rus vapuruna davet ederek büyük bir ziyafet verdi.

22 Ocak- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Pontusçulardan Piç Vasil, Kara Totor, Kısabacak ve arkadaşlarının idare ettiği beş yüz kişilik silahlı bir çete, Kavak mıntıkasındaki Sıralı ormanlarından Havza mıntikasına geçerek 56. Alayın müfrezeleriyle girdikleri çatışmada birçok kayıp vererek kaçmışlardır.

6 Şubat- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Tahna ve Süleyman köyü derelerinde yerleşen Rum eşkıyasına karşı harekete geçen takip kuvvetleri, saatlerce süren çatışma sonucu eşkıyayı kaçmağa mecbur etmiştir.

7 Şubat-Samsun-Bafra havalisinde asayişle ilgili alınacak tedbirleri yerinde görmek üzere Karadeniz gezisine çıkan Dahiliye Vekili Fethi (Okyar) Bey ile Jandarma Genel Komutanı Galip Bey Havza'ya geldiler.

7/8 Şubat- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Sıralı ormanlarından Havza mıntikasına geçen kalabalık bir Rum çetesi, 14.Süvari Alayıyla, 66. Piyade Alayının ikinci taburundan oluşan takip kuvvetleriyle çatışmaya girdi. Sonuçta, silahlı eşkıyadan bir ölü ve onlara yardımda bulunanlardan seksen esir bırakarak kaçmaya mecbur kaldılar.

8 Şubat- Merkez Ordusu lağvedilerek Pontusçularla mücadele görevi 10. Fırka Komutanlığına bırakıldı.

9 Şubat- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Tahna civarındaki Rum çeteleriyle yaşanan çatışma sırasında şehit düşen Teğmen Şerafettin Bey'le, beş askerimiz için fevkalade bir cenaze merasimi yapıldı. Defnedildikleri yere Şehitler mezarlığı adı verilmiştir. Dahiliye Vekili Fethi Bey ve refakatindekiler, Samsun Mutasarrıfıyla birlikte bir gün sonra Havza'dan yaylı arabalarla Kavak'a geldiler. Yolculuk yağmurlu bir havada bozuk ve çamurlu bir yolda geçmişti. Heyet geceyi Kavak'ta geçirdi.

10 Şubat- Geceyi Kavak'ta geçiren Fethi Bey ve maiyeti, kamyonla Hacılar ve Mahmur dağlarını aşarak akşamı karanlığında Samsun'a geldiler. Fethi Bey'in Samsun'a gelişinde maiyetinde Jandarma Genel Komutanı Miralay Galip Bey, Jandarma müfettişlerinden Binbaşı Rasim (Canpolat), Özel Kalem Müdürü Raşit Bey'le birlikte Miralay Cemil Cahit (Toydemir) Bey bulunuyordu.

12 Şubat- Dâhiliye Vekili Fethi Bey, yerel gazeteler vasıtasıyla Pontuscu isyancılara karşı bir bildiri yayımlayarak devletin adaletine sığınmalarını istedi:

8 Mart- Pontusçular üzerine başlatılan harekât devam ederken Fethi Bey Trabzon'a hareket etti.

15 Mart- Trabzon, Giresun ve Ordu ziyaretlerini tamamlayan Fethi Bey Samsun'a döndü.

17 Mart- Fethi Bey ve maiyeti Ankara'ya gitmek üzere Samsun'dan ayrıldılar.

21 Mart- Malta sürgünlerinden Sivas eski valisi Ahmet Bey Samsun'a çıktı.

15 Mayıs- Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde, İzmir'in işgalinin üçüncü yıldönümü münasebetiyle Saathane Meydanında bir "matem merasimi" yapıldı. Müdafaa-i Hukuk binasının balkonu ile Saathane kulesi arasına çekilen siyah büyük bir bezin üzerinde "Ey vatandaş İzmir'de yüz bin Müslüman katledilmiştir" cümlesi yer alıyordu.

7 Haziran- Averof ve Kılış gemilerinin de içinde bulunduğu bir Yunan filosu tarafından Samsun'a bombardımana tutuldu.

9 Haziran- TBMM Hükûmeti'nin Samsun'un bombardımanı üzerine hazırladığı protesto yazısı, Kızılaycı Hamit (Hasancan) Bey tarafından İtilaf devletleri Yüksek Komiserlerine iletildi.

14 Ağustos- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Teslim olmaları muhtemel olan Rum eşkiyasının kabul ve teslim şartlarını tespit etmek ve asayişle ilgili ortak ve kapsamlı tedbirler almak üzere Amasya, Tokat, Canik mutasarrıflarıyla Onuncu Fırka Komutanlığı'ndan oluşan bir heyet, Havza'da toplanarak gizli kararlar aldı.

22 Ağustos- Havza ve civarında Pontus Rum çetelerinin faaliyetleri: Beyviran köyünü basan ve köylüden gördüğü şiddetli mukavemet üzerine kaçan Rum çeteleri Havza'ya bir saat uzaklıktaki Kerem köyüne saldırdılar. Üzerlerine sevk olunan müfrezeyle çatışmaya girmeyerek Ağdırhasan sırtlarına kaçtılar.

8. Sonuç

Samsun, Millî Mücadele tarihimizin önemli bir sembol şehridir. Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkmasıyla birlikte Millî Mücadele hareketi öncelikle burada teşkilatlanmaya başlamıştır. 19 Mayıs-27 Aralık 1919 tarihleri arasında Samsun'dan Ankara'ya uzanan yol üzerinde, Havza'daki faaliyetler Anadolu'da yerel ve millî kongrelerin toplanmasına zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgaline karşı Türk halkını protestoya davet ederek ilk protesto mitinginin burada yapılmasını sağlamıştır.

Millî Mücadele döneminde Karadeniz'de Samsun limanı, İnebolu'dan sonra Anadolu'ya açılan önemli bir kapı durumundaydı. İstanbul, Rusya ve Kafkasya'dan gelip-giden yolcu, yerli ve yabancı heyetler, eşya ve askerî teçhizat Anadolu'ya İnebolu ya da Samsun üzerinden ulaştırılmıştır.

Millî Mücadele'nin başlarında İngiliz tehdit ve işgaline maruz kalan Samsun, sonraları Yunan donanmasının bombardıman ve işgal tehlikesiyle karşılaşmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Samsun ve çevresinde İtilaf devletlerine mensup kontrol subayları görevlendirilmişti. Yerli Rum ve Ermeniler olup-bitenden onları haberdar etmekteydiler. İngilizler, 9 Mart ve 17 Mayıs tarihlerinde Samsun'a küçük işgal birlikleri çıkarmışlar, bir kısmını da Merzifon'a göndermişlerdi. Samsun'da, 19 Şubat 1919'da Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ise de İngiliz tehlikesi sebebiyle kısa bir süre sonra kapanmak zorunda kalmıştı. Mustafa Kemal Paşa millî uyanışı bu olumsuz şartlar altında gerçekleştirmek durumundaydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra korku ve çekingenlik ortamı yerini kararlı bir mücadele dönemine bırakmıştır. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ortaya konulan Millî Mücadele kararı Samsun'da da etkili olmaya başladı. Sivas Kongresi'ne katılan Boşnakzade Süleyman Bey, dönüşte Samsun'un ileri gelenleriyle evinde yaptığı toplantılar sonunda Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde düzenlenen mitinglerle halkın millî heyecanı canlı tutulmuştur. Cemiyet tarafından asker ailelerine ve cepheye yardımlar gönderilmiştir.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal eden İngilizler, Mebuslar Meclisi'ne baskın düzenleyerek bazı milletvekillerini tutuklayıp Malta'ya göndermişlerdi. Mebuslar Meclisi'nin kapanmasının hemen ardından, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart tarihli bildirisi üzerine Samsun'da da Türkiye Büyük Millet Meclisi için seçimler yapılacaktı. Samsun Mutasarrıfı Cevdet Bey ve eşraftan bazıları, İngilizlerden çekinerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'in varlığının zararlı sonuçlar doğuracağını, yine aynı sebeple seçimlerin yapılmaması gerektiğini savunmuşlardır. Samsun Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ve Tümen Komutanı İsmail Hakkı Bey'in kararlı tutumu ve Mustafa Kemal Paşa'nın süregelen emir ve ısrarlarına dayanamayan Mutasarrıf Cevdet Bey bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır. Sonunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Boşnakzade Süleyman Bey, Samsun Müdafaa-i Hukuk üyesi ve Ticaret Odası sekreteri Şükrü Bey, Fatsa Müdafaa-i Hukuk Başkanı Hamdi (Yalman) Bey ve Samsun savcısı Nafiz Bey milletvekili seçilerek TBMM'ye katılmışlardır.

Millî Mücadele döneminde Samsun ve civarındaki asayişin sağlanabilmesi için birçok tedbirler alınmıştır. Bölgede asayişsizliğin en büyük sebebi Pontusçu Rum çeteleriydi. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan gönderdiği raporlarda çok sayıda Rum çetesinin siyasî bir amaçla faaliyette bulunduğunu bildirmiştir. Pontuscu Rumlar Karadeniz kıyılarında İtilaf devletleri ve Yunanistan'ın desteğiyle Rum-Pontus Devleti kurmak için çalışıyorlardı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Pontus çetelerine karşı kurduğu millî müfrezeleri eğitip silahlandırmış, ayrıca Rum çetelerinin muhtemel bir şehir baskını karşısında mahalle halkını hazır durumda bulundurmak amacıyla perde hattı adı verilen bir teşkilat kurmuştu. Mutasarrıf Faik (Günday) Bey de Pontusçulara karşı önemli çalışmalarda bulunmuştur.

TBMM Hükûmeti, Millî Mücadele'nin sonuna kadar Samsun ve civarındaki Pontusçu Rumlara karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Anadolu'da ilerlemekte olan Yunanlıların Samsun'a bir çıkarma yapma ihtimali Samsun ve civarındaki Pontusçuları ümitlendirmekteydi. Yunan donanmasının 1921 yılında İnebolu'yu, 7 Haziran 1922 günü de Samsun limanını bombardımanı üzerine TBMM Hükûmeti, Karadeniz kıyılarındaki Rumlarla ilgili olağanüstü kararlar almak zorunda kalmıştır. Pontusçulara karşı önce Merkez Ordusu kurulmuş, ardından bu görev Dâhiliye Vekâleti'nin sorumluluğuna bırakılmıştır. Dâhiliye Vekili Fethi Bey, 1922 yılı başlarında Samsun'a yaptığı ziyaret sırasında basın yoluyla Pontusçuları ikna etmeye çalışmışsa da etkili olamamıştır. 1922 yılında başlatılan harekât sonunda Pontus isyanı tamamen bastırılmıştır.

Pontus isyanının bastırılmasından sonra Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Türk -Yunan Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol gereğince Yunanistan'a giden Rumların yerine Türk mübadiller iskân edilmişlerdir. 1925 yılına gelindiğinde Samsun'a Drama, Kavala, Selanik ve Kayalardan 58.486 mübadil sevk edildi. Drama ve Selanik'e bağlı kasaba ve köylere mensup 18.410 mübadil Samsun merkeziyle civarına yerleştirildi. Sonuç itibarıyla Cumhuriyet'le birlikte Samsun'un nüfus yapısı tamamen değişmişti.

Kaynaklar / References

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Resmi Yayınlar

Belleten

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1985.

TBMM Zabıtları, C.15, 18, 20, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

Sürelî Yayınlar

Anadolu Hediyesi, Dersaadet, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, No: 4, 1337.

Hâkimiyet-i Milliye (HM)

İstikbal

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aralov, S.I., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları* (Çeviren: Hasan Âli Ediz), Ankara 1985.

Asarkaya, Halis, *Ulusal Savaşta Tokat*, Tokat, 1936.

Aslan, Betül, *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Aşkun, Vehbi Cem, *Kurtulan Merzifon, Balıkesir*, Türkdili Matbaası, 1956.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri arasına ait 106 Belge), Ankara 1982.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, 3. Baskı, Ankara 1981.

Aydoğan, Erdal, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara 2000.

Belli, Mihri, *Türkiye- Yunanistan Mübadelesi*, (Çeviren: Müfide Pekin), İkinci baskı, Şubat 2006.

Beyoğlu, Süleyman, *İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2011.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da*, 1981.

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, 2009.

Ertürk, Hüsameddin, *İki Devrin Perde Arkası*, (Haz. Semih Nafiz Tansu) İstanbul 1969.

Gürün, Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara 1991.

İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Ankara, 2000.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1986.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1988.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara, 1983.

Menteşeoğlu, Erden, *Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular*, Giresun 1997.

Nutuk Vesikalar, Ankara 1991.

Nutuk, C. I, (Baskıya Haz. Birol Emil vd.), Ankara 1980.

Özalp, Koray -Tolga Aydoğan, *Ankara'daki Diplomatik Misyollar 1920-1970*, Ankara 2022.

Tevetoğlu, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara 1987.

Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III. Cilt, TBMM Vakfı Yay no:6, s. 239-240.

Umur, Hasan -Âdil Pasin, *Samsun'da Müdafaa-i Hukuk*, Tan Matbaası, 1944.

Yılmaz, Hadiye, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, İstanbul, 2016.

Yunus Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, 1955.

Zübeyirzade M. Fuad, *Yurdumuz*, Vatan Matbaası, İstanbul 1341.

Makaleler

"Foto Cemal İşıksel'in Yerlerinden Topladığı Hâtıralar", *Belediyeler Dergisi*, Sayı:33, Mayıs 1938, s.32-40.

"Millî Mücadele'nin İlk Mitingi", *Yakın Tarihimiz*, s. 358-359.

"Samsun", *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık A.Ş., C.9, İstanbul, 1982-1983, s. 6540-6664.

Cebecioğlu, İbrahim, "Atatürk Havza'da Neler Yaptı?", *19 Mayıs* (Samsun Halkevi Dergisi), Cilt: 7, Sayı:66, Samsun 1944, s. 2-7.

Çađlayan, K. Tuncer, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Günleri", *19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler*, Samsun 2000, s.41-49.

Çapa, Mesut, "Karadeniz'de Nüfus Mübadelesi", *Karadeniz'de İsyân, Mübadele ve Propaganda*, (Editörler: İsmail Hakkı Demirciođlu-Rahmi Çiçek-Mehmet Okur), Yeditepe Yayını, İstanbul, 2020, s.291-306.

Çapa, Mesut, "Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Yabancılar: Konsoloslar ve Göçmenler", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.2179-2213.

Çapa, Mesut, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da Millî Mücadele'nin Temellerini Halkla Birlikte Oluşturma Çabaları", *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2007-Ankara)*, Bildiriler, C.II., Ankara, 2010, s.2352-2374.

Çapa, Mesut, "Pontusçu Çetelerle Mücadele Günlerinde Dâhiliye Vekili Fethi (Okyar) Bey'in Karadeniz Gezisi (28 Ocak-25 Mart 1922)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2019, Sayı: 26, s.347-362.

Jaschke, Gotthard, "Havza'da Mustafa Kemal Paşa", *Belleten*, C. 46, Sayı: 182, Ankara 1982, s. 347-352

Kandemir, "19 Mayıs Günü Samsun'da", *Yakın Tarihimiz*, s. 356.

Özçelik, Mücahit, "I. Ve II. Dönem Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri", s.16. *I. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu*, 3 Mayıs 2012.

Ülkütaşır, M. Şakir, "Atatürk, Samsun ve Havza'da (19 Mayıs-12 Haziran 1919)", *Türk Kültürü*, Sayı: 49, s. 30-35.

Yazıcı, Nuri, Millî Mücadele'de (Canik Sancağı'nda) *Pontuşçu Faaliyetler* (1918-1922), Ankara, 1989.

Yerasimos, Stefanos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim*, 43/44 Güz 1988-Kış 1989, s.36-37.

EK 1. İzmir'in işgalinin üçüncü yılında Samsun'da miting, 1922 (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi (TİTE) Arşivi)

EK 2. Ümit Vapurunun tahliyesine katılan Giresun ve Ümit vapurları mürettebatı İskender Burhaneddin'in nutkunu dinlerken, 1920 (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi (TİTE) Arşivi)

EK 3. Yunan Averof zırhlısının Samsun'u bombardımanı esnasında şehit düşen dört askerin cenaze merasimi, 1922 (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi (TİTE) Arşivi)

EK 4. Dahiliye Vekili Fethi Bey Samsun'da

EK 5. Samsun şehri

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Mesut ÇAPA | Ankara Üniversitesi |
capa[at]ankara.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1924-813X**

Mesut ÇAPA, 1982 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve Doktora çalışmalarını Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde tamamladı. 1985-1990 yılları arasında Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Araştırma görevlisi ve Öğretim görevlisi kadrosunda görev yaptı. 1990-2011 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi'nde öğretim üyeliğinin yanı sıra idari ve akademik görevlerde bulundu. 2011 yılında tekrar Ankara Üniversitesi'ne dönen Mesut ÇAPA, halen Türk İnkılâp Tarihi Enstitü Müdürlüğü görevini yürütmektedir. Prof. Dr. Mesut ÇAPA'nın Millî Mücadele Döneminde Karadeniz başta olmak üzere Cumhuriyet Tarihi, Kızılay ve Türk eğitim tarihi konularında yayınlanmış makale, kitap ve bildirileri bulunmaktadır.

**Prof. Dr. Mesut ÇAPA | Ankara University |
capa[at]ankara.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1924-813X**

Mesut ÇAPA graduated from Ankara University, Faculty of Language, History and Geography, Department of History in 1982. He completed his master's and doctoral studies at Ankara University Institute of Turkish Revolution History. Between 1985-1990, he worked as a research assistant and lecturer at the Institute of Turkish Revolution History. Between 1990-2011, he worked as a faculty member at Karadeniz Technical University Fatih Faculty of Education as well as administrative and academic duties. In 2011, Mesut ÇAPA returned to Ankara University and is currently the Director of the Institute of Turkish Revolution History. Prof. Dr. Mesut ÇAPA has published articles, books and papers on the History of the Republic, the Red Crescent and the history of Turkish education, especially the Black Sea during the National Struggle.

